

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra

Visvaldo Sutkaus,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studento

Magistro darbas

Baudžiamojo proceso tipai: samprata, panašumai ir skirtumai

Vadovas: Lekt. dr. Andrej Gorbatkov
Recenzentas: Asist. Gintaras Jasaitis

Vilnius 2011

TURINYS

IVADAS.....	3
I. BAUDŽIAMOJO PROCESO SAMPRATA, JO TIKSLAI IR RYŠYS SU BAUDŽIAMĄJA TEISE.....	6
II. BAUDŽIAMOJO PROCESO TIPAI (MODELIAI).....	11
2.1. Atskirų užsienio valstybių baudžiamuosius procesus reglamentuojančių normų įtvirtinimas teisės aktuose.....	15
2.2. Baudžiamąjo proceso tipai atskirų valstybių baudžiamuosiuose procesuose.....	21
2.3. Ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas baudžiamajame procese.....	38
III. LIETUVOS VALSTYBĖS BAUDŽIAMOJO PROCESO UŽUOMAZGOS, RAIDA IR ŠIUOLAIKINIS BAUDŽIAMASIS PROCESAS VAKARŲ EUROPOS VALSTYBIŲ KONTEKSTE.....	46
IV. BAUDŽIAMOJO PROCESO TIPŲ (MODELIŲ) PRANAŠUMAI IR TRŪKUMAI.....	64
IŠVADOS.....	71
LITERATŪRA.....	74
SANTRAUKA.....	78
SUMMARY.....	79

IVADAS

Šiuolaikinės civilizuotos visuomenės negalima įsivaizduoti be teisinių normų, kuriomis yra apibrėžiami elgesio standartai. Nuo seniausių laikų individų egzistavimas tam tikrose grupėse buvo formuojamas remiantis konkrečiomis, visuotinai pripažįstamomis, taisyklėmis. Be jų nebuvo ir nėra įsivaizduojamas bendras gyvenimas, tarpusavio pagalba, supratimas ir bendrų tikslų siekimas. Ne išimtis, jog ir šiandien, kiekvienas asmuo, gyvendamas visuomenėje, nežiūrint to, kokioje valstybėje ar teisinėje santvarkoje tai būtų, – privalo laikytis tam tikrų elgesio normų. Pagrindiniai principai ir siekiai dažniausiai yra apibrėžiami pagrindiniame šalies teisės akte, o juos įgyvendinti padedančios taisyklės, jų laikymosi tvarką – konkrečiuose specialiuosiuose teisės aktuose. Viena svarbiausių taisyklių šiandien pripažįstama asmens teisių ir laisvių apsauga, jo turto neliečiamumas, nediskriminavimas kitų asmenų atžvilgiu ir panašiai. Visa tai, kas nėra leidžiama, dažnai užrašoma atskiruose teisės aktuose arba tokias, draudžiančias, taisykles formuoja atskiros valstybės teismų praktika. Taigi, valstybės teisės aktuose ar jurisprudencijoje nustatomos tam tikros neleistinos asmenų ar jų grupių elgesio normos. Vienos griežčiausių jų – numatytos baudžiamąją veiką reglamentuojančiuose teisės aktuose. Įtvirtinus veikas, kurios prieštarauja geros moralės principams, t.y. veikas, priešingas valstybės santvarkai ir Konstitucijose apibrėžtiems teisės principams, svarbu nustatyti taisykles, kaip turi būti elgiamasi su asmeniu, ar jų grupe, kai šie atlieka veiksmus, kuriuos draudžia vienos ar kitos valstybės teisė. Tokių taisyklių visuma, daugelyje pasaulio valstybių yra įvardijama – baudžiamuoju procesu, o mokslas, tiriantis, analizuojantis šį procesą – baudžiamojo proceso teise.

Nors kiekvienoje valstybėje, vienokia ar kitokia forma, egzistuoja baudžiamoji ir baudžiamojo proceso teisė, tačiau atskirų šių teisės šakų nuostatų taikymas skirtingose šalyse nėra tapatus. Būtent todėl baudžiamasis procesas yra skirstomas į tam tikrus tipus (modelius) pagal tai, kokios taisyklės dominuoja, kokios procesinės teisės yra suteikiamos atskiriems baudžiamojo proceso subjektams, kas gali dalyvauti atskirose baudžiamojo proceso stadijose ir panašiai.

Temos naujumas ir aktualumas. Nors tema nėra nauja, dažnai aptariama teisės doktrinoje, analizuojant atskirų valstybių baudžiamuosius procesus, vis dėlto ji yra aktuali į baudžiamąjį procesą žvelgiant per jaunos valstybės, tokios kaip Lietuva, prizmę. Nors Lietuvoje, kaip daugumoje vakarų Europos valstybių, yra kodifikuotos ir Baudžiamojo proceso kodekse išdėstytos baudžiamojo proceso taisyklės, dalies jų taikymas dar ne visada yra aiškiai suprantamas ir lengvai įsisavinamas. Tik išanalizavus Lietuvos baudžiamojo proceso teisės istoriją, remiantis kontinentinės teisės sistemai priskiriamų senųjų Europos demokratinių valstybių ir bendrosios teisės sistemos šalių taikomais baudžiamojo proceso tipais (ar modeliais), šalių patirtimi, galima kitaip pažvelgti į Lietuvos baudžiamąjį procesą. Remtis kitų valstybių taikoma baudžiamojo proceso praktika, galima lygiuoti ne į teisės doktrinos Lietuvos baudžiamajam procesui priskiriamą tipą, bet savo šaliai

taikyti priimtinausią, padedantį efektyviau, geriau spręsti baudžiamąsias bylas, apsaugant žmogaus teises ir teisėtus interesus.

Darbo tikslas – analizuoti atskirų kontinentinės ir bendrosios teisės sistemų valstybių baudžiamuosius procesus, juos grupuojant ir priskiriant tam tikriems, iš anksto apibrėžtiems, baudžiamojo proceso tipams (modeliams).

Darbo objektas – baudžiamojo proceso tipai, jų savybės, pranašumai ir skirtumai bei konkrečių baudžiamojo proceso tipų išskyrimas mūsų valstybės baudžiamajame procese.

Siekiant išsamiai ištirti pasirinktą temą, darbui yra keliami šie uždaviniai:

- analizuoti baudžiamojo proceso sąvoką, išskirti jos tikslus, atskleisti jo sąsajas su baudžiamąja teise;

- išskirti pagrindinius baudžiamojo proceso tipus (modelius);

- nagrinėti atskirose senųjų Europos valstybių baudžiamuosiuose procesuose išryškėjusius baudžiamojo proceso tipų bruožus, įvertinti jų privalumus, trūkumus bei pritaikymo Lietuvos baudžiamajam procesui galimybes;

- į baudžiamąjį procesą pažvelgti per konkretaus subjekto – ikiteisminio tyrimo teisėjo – prizmę, apibrėžti jam suteiktas teises ir nustatyti jo veiklos ribas bei išsiaiškinti, kaip ikiteisminio tyrimo teisėjas veikia skirtingų tipų (modelių) baudžiamuosiuose procesuose;

- analizuoti Lietuvos baudžiamojo proceso raidą nuo XIII amžiaus iki šių dienų, išskirti atskirai baudžiamojo proceso etapui taikytiną baudžiamojo proceso tipą, nustatyti istorines prielaidas, padėjusias susiformuoti šiandieniniam Lietuvos baudžiamajam procesui.

Tyrimo metodai. Siekiant keliamo tikslo, darbe bus naudojami istorinis, analitinis, lyginamasis ir kiti metodai. Lyginamajam ir analitiniam metodams – skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi kiekvienas darbe analizuojamas klausimas bus lyginamas su pasirinktų valstybių tuos pačius teisinius santykius reglamentuojančiais teisės aktais, teismų praktika bei teisės doktrina.

Darbo originalumas. Kaip jau minėta, tema daugybę kartų buvo analizuota teisės doktrinoje, todėl ją pateikti originaliai nėra lengva. Originalumas šiuo atveju išryškės tame, kad į baudžiamojo proceso tipų formavimąsi atskirų valstybių teisinėse sistemose bus pažvelgta ne tik per istorinę, bet ir per geografinę prizmę, o taip pat atsižvelgiant į vienų valstybių įtaką kitų valstybių teisės principų ir teisinės sistemos formavimuisi. Baudžiamojo proceso tipų išskyrimas bus siejamas su atskiromis teisinėmis sistemomis, jų kodifikavimu ir teisinių taisyklių formavimusi. Baudžiamojo proceso subjektų teisės ir pareigos, jų veiklos ribos bus aptartos remiantis teismų praktika, formuojama tiek kontinentinės, tiek bendrosios teisės sistemų šalyse. Lietuvos baudžiamojo proceso formavimasis istoriniu aspektu, padės išskirti pagrindines priežastis, nulėmusias Lietuvos baudžiamojo proceso priskyrimą konkrečiam tipui ar išryškinti kelių tipų bruožų egzistavimą Lietuvos baudžiamajame procese.

Literatūros šaltiniai. Pagrindiniai darbe naudojami literatūros šaltiniai yra Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių, kurių baudžiamieji procesai bus analizuojami, Konstitucijos ar jų dalys, baudžiamąjį procesą reglamentuojantys teisės aktai, teisės doktrina, atskirų valstybių jurisprudencija: JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimai, atskirų JAV valstijų teismų sprendimai, Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai, kitų valstybių teismų sprendimai, kurie atskleidžia pagrindinius baudžiamojo proceso normų taikymo, atskirų jo subjektų teisių ir veiklos ribų ypatumus.

Darbo ribos. Atsižvelgiant į tai, kad tema yra labai plati ir į tai, kad baudžiamąjį procesą apima kelios stadijos, o jose figūruoja skirtingi subjektai, darbe analizuojama tema bus atskleidžiama ne tik remiantis lyginamąja šalių baudžiamųjų procesų ar atskirų jų stadijų analize, bet ir į baudžiamąjį procesą žvelgiant per ikiteisminio ir teismo bylos nagrinėjimo prizmę ir per atskirų proceso dalyvių ar subjektų procesinę padėtį, jų teises ir pareigas, neretai apspręstas tos valstybės taikomam baudžiamojo proceso modeliui būdingų ypatumų. Siekiant atskleisti liberalaus ir autoritarinio baudžiamojo proceso modelių asimiliacijos tendencijas, pasirinkta žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių garantu ikiteisminiame procese laikytina – ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto – egzistavimo ir veiklos ribų analizė.

I. BAUDŽIAMOJO PROCESO SAMPRATA, JO TIKSLAI IR RYŠYS SU BAUDŽIAMĄJA TEISE

Kadangi magistro darbo tema yra baudžiamojo proceso tipai, kitaip dar vadinami modeliais ar formomis, siekiant atskleisti šios temos aktualumą, svarbu apibrėžti, kas tai yra baudžiamasis procesas, aptarti sąsajas su baudžiamąja teise, išryškinti šių dviejų teisės šakų skirtingumus ir apibrėžti kokių asmenų (subjektų) veiklą, teises, pareigas apima baudžiamasis procesas.

Žodis *procesas* yra lotyniškos kilmės. Lietuviškas šio žodžio atitikmuo būtų *vyksmas, eiga*¹. Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojama sąvoka *procesas* apibūdinama kaip visuma veiksmų, kuriais pertvarkomas (perdirbamas) gavinys². Taigi, remiantis Lietuvos teisės aktuose taikomais proceso apibrėžimais, galima teigti, kad *procesas* bendrąja prasme yra suprantamas kaip tam tikros rūšies *vyksmas, eiga*. Apibūdinimas *baudžiamasis* reiškia *vyksmą, nukreiptą į nubaudimą*. Teisinėje valstybėje niekas už nusikalstamos veikos padarymą negali būti baudžiamas kitaip, kaip tik įstatymo nustatyta tvarka, todėl ir baudžiamasis procesas – nusikalstamų veikų tyrimas ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme, vyksta įstatymo nustatyta tvarka. Baudžiamojo proceso metu siekiama nustatyti, ar buvo padaryta nusikalstama veika ir kas tą veiką padarė. Nustačius tokį asmenį ar asmenų grupę, sprendžiami jo pripažinimo kaltu bei baudmės paskyrimo klausimai.³

Teisinėje literatūroje išskiriami svarbiausi baudžiamojo proceso tikslai:

1. greitai ir išsamiai išsiaiškinti nusikaltimus ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patraukiamas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteisiamas;
2. padėti stiprinti teisėtumą ir teisėtvarką;
3. užkirsti kelią nusikaltimams;
4. saugoti piliečių teises ir laisves, visuomenės bei valstybės interesus;
5. auklėti piliečius, kad jie nenukrypstamai laikytųsi Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir kitų įstatymų, gerbtų bendrojo gyvenimo taisykles⁴.

Taigi, kaip matyti iš baudžiamojo proceso tikslų, baudžiamojo proceso sąvoka yra *glaudžiai susijusi su teisingumo sąvoka*. Vis dėlto, lyginant šias dvi sąvokas, nesunku pastebėti, kad jos yra pakankamai skirtingos ir jų negalima painioti. Baudžiamojo proceso ir teisingumo sąvokų negalima tapatinti pirmiausiai todėl, kad teisingumas yra suprantamas, kaip teismo veikla, kuri yra vykdoma nagrinėjant ir sprendžiant civilines, administracines bei baudžiamąsias bylas, ginant asmenų teises

¹ Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis: Teisinės informacijos centras. Vilnius 2005. p. 11.

² Mockevičius, R. *Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas*. Antrasis leidimas: Teisinės informacijos centras. Vilnius. 2002. P.462.

³ *Cit. op. 1.*

⁴ Driukas, et. al. *Baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. T.1: Teisinės informacijos centras. 2003. Vilnius. P. 23.

bei teisėtus interesus ir kuri yra pagrįsta tik įstatymo klausymusi⁵. Taigi, apibendrinant galima teigti, jog baudžiamasis procesas padeda pasiekti teisingumo tikslų ir gali būti laikomas vienu iš teisingumo įgyvendinimo instrumentų. Vis dėlto, baudžiamojo proceso ir teisingumo santykis yra dvejopas: viena vertus, kaip galima pastebėti iš pateiktų baudžiamojo proceso ir teisingumo apibrėžimų, baudžiamojo proceso sąvoka yra daug platesnė sąvoka už teisingumo sąvoką, nes baudžiamojo proceso sąvoka aprėpia ne tik teisėjo ir teismų, bet ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių ar pareigūnų, tokių kaip ikiteisminio tyrimo pareigūno bei prokuroro procesinę veiklą; kita vertus galima būtų teigti, jog baudžiamojo proceso sąvoka yra siauresnė už teisingumo sąvoką, nes teisingumas aprėpia teismų veiklą sprendžiant ne tik baudžiamąsias, bet ir civilines bei administracines bylas⁶.

Remiantis teisinėje literatūroje⁷ aptinkamais baudžiamojo proceso apibrėžimais ir bendra šio proceso samprata, galima laikyti, kad baudžiamasis procesas yra teisinių taisyklių ir instrumentų rinkinys, nukreiptas į teisingumo siekimą, t.y. į tai, kad teisinėmis priemonėmis, griežtai laikantis procesinių reikalavimų, būtų pasiektas teisingumas, nubaustas asmuo ar asmenys, padarę priešingą teisei veiką.

Baudžiamojo proceso pradėjimas, nutraukimas ar užbaigimas kitokiu būdu įforminami teismo ir teisėsaugos pareigūnų (prokuroro, policijos ar kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų) priimamu sprendimu. Sprendimus teisėsaugos pareigūnai ir teismas privalo priimti ne tik savo laisva nuožiūra, t.y. ne tik vadovaudamiesi savo laisvu įsitikinimu ar susiformavusia nuomone, bet ir remdamiesi įstatymo nustatytais atvejais, esant įstatymo nustatytoms sąlygoms, kuomet yra privalu priimti vienokius ar kitokius sprendimus⁸. Atsižvelgiant į tai, nesunku išskirti, kad svarbiausi sprendimai baudžiamajame procese yra priimami teisėsaugos pareigūnų ir teismo valia, kadangi teisėsaugos pareigūnai numato tyrimo apimtį, o teismas – nagrinėjant bylą teisme atliktinus veiksmus⁹.

Taigi, kaip galima stebėti, teisinėje literatūroje¹⁰ baudžiamasis procesas dažnai apibrėžiamas kaip teismo, prokuroro, policijos ir kitų teisėsaugos pareigūnų veikla tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Vis dėlto, detaliau nagrinėjant veiksmus, kurie apima baudžiamojo proceso sąvoką, galima išvelgti, kad aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese gali ir kiti asmenys: tam tikrų sprendimų priėmimą gali inicijuoti proceso dalyviai – nukentėjusysis, įtariamasis,

⁵ *Cit op* 1. p 25.

⁶ *Ibid.*

⁷ Žr., Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis: Teisinės informacijos centras. Vilnius 2005. p 25; Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamojo teisė*. Pirmoji knyga: Justicija. Vilnius. 2006. p. 13; Mockevičius, R. *Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas*. Antrasis leidimas: Teisinės informacijos centras. Vilnius. 2002. p.462.

⁸ Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamojo teisė*. Pirmoji knyga: Justicija. Vilnius. 2006. p. 13.

⁹ *Ibid.*, p. 14.

¹⁰ Žr., Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis: Teisinės informacijos centras. Vilnius 2005. p. 25; Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamojo teisė*. Pirmoji knyga: Justicija. Vilnius. 2006. p. 13

kaltinamasis, gynėjas, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, jų atstovai. Teisės normomis sureguliuoti procesiniai teisiniai santykiai susiklosto tarp įvairių subjektų, kurių kiekvienas turi įstatyme numatytas teises ir pareigas, todėl ir baudžiamasis procesas turi būti apibrėžiamas ne vien tik kaip valstybės įgaliotų, bet ir visų kitų proceso subjektų veikla.

Proceso veiksmai atliekami ir sprendimai procese priimami laikantis proceso formos reikalavimų. Veiksmų atlikimo ir sprendimų priėmimo sąlygų, tvarkos, nuoseklumo taisyklės, nustatytos įstatyme, vadinamos proceso forma¹¹. Vis dėlto, reikalavimas laikytis proceso formos, neturi būti absoliutinis. Konkrečių taisyklių nustatymas ir griežtas jų laikymasis yra būtinas, kai sprendžiami su žmogaus teisių apsauga sprendžiami klausimai, priimami esminės reikšmės turintys sprendimai. Tačiau visiškai nėra būtina preciziškai reglamentuoti procedūrų, kurių tam tikras atlikimas negali suvaržyti niekieno teisių ar lemti proceso baigties.

Nepaisant detalaus reglamentavimo ir aiškių kiekvieno proceso dalyvio veiklos ribų nustatymo, apibendrintai galima teigti, kad baudžiamasis procesas apima pakankamai plačią veiklos sritį, atskirų proceso subjektų teisių, pareigų įgyvendinimą, atsakomybės ribas ir panašiai. Dėl plataus reglamentavimo, vienu proceso dalyvių teisės ir pareigos stipriai skiriasi nuo kitų, o tai įtakoja jų procesinės padėties skirtingumą. Į baudžiamąjį procesą žvelgiant per įtariamojo, kaltinamojo ar nukentėjusiojo prizmę, nesunku pastebėti, kad baudžiamasis procesas pakankamai glaudžiai siejasi su baudžiamąja teise, kadangi baudžiamoji teisė apibrėžia tas veikas, kurios yra neleistinos, o remiantis teisės aktais reglamentuojamomis proceso normomis, nustatoma, ar konkretus asmuo atliko tą veiką, ar dėl to kitas asmuo patyrė žalą, koks yra tos žalos dydis, kokios kalto asmens atsakomybės ribos ir panašiai.

Taigi, nors ir nevienareikšmiškai, vis dėlto galima teigti, jog tarp baudžiamąjo proceso teisės ir baudžiamosios teisės yra itin glaudus ryšys. Kaip bus galima įsitikinti kitose darbo dalyse, daugelyje valstybių senesiuose teisės šaltiniuose baudžiamąjo proceso teisės ir baudžiamosios teisės normos buvo įtvirtintos kartu, t.y. tuose pačiuose teisės šaltiniuose. Šios teisės šakos daugelyje valstybių viena nuo kitos atsiskyrė tik moderniaisiais laikais. Lietuvoje baudžiamąjo proceso teisė ir baudžiamoji teisė yra savarankiškos teisės šakos, nors, kaip teigiama teisės doktrinoje,¹² viena be kitos negalėtų egzistuoti ir net neturėtų prasmės. Baudžiamoji teisė neatliktų savo paskirties, jei nebūtų procesinių taisyklių, kuriomis remiantis būtų galima taikyti baudžiamąsias sankcijas už baudžiamajame įstatyme uždraustų veikų įvykdymą. Antra vertus, ir procesinės taisyklės neturėtų prasmės, tiksliau joms nebūtų poreikio, jei baudžiamoji teisė nenumatytų tam tikrų veikų laikomų pavojingomis, priešingomis teisei ir tai, jog asmenys, padarę

¹¹ *Cit. op.* 1, p. 11.

¹² Žr., Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamąjo proceso teisė*. Vadovėlis: Teisinės informacijos centras. Vilnius 2005. p 25; Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamąjo teisė*. Pirmoji knyga: Justicija. Vilnius. 2006. p. 13.

tas veikas, turi būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Nesant baudžiamųjų sankcijų, nebūtų reikalingos ir procesinės taisyklės, kuriomis remiantis tos sankcijos galėtų būti skiriamos¹³.

Atsižvelgiant į kiekvienos šių teisės šakų paskirtį yra įprasta baudžiamąją teisę vadinti materialiosios teisės šaka, o baudžiamąjo proceso teisę – procedūrinės (procesinės) teisės šaka¹⁴. Neretai teisės doktrinoje aptinkama teiginių, kad procedūrinė teisė (nagrinėjamu atveju – baudžiamąjo proceso teisė) aptarnauja materialiąją teisę (baudžiamąją teisę)¹⁵. Toks apibūdinimas negali būti laikomas visiškai tikslu, kadangi kiekviena iš šių teisės šakų turi savarankišką reguliavimo dalyką, paskirtį, o tai tik įrodo šių teisės šakų savarankiškumą, kiekvienos jų išskirtinę vietą teisinėje sistemoje.

Taigi, šioje vietoje susiduriama su priešprieša. Iš vienos pusės baudžiamąją teisę ir baudžiamąjį procesą sieja labai glaudus ryšys, nes pirmoji nustato elgesio taisykles, o antroji apibrėžia būdus, kaip jos turi būti įgyvendintos. Be to, abi šios teisės šakos yra siejamos su viešojo intereso apsauga. Iš kitos pusės, tai yra atskiros teisės šakos, kurios egzistuoja savarankiškai ir turi savo vietą valstybės teisinėje sistemoje. Todėl vienareikšmiškai negalima teigti, kad šios teisės šakos negali viena be kitos egzistuoti, nors žvelgiant siaurąją prasme taip iš tiesų atrodo, be to, jų ryšys yra akivaizdus.

Baudžiamąjo proceso teisės normos nustatomos taip, kad būtų įmanoma tinkamai išsiaiškinti nusikalstamas veikas ir nubausti kaltus asmenis, o procese nebūtų pažeistos žmogaus teisės. Baudžiamąjo proceso teisės normos yra vienas iš požymių, apsprendžiančių kiek tam tikra valstybė gali būti laikoma teisine. Kaip bus matyti iš kitų darbo dalių, totalitarinių valstybių baudžiamąjo proceso teisės normos ypač didelius įgaliojimus taikant prievartos priemonės suteikia policijai, įvairioms specialiosioms tarnyboms. Priešingai, demokratinėse valstybėse, kuriose žmogaus teisių apsaugai skiriamas ypatingas dėmesys, griežčiausius prievartinio pobūdžio veiksmus leidžiama atlikti tik teismo sprendimu ir esant įstatyme nustatytiems pagrindams. Dar daugiau, demokratinės vertybės pripažįstančiose valstybėse iki teismo surinkti duomenys apie asmens galimą kaltumą – nepaneigia asmens nekaltumo prezumpcijos principo. Teisinėje valstybėje lemiamą reikšmę, sprendžiant baudžiamąją bylą, turi teisminės proceso stadijos. Kadangi tik teisminio proceso metu patikrinti duomenys gali būti ir yra pripažįstami įrodymais. Pagal demokratinės valstybės standartus yra sukonstruotos ir Lietuvos baudžiamąjo proceso teisės normos. Kuris baudžiamasis procesas gali būti laikomas pranašesniu, atsakyti padės detali baudžiamąjo proceso tipų (modelių) analizė.

Taigi, nesunku pastebėti, jog vien pagal proceso subjektams suteikiamas procesines teises, jų reglamentavimą, atskirų valstybių baudžiamuosius procesus, galima priskirti atskiriems baudžiamąjo proceso tipams, tačiau, kaip tai išryškės kitose darbo dalyse, subjektų teisės ir jų

¹³ *Cit op.* 8, p. 24.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Cit. op.* 1, p. 11.

reglamentavimas nėra ir negali būti laikomi vieninteliu pagrindu, apsprendžiančiu konkrečios valstybės baudžiamąjį procesą priskiriant konkrečiam baudžiamojamajam proceso tipui (modeliui).

Taikant baudžiamojamajam proceso teisės normas, sprendžiami baudžiamojamajam proceso uždaviniai ir siekiama rezultatų, dėl kurių ir inicijuojamas baudžiamasis procesas. Baudžiamojamajam proceso vyksmą apsprendžia išskirtinai baudžiamojamajam proceso teisės normos, kurių privalu laikytis bet kurioje baudžiamojamajam proceso stadijoje. Tinkamas jų taikymas užtikrina teisingo sprendimo, kuriuo reaguojama į padarytą nusikalstamą veiką, priėmimą. Todėl baudžiamojamajam proceso teisė yra baudžiamojamajam proceso pagrindas, kadangi, kaip jau minėta, neesant baudžiamąjį procesą reglamentuojančių normų, nusikalstamų veikų tyrimas ir bylų nagrinėjimas negalėtų vykti. Be procesinių taisyklių, nebūtų aišku, koks subjektas turi vienokias ar kitokias teises, kokia tvarka priimami sprendimai, kokie jų apskundimo terminai ir panašiai¹⁶.

Kadangi baudžiamajame procese tam tikras teises ir pareigas turi daug proceso subjektų, turinčių skirtingus interesus, yra įprasta skirtingų proceso subjektų procesinę veiklą skirstyti į tam tikras grupes pagal tų proceso subjektų atliekamą funkciją procese. Procesinės funkcijos yra procesinės veiklos kryptys, susijusios su tam tikru proceso subjekto statusu baudžiamajame procese. Baudžiamajame procese vykdomos šios baudžiamojamajam proceso funkcijos:¹⁷

1. *Ikiteisminio tyrimo funkciją* vykdo policija bei kitos institucijos, kurioms suteikti tam tikri ikiteisminio tyrimo įstaigos įgaliojimai bei prokuratūra.

2. *Kaltinimo funkciją* vykdo prokuratūra ir iš dalies nukentėjęsysis bei jo atstovas, kadangi privataus kaltinimo byloje kaltina nukentėjęsysis, kaip privatus kaltintojas ir jo atstovas. Prokuroras nagrinėjant privataus kaltinimo bylą teisme nedalyvauja.

3. *Gynėjo paskirtis* baudžiamajame procese – rūpintis traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens gynyba. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo (įtariamasis, kaltinamasis), ginamas nuo jam reiškiamo įtarimo ar kaltinimo, taip pat vykdo gynybos funkciją. Be gynėjo, įtariamojo (kaltinamojo) šią funkciją taip pat vykdo šio įtariamojo (kaltinamojo) atstovas pagal įstatymą bei baudžiamojon atsakomybėn traukiamo juridinio asmens atstovas.

4. *Bylos nagrinėjimas ir išsprendimas arba teisingumo vykdymas yra teismo prerogatyva*. Vyrauja nuomonė, kad ikiteisminio (parengtinio) tyrimo ir kaltinimo funkcijos negali būti laikomos atskiromis funkcijomis, nes ikiteisminis tyrimas atliekamas turint tikslą pasirengti būsimam nusikalstamą veiką padariusio asmens kaltinimui teisme¹⁸. Ši nuomonė nėra klaidinga, todėl ikiteisminių tyrimą galima laikyti kaltinimo funkcijos dalimi.

Kartais kaip atskiros funkcijos yra išskiriamos bylų nagrinėjimas apeliacine ir kasacine tvarka, tačiau nagrinėjant bylas apeliacine ir kasacine tvarka taip pat yra vykdomas teisingumas, todėl

¹⁶ *Cit op.* 1, p. 12.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

baudžiamojo proceso teisės mokslo požiūriu apeliacinio ir kasacinio bylų nagrinėjimo nereikėtų laikyti atskiromis baudžiamojo proceso funkcijomis.¹⁹

Reziumuojant galima teigti, kad kiekvienas asmuo, dalyvaujantis baudžiamajame procese privalo žinoti ne tik savo teises, bet ir pareigas, laikytis taisyklių, kad būtų kuo operatyviau, tiksliau ir išsamiau ištirtos kiekvienos bylos aplinkybės, nustatyti kalti asmenys, jiems paskirta konkreti, baudžiamajame įstatyme apibrėžta bausmė ir pasiektas teisingumas. Šis baudžiamojo proceso tikslas yra pagrindinis variklis, kurio pagrindu egzistuoja nusikalstamų veikų tyrimas, jų išaiškinimas ir kaltų asmenų nubaudimas, tačiau, nors ir siekiama analogiškų tikslų, kiekvienoje valstybėje susiformavo ne visai vienodi baudžiamojo proceso taisyklių taikymo principai. Būtent todėl, teisinės doktrinoje yra išskiriami baudžiamojo proceso tipai, kurie leidžia atskleisti atskirų valstybių baudžiamojo proceso skirtumus, kiekvieno baudžiamojo proceso tipo privalumus ir trūkumus, leidžia pasisemti patirties ir jaunoms, savo teisinę sistemą dar tik kuriančioms valstybėms, pritaikyti tai, kas naudinga, ir atmesti, tai, kas nepriimtina.

II. BAUDŽIAMOJO PROCESO TIPAI (MODELIAI)

Pirmojoje darbo dalyje įvardytos baudžiamojo proceso funkcijos sudaro visą baudžiamąjį procesą, tačiau asmenų, dalyvaujančių atskiro baudžiamojo proceso tikslo įgyvendinime, jiems suteiktų teisių ribos, kiekvienoje teisinėje sistemoje nėra visiškai tapačios. Pagal tai, kokios institucijos ar asmenys dalyvauja atskirose baudžiamojo proceso stadijose, kas turi teisę įgyvendinti vienokius ar kitokius baudžiamojo proceso uždavinius, kokiomis taisyklėmis vadovaujantis tai yra atliekama, atskirų valstybių baudžiamasis procesas yra skirstomas į atskirus tipus, dar kitaip vadinamus modeliais.

Kaip jau minėta, kiekvienoje demokratinėje valstybėje baudžiamųjų bylų procesas vyksta pagal panašią schemą. Aptikus nusikalstamos veikos požymius, atliekamas ikiteisminis tyrimas, po to byla perduodama nagrinėti teismui. Teismo proceso metu prokuroras paprastai palaiko valstybinį (oficialų, kartais dar vadinamą viešu) kaltinimą. Jei teismas neturi pagrindo procesą nutraukti, jis, apkaltindamas kaltinamąjį arba jį išteisindamas, išsprendžia bylą. Teismo priimtas nuosprendis gali būti apskūstas aukštesnės instancijos teismui²⁰.

Atskirų procesinių institutų reglamentavimas įvairiose valstybėse dažnai labai skiriasi, nors pastaruoju metu ir kalbama apie baudžiamojo proceso vienodėjimą (bent jau Europos valstybėse). Nepaisant procesų skirtingumo, pagal tam tikrus požymius baudžiamieji procesai yra skirstomi į tipus (modelius ar formas). Vieningo skirstymo į baudžiamojo proceso tipus nėra, tačiau bene

¹⁹ *Ibid.*, p. 13.

²⁰ *Ibid.*

dažniausiai literatūroje pasitaikantis yra dar kitaip vadinamas morfologinis skirstymas, kuris išskiria tris pagrindinius baudžiamojo proceso tipus²¹:

- 1) klasikinių rungimosi procesą;
- 2) tiriamąjį (inkvizicinį) procesą;
- 3) mišrųjį procesą.

Kitose baudžiamojo proceso teisės šaltiniuose, ypač tuose, kurie yra kilę iš bendrosios teisės sistemai priskiriamų valstybių, aptinkamas kitoks skirstymas:

- 1) liberalusis (akuzatorinis);
- 2) autoritarinis (dar kartais sutinkamas ir autokratinis šio tipo pavadinimas).²²

Tačiau iš esmės, klasikinis rungimosi procesas yra prilyginamas liberaliajam arba akuzatoriniam, o tiriamasis (inkvizicinis) – autoritariniam. Toks skirtumas išryškėja dėl skirtingų autorių kilmės, kadangi, kaip jau minėta, bendrosios teisės šaltiniuose yra laikytina, kad skiriami du tipai liberalusis ir autoritarinis, kurie atitinkamai prilyginami angliškiems terminams (*due process*) ir (*crime control*).²³ Nežiūrint terminų, bendraisiais bruožais šiuos tipus galima priskirti morfologinio skirstymo analogijai, todėl būtent šiame darbe bus laikoma, kad tiriamasis (inkvizicinis) procesas atitinka autoritarinį arba *crime control* baudžiamojo proceso tipą, o klasikinis rungimosi – liberalųjį (akuzatorinį) arba *due process*. O sąvoka tipas, bus prilyginama sąvokai modelis.

Toks skirstymas dažniausiai pasirenkamas dėl to, kad skirstant atsižvelgiama į tai, kaip tam tikroje valstybėje vyksta bylos nagrinėjimas teisme ir kaip šio nagrinėjimo metu veikia rungimosi principas, kadangi nuo to priklauso, kiek aktyviam leidžiama būti tiriant įrodymus teisėjui.²⁴ Todėl tikslinga bendrais bruožais ir šiame kontekste aptarti aukščiau paminėtus baudžiamojo proceso tipus:

1. Klasikinis rungimosi arba liberalusis (akuzatorinis) procesas. Daugiausia rungimosi principas veikia bylą nagrinėjant prisiekusiųjų teisme, arba bendrosios teisės (angl. „*common law*“) tradicijos valstybėse, tokiose kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, Didžioji Britanija ir kt. Šiose valstybėse bylos baigtis iš esmės priklauso nuo to, kuri šalis turi daugiau įrodymų ir geriau juos pateikia. Tokiose valstybėse teismui yra uždrausta pačiam išreikalauti naujų įrodymų ar aktyviai dalyvauti tiriant bylos nagrinėjimo teisme dalyvių pateiktus įrodymus. Toks procesas gali būti vadinamas klasikiniu rungimosi arba liberaliu (akuzatoriniu) procesu²⁵.

2. Tiriamasis arba autoritarinis (inkvizicinis) procesas. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos valstybių, kuriose teismas yra įpareigotas neapsiriboti vien tik proceso dalyvių pateiktais

²¹ *Ibid.*

²² Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*: Piligrimas. Vilnius. 2001. p. 117.

²³ Allen, M. I. *Criminal law*: London. 1991. p. 46.

²⁴ *Cit op.* 1, p. 13.

²⁵ *Ibid.*

įrodymais ir siekti nustatyti tiesą byloje, galima kalbėti tik apie ribotą rungimosi principo veikimą. Bylos išsprendimas tokio tipo procese priklauso ne tik nuo to, kaip šalys rungtis, bet ir nuo paties teismo iniciatyva atliekamų veiksmų. Todėl tokio tipo procesas dar vadinamas inkviziciniu procesu. Tačiau šis pavadinimas anaipol nereiškia inkvizicijos, veikusios nuo XIII a. pradžios iki XIX a., kaip ypatingų katalikų bažnyčios teismų, kuriais buvo kovojama prieš eretikus, kai teisėjais ir tardytojais buvo tie patys asmenys, kur vienas svarbiausių įrodymų gavimo būdų buvo kankinimai, o eretikams dažnai buvo skiriama mirties bausmė, kuri įvykdoma sudeginant nuteistą ant laužo ar kitais žiauriais būdais. Inkvizicinis procesas šiandieniniu moderniu požiūriu – vienas iš baudžiamojo proceso tipų. Inkviziciniame (tiriamajame) procese, teismas nagrinėjantis bylą, yra įpareigotas būti aktyvus ir imtis visų būtinų priemonių materialiai tiesai byloje nustatyti, todėl tokio tipo procese rungimosi principas veikia mažiausiai²⁶. Tačiau tokiam procese yra nemažai rungimosi principo elementų:

- 1) bylos nagrinėjimo teisme metu proceso dalyviams suteiktos lygios teisės reikšti nušalinimus, prašymus, teikti įrodymus, apskusti teismo sprendimus ir panašiai;
- 2) proceso funkcijos ir tokio tipo procese yra atskirtos: kaltina prokuroras, kaltinamasis ir gynėjas ginasi, o teismas, priimdamas sprendimą byloje, tik vykdo teisingumą.²⁷

Tokio tipo proceso kritikams atrodo, kad teismui suteikta teisė procese būti aktyviam pažeidžia funkcijų atskyrimo nuostatą, teismą paversdama šališku proceso subjektu. Iš kitos pusės, teismas nėra saistomas kaltinamojo akto ar šalių pateiktų įrodymų ir paaiškinimų. Jam suteikta teisė pačiam išsiaiškinti ir nustatyti objektyvią tiesą konkrečioje byloje, neprisiriant prie dar ikiteisminio tyrimo metu surinktų „įrodymų“ ar į bylą patrauktų asmenų procesinės padėties nustatymu²⁸.

Kartais teisės doktrinoje²⁹ galima aptikti neigiamų tiriamojo (inkvizicinio) proceso tipo vertinimų, kadangi teigiama, kad toks proceso tipas yra taikomas tik neigiamai prasme, kalbanti tik apie baudžiamojo proceso istoriją. Vietoj pavadinimo *tiriamasis (inkvizicinis) procesas* siūloma aprašytą demokratinės valstybės tipo procesą vadinti *kaltinimo procesu*. Neretai galima matyti, kad kaltinimo procesas teisinėje literatūroje³⁰ yra tapatinamas su rungimosi procesu, t.y. laikoma, kad kaltinimo ir rungimosi principai yra sinonimai. Dargi yra siūloma³¹ kaltinimo procesą laikyti savarankišku – ketvirtuoju – proceso tipu (forma). Terminas kaltinimo procesas parodo, kad procesas gali vykti tik tuomet, kai jame yra vykdoma kaltinimo funkcija, t.y. egzistuoja valstybės pareigūnas (paprastai – prokuroras), kuris inicijuoja procesą. Be to, kaltinimo funkcija būtinai turi būti atskirta nuo bylos išnagrinėjimo ir sprendimo joje priėmimo funkcijų. Iš tikrųjų galima pripažinti, kad terminas kaltinimo procesas tam tikrais atvejais gali būti vartojamas, bet jis nėra

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Cit op.* 1, p. 13.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Žr. Cit op.* 1, p. 15.

³¹ *Žr. Cit op.* 1, p. 15.

labai tinkamas skirstant procesus pagal tipus, nes šiuo metu kaltinimo funkcija yra vykdoma bet kurio tipo procese³².

3. Mišrusis procesas. Tai yra baudžiamojo proceso tipas, kai ikiteisminis tyrimas yra teisėsaugos pareigūnų rankose ir vyksta ribojant viešumą, o bylos nagrinėjimo teisme metu yra garantuojamas bylos nagrinėjimo šalių lygiateisiškumas. Terminas *mišrusis procesas* taip pat gali būti vartojamas ne viso baudžiamojo proceso, o tik jo dalies – bylos nagrinėjimo teisme – tipui nusakyti. Mišriajam tipui yra priskiriamas, pavyzdžiui, Skandinavijos valstybių, Italijos teismo procesas, kuriame baudžiamąją bylą nagrinėjantys teisėjai neprivalo būti aktyvūs kaip inkviziciniame procese. Skandinavijos valstybėse, Italijoje, tiriant įrodymus teisme (apklausiant liudytojus, ekspertus ir panašiai) teisėjai neprivalo aktyviai dalyvauti užduodami klausimus, tačiau tai daryti jiems nėra uždrausta kaip klasikinio rungimosi tipo procese³³. Todėl mišriajame procese rungimosi principas veikia daugiau negu inkviziciniame, bet mažiau negu bendrosios teisės tradicijos valstybių procese. Skandinavijos valstybių, Italijos teismas gali apsiriboti šalių pateiktais įrodymais ir atliekamu tų įrodymų tyrimu ir pats nedalyvauti šiame procese, tačiau prireikus, teismas gali imtis aktyvių veiksmų, pavyzdžiui pats apklausti liudytoją – to daryti šio tipo valstybių įstatymai teismui nedraudžia³⁴.

Kalbant apie trumpai aptartus dažniausiai taikomus baudžiamojo proceso morfologinius tipus (modelius) reikia paminėti, kad jokiu būdu negalima suabsoliutinti konkrečios valstybės priskyrimo tam tikram tipui (modeliui), kadangi praktiškai kiekvienos valstybės baudžiamajame procese yra bruožų, kurie, net ir laikant, kad valstybė priskiriama vienam modeliui (tipui), leidžia suabejoti konkretaus tipo valstybės baudžiamajame procese „grynumu“, kadangi, kaip bus matyti tolesniame nagrinėjime, baudžiamasis procesas atskiroje valstybėje dažnai turi įvairių tipų proceso savybių. Paprastai vertinant kategoriškai tam tikrą valstybę priskirti konkrečiam proceso tipui, teisingiau būtų nustatyti kokio tipo procesui tos valstybės baudžiamasis procesas yra artimiausias. Nors vienoje teisinėje literatūroje³⁵ Lietuvos baudžiamasis procesas yra priskiriamas inkviziciniam tipui. Vis dėlto, į Lietuvos baudžiamąjį procesą žvelgiant per ikiteisminio tyrimo subjektams suteiktas procesines teises, galima stebėti daugiau ne inkvizicinio, o mišraus proceso bruožų ir šalių priskirti mišriam baudžiamojo proceso tipui.

Kaip matyti, kad konkrečiai valstybei būtų galima priskirti vieno ar kito baudžiamojo proceso tipo bruožų dominavimą ar aptikti atskirus, priešingus, tipo bruožus ir išskirti dominuojantį, neužtenka tik sąlyginės atskiro proceso tipo bruožų analizės, tam reikalinga atskiros valstybės baudžiamojo proceso sistemos analizė ir jos priskyrimas konkrečiam baudžiamojo proceso tipui arba kelių tipų išryškėjimas vienos valstybės baudžiamajame procese. Be to, norint suprasti atskirų

³² *Cit op.* 1, p. 15.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

valstybių baudžiamųjų procesų ypatumus, neužtenka jas priskirti morfologiniams baudžiamojo proceso tipams, kadangi atskiros valstybės baudžiamasis procesas neretai yra nulemtas jos geografinės padėties, istorijos ir to, kokios valstybės turėjo įtaką tos šalies teisinės sistemos formavimuisi. Būtent todėl, darbe toliau bus analizuojami atskirų valstybių baudžiamojo proceso modeliai, juose dominuojantys baudžiamojo proceso tipai ir taip, išskiriant atskiro tipo privalumus bei trūkumus, bus bandoma pritaikyti baudžiamojo proceso tipą kiekvienam konkrečiam atvejui. Dar daugiau, analizuojant atskirų valstybių baudžiamuosius procesus, į juos bus žvelgiama per skirtingas baudžiamojo proceso stadijas tam, kad būtų išsamiau aptarti ir išanalizuoti baudžiamojo proceso tipai (modeliai).

2.1. Atskirų užsienio valstybių baudžiamuosius procesus reglamentuojančių normų įtvirtinimas teisės aktuose

Kaip jau minėta, valstybės baudžiamojo proceso formavimuisi didelę įtaką turi ne tik geografinė jos padėtis, istoriniai aspektai, bet ir tai, nors tai ir išplaukia iš istorinio aspekto, kokios šalies įtaka sąlygojo vienokios ar kitokios baudžiamojo proceso sistemos integraciją į konkrečios valstybės teisinę sistemą. Be to, didelę įtaką turi ir tai, kaip kodifikuotos baudžiamojo proceso normos, kas jas apsprendė, nustatė, iš kur jos kilo ir kaip jos yra taikomos. Taigi, teisės doktrinoje, atsižvelgiant ne tik į geografinę padėtį, bet ir kitų valstybių įtaką, yra išskiriamos dvi kontinentinės ir bendrosios (angl. *common*) teisinės sistemos. Kokie yra šių dviejų sistemų skirtumai, nesunku pastebėti vien pažvelgus į jų teisinių taisyklių formavimo šaltinius ir taisyklių reglamentavimą. Vis dėlto, kadangi, kaip jau minėta, kiekvienos valstybės pagrindiniai teisiniai principai yra reglamentuoti aukščiausio lygio teisės akte, Konstitucija yra laikytina pirminiu baudžiamojo proceso įstatymų šaltiniu. Todėl tikslingiausia baudžiamojo proceso sistemų ir modelių analizę pradėti nuo Konstitucijos ir baudžiamąjį procesą apibrėžiančių teisės aktų apžvalgos.

Pamatinės asmens teisės ir laisvės yra apibrėžtos pagrindiniame šalies įstatyme, Konstitucijoje. Pagal tai, kokias vertybes saugo Konstitucija, bei kokias teises ir laisves ji gina, kaip atskiria valdžios institucijas bei kaip apibrėžia teisinę sistemą, valstybes galima skirstyti į atskirus tipus.

Konstitucija, kaip pagrindinis valstybės įstatymas, visose valstybėse yra teisės šaltinių hierarchijos viršūneje ir aukščiau už įstatymus. Taigi, kiekvienas teisės šaltinis turi atitikti konstituciją, o ypač svarbu, kad jai neprieštarautų baudžiamojo proceso nuostatos. Dėl savo priedermės sergėti pagarba Konstitucijai, tą pasiekti padeda teisėjas, privalantis aiškinti paprastą įstatymą ir Konstituciją ir nurodyti, ar įstatymas ją atitinka. Teisėjo galių priversti laikytis konstitucinių normų išeities tašku galima laikyti garsųjį amerikiečių sprendimą *Marbury c.*

*Madison*³⁶ byloje, kurią 1803 m. priėmė JAV Aukščiausiasis Teismas. Teisėjas maršalas joje paskelbė apie Konstitucijos viršenybę visų kitų įstatymų atžvilgiu, o tai leido šiai aukščiausiai teisminei institucijai atsisakyti taikyti federalinį įstatymą ir ilgainiui įtvirtinti kuriamąjį Aukščiausiojo Teismo vaidmenį.³⁷ Vėliau beveik visur įsigalėjo jurisdikcinės priežiūros teorija ir išryškėjo skirtumas tarp siaurosios koncepcijos, kuria siekiama užkirsti kelią oficialiam antikonstitucinių normų įsiskverbimui, ir plačiosios, kuria siekiama neutralizuoti jau galiojančią, bet vis dėlto antikonstitucinę normą³⁸.

Pirmoji iš jų yra Prancūzijos teisės koncepcija. Pagal 1958 m. Konstituciją buvo įsteigta Konstitucinė taryba – vienintelė institucija, kuri tam tikromis aplinkybėmis gali balsuoti cenzūruodama jau priimtą, bet dar nepaskelbtą įstatymą³⁹. Kitose šalyse labai dažnai taikoma antroji koncepcija, tačiau jose konstitucingumo priežiūra įgyja kintamą pavidalą, kai išryškėja du svarbiausi skirtumai. Pirmasis skirtumas siejamas su konstitucingumo priežiūros vykdytoju: kartais priežiūra būna plati, kai kiekvienas teisėjas gali ją įgyvendinti, – taip yra Šiaurės Amerikoje, Japonijoje ir Brazilijoje, kur kalbama apie sprendimo peržiūrą (*judicial review*), o kartais ši priežiūra būna siaura, kadangi priklauso tik vienam subjektui – konstitucinio teismo teisėjui ar teisėjams, taip yra Australijoje, Italijoje, Federalinėje Vokietijoje, Ispanijoje, Italijoje, Portugalijoje⁴⁰ ir Lietuvoje. Kita vertus, antrasis skirtumas nustatomas ir pagal tai, ar teisėjo atliekama priežiūra gali būti tiesioginė ar netiesioginė. Kanadoje, kur labai rūpinamasi konstitucinių normų gerbimu, yra taikomos abi priežiūros formos. Antai kaltinamojo advokatas, panaudodamas netiesioginį procesinio pobūdžio skundą, labai dažną baudžiamojo proceso teisėje, siekia nutraukti baudžiamąjį persekiojimą ir tai argumentuoja teksto, kuriuo grindžiamas baudžiamasis persekiojimas, nekonstitucingumu⁴¹. Pavyzdžiui, tuomet, kai, jo nuomone, nusikaltimo inkriminavimas kertasi su Konstitucijoje (Kanadoje – Chartijoje) garantuota teise arba laisve ir kai teisėjas gali oficialiai į tai reaguoti. Vis dėlto, esmė yra ne tiek baudžiamojo proceso įstatymo nekonstitucingumas, kiek kaltinamojo kaltumas. Pavyzdžiui Kanadoje, pats bylininkas turi galimybę pasinaudoti tiesioginiu skundu, kuriuo jis dar iki proceso užginčija įstatymo konstitucingumą, veikdamas prieš vyriausybę: tai yra jokio termino nevaržomas procesas dėl vadinamojo deklaracinio sprendimo. Ar skundas būtų tiesioginis ar netiesioginis, teisėjas dėl jo priimamu sprendimu įstatymo fragmento iš kodekso nepašalina, bet pripažįsta jį netaikomu tam,

³⁶ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803) 5 U.S. 137 (Cranch) [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

<<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=5&invol=137>. [žiūrėta 2011-01-12].

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Cit op.* 22, p. 65.

³⁹ *Ibid.*, p. 66.

⁴⁰ Terril, R. *World criminal justice system: A survey*. Cincinnati. Ohio. 1984. p. 219.

⁴¹ *Ibid.*

kuris pasirėmė jo antikonstitucingumu. Kartais teisėjas, nors ir skelbdamas patį įstatymą esant veiksmingą, vis dėlto tam tikroms bylininkų kategorijoms padaro dėl jo išimtį⁴².

Baudžiamojo proceso teisėje konstitucinių prerogatyvų turintis teisėjas dažnai būna priverstas vertinti kokio nors įstatymo atitiktį pagrindiniam įstatymui ir, prireikus, tą įstatymą pripažinti negaliojančiu. Pavyzdžiui, Prancūzijoje konstitucinę galią turinčios 1789 m. Žmogaus teisių deklaracijos 6 straipsnis ir Italijoje 1948 m. Konstitucijos 3 straipsnis, apibrėžiantys piliečių lygybės principą, yra laikomi konstituciniais. Prancūzijos įstatymų leidėjas 1975 m. balsavo dėl įstatymo, kuris aukštesniojo teismo pirmininkui suteikė teisę savo nuožiūra spręsti, ar teismas apysunkių nusikaltimų bylose sudaromas iš trijų teisėjų, ar tik iš vieno. Konstitucinė Taryba dar 1975 m. sprendimu pripažino, kad šiuo atveju yra pažeidžiamas lygybės principas, kuris „neleidžia, kad panašiomis sąlygomis esantys ir už tokius pat nusikaltimus persekiojami piliečiai būtų teisiami pagal skirtingas taisykles sudarytų teismų“.⁴³

1989 m. Italijos baudžiamojo proceso kodeksas (BPK) numatė dvejopą liudytojų apklausos teismo posėdyje tvarką. Pagal ją paprasti liudytojai galėjo remtis kitų asmenų tvirtinimais, jei šių asmenų duomenis pateikė taip, kad teisėjas ar bylos dalyvis panorėję taip pat galėjo juos ištaisyti (BPK 195 straipsnio 1 ir 2 dalys). Priešingai, kriminalinės policijos pareigūnai ir agentai negalėjo duoti parodymų dėl to, ką jiems buvo sakę jų apklausti liudytojai (BPK 195 straipsnio 4 dalis). Taigi, paprasti piliečiai tam tikromis sąlygomis galėjo būti netiesioginiai liudytojai, kas nebuvo galima tokiems neeiliniams piliečiams kaip policininkai. Konstitucinis Teismas 1992 m. sprendimu BPK 195 straipsnio 4 dalį panaikino kaip „neprotingai skiriančias taisykles“, taikomas policininkams ir paprastiems piliečiams ir suteikiančią „akivaizdžiai absurdiškus“ padarinius. Teismas šiuo klausimu aiškiai rėmėsi Konstitucijos 3 straipsniu⁴⁴.

Svarbu paminėti, kad JAV Konstitucijoje išskirti baudžiamojo proceso principai, kurie yra laikytini pirminiu baudžiamojo proceso teisės šaltiniu, kitaip nei kitose valstybėse, kurių Konstitucijose yra numatytos tik pagrindinės nuostatos taikytinos baudžiamajame procesui, o jų detalus reglamentavimas yra kodifikuotas specialiuosiuose teisės aktuose, t.y. kodeksuose, yra plačiai taikomi ir laikomi svarbiomis kartinėmis nuostatomis, turinčiomis esminę reikšmę visam baudžiamajam procesui. Amerikiečių taikomos Konstitucijos pataisos ir Aukščiausiojo Teismo sprendimai beveik atstoja baudžiamojo proceso kodeksą, kadangi pirma apima neįtikėtiną taisyklių gausą, o JAV Konstitucija galioja jau daugiau kaip du šimtus metų⁴⁵. Europoje visos Konstitucijos yra priimtose po 1945 m. ir Europos baudžiamojo proceso teisės specialistai, kalbėdami apie šaltinius, visų pirma turi galvoje kodeksus, o ne Konstituciją.

⁴² *Cit op.* 22, p. 66.

⁴³ *Ibid.*, p. 67.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*

Taigi, kaip matyti net ir žvelgiant per teisinių principų reglamentavimo prizmę, išryškėja, jog *common law* šalyse, kurių ryškiausias yra Anglija ir JAV, Konstitucijoje įtvirtinti principai atsispindi ne kodeksuose ar kituose įstatymuose, o teismų sprendimuose. Teismas suteikiamos plačios teisės ne tik interpretuoti konstitucines nuostatas, bet ir parinkti jų taikymo ribas. Priešingai kontinentinės teisės valstybėse, t.y. Europos, valstybėse, Konstitucijoje apibrėžtas kertines nuostatas detalizuoja specializuoti teisės aktai, ne Konstitucijos, o jų taikymo prerogatyva paliekama teismams. Čia ir išsiskiria dvi kryptys, kurios didžiąja dalimi ir nulemia skirtingą baudžiamojo proceso tipologiją.

Detaliau analizuojant baudžiamojo proceso teisės normų įtvirtinimą, galima stebėti, jog Anglijos kadaise buvusiose prijungtose šalyse, tokiose kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, Kanada, Indija, Izraelis, Australija ir Naujoji Zelandija, išsiskyrė ir išliko bendrosios teisės sistema (angl. „*common law*“). Šalyse, kuriose yra federalinis konstitucinis režimas ir kodeksą neretai turi kiekviena valstija, doktrina reikalauja nacionalinio kodekso. Taip yra Australijoje, kur tik keturios valstijos turi baudžiamojo proceso kodeksus.

Kaip jau minėta, JAV baudžiamojo proceso teisės išeities taškas yra *common law*. Šiose sistemose įstatymų leidėjas tradiciškai įsiterpia tik tam, kad papildytų jurisprudenciją ar ją šiek tiek pakoreguotų. Vis dėlto, šiandien amerikiečiai turi jau labai daug įstatymų, nors jų dabartiniai kodeksai dažniausiai neprilygsta tikriems kodeksams, t.y. tikriesiems įstatymų leidėjų darbams, kuriuose yra nuosekliai logiškai išdėstyti principai ir kurie apima visą reguliavimo dalyką. Dar ir dabar netikros kodifikacijos šaltiniai akivaizdžiai vyrauja lyginant su tikra kodifikacija⁴⁶.

Teisinėje literatūroje⁴⁷ aptinkama, kad vadinamoji „netikra kodifikacija“ atsiskleidžia dviem pagrindinėmis formomis:

1. pirmoji yra sudaryta iš teismų taisyklių (angl. „*Rules of the courts*“). Kalbama apie procesines taisykles, kurias teismas priima įstatymų leidėjui leidus ir kurios turi būti taikomos tame pačiame teisme arba žemesniuose teismuose, jei joms bus pritaręs Kongresas. Šios taisyklės yra įstatymai, teisėjo sukurti įstatymų leidėjui leidus ir vėliau jam pritarus. Jos turi reikšmės tik baudžiamajam procesui ir privalo atitikti federalinius įstatymus, tačiau nėra dėstomos taip, kaip tai daroma kontinentinės Europos kodeksuose.⁴⁸

2. antroji netikros kodifikacijos forma – valstijų kodeksai. Amerikiečių teisininkai kalba apie kodeksus, tuo tarpu jų kolegos iš kontinentinės Europos pažymi, kad iš tikrųjų kalbama apie privačių leidėjų kūrinį, kur surinkti visi valstijos įstatymai, klasifikuoti pagal abėcėlę, chronologiją arba metodologiją. Šie kodeksai tėra paprastas iš anksčiau galiojančių specialių įstatymų „konsolidavimas“ (sujungimas). Tokią padėtį nulėmė JAV, o tuo pačiu ir Anglijos, baudžiamojo proceso teisė, kuri atsirado remiantis konkrečiais atvejais. Taigi tokie kodeksai apima

⁴⁶ *Ibid.*, p. 82.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

ne bendro pobūdžio taisykles ir paaiškinimus, o taisykles kylančias iš konkretaus atvejo nagrinėjimo, sprendimo būdo ir galutinį sprendimą nulėmusių procesinių veiksmų. Tas pats pasakytina ir apie federalinius kodeksus. Įstatymų leidėjas priėmė garsųjį *United States Code*, kurio XVIII skyrius yra vadinamas *Primes and criminal procedure*. Pirmiausiai atkreiptinas dėmesys, kad amerikiečių kodekse, baudžiamoji teisė ir baudžiamasis procesas yra apjungti į vieną skyrių ir laikytini vienas nuo kito neatsiejami⁴⁹.

Taigi, kaip matyti kodifikacija JAV apima tik tai, kad skirtingi teisės aktai yra sujungti į vieną bendrą leidinį, pavadintą kodeksu, tačiau tai anaipol nereiškia, jog JAV *common law* sistemoje egzistuoja bendrųjų taisyklių rinkinys, kurį galima pritaikyti kiekvienai situacijai, greičiau JAV baudžiamojo proceso, o tuo pačiu ir baudžiamosios teisės, kodeksas yra laikytinas precedentų rinkiniu, kuris palengvina teisės specialistų ir praktikų darbą, kadangi jose yra surinktos bendrosios taisyklės ir bylos, kuriose buvo sukurti teismų precedentai, kurie yra taikomi atliekant tam tikrus baudžiamojo proceso veiksmus. Priešingai Luizianos valstija, joje egzistuoja panaši į Prancūzijos teisė ir sistema, grindžiama bendrų ir logiškai išdėstytų taisyklių kodifikavimu. Jis nėra toks kaip kitų valstijų ir federaliniai kodeksai, tuo jis nutolsta nuo *common law* sistemos.⁵⁰

Kanadoje taip pat yra taikoma *common law*, ir joje žinoma labai ypatinga kodekso forma, apimanti teismines taisykles, dar vadinamas praktikos taisyklėmis arba precedentais. Kanados baudžiamasis kodeksas įsigaliojo 1892 m., taigi, Kanada – viena iš pirmųjų šalių, turinčių galiojančią *common law*, kuri kodifikavo savo baudžiamąją teisę. Tai buvo kodeksas, apimantis visą baudžiamąją teisę – tiek materialiąją tiek procesinę⁵¹. Susilaukęs nemažai kritikos dėl „konsolidacijos“ ir dėl to, kad jis nesureguliuo gynybos priemonių klausimų, kodeksas buvo nemažai kartų taisomas. 1992 m. pradėta taisyti ir baudžiamojo proceso dalis, bandant rekodifikuoti Baudžiamojo kodekso bendrąją dalį ir tai suprantamai išdėstyti. Taigi, šiuo metu Kanada turi baudžiamąjį kodeksą, tačiau jo tekstas nėra toks kaip kontinentinės Europos valstybių kodeksai, be to, vienas ir tas pats aktas apibrėžia tiek materialiosios, tiek procesinės baudžiamosios teisės normas⁵².

Paradoksalu, kad nors JAV dar neturi baudžiamojo proceso kodekso, nors Kanada deda pastangas, kad turėtų tokį kodeksą, daugelis kitų šalių, kurioms įtaką padarė Anglija, tokį kodeksą turi, tačiau pati Anglija jo neturi. Ši tendencija stebima Indijoje, Jamaikoje (priimtas, bet niekada nebuvo taikomas), Hondūre, Tobage, Sent Lusijoje, Naujoje Zelandijoje, Azijos ir Afrikos šalyse,

⁴⁹ *Ibid.*, p. 83.

⁵⁰ Cole, G. Y. F., Frankowski, J., Gertz, M. G. *Major criminal justice systems A. Comparative survey*: Beverly Hills. London. New Dehli. 1987. p. 45.

⁵¹ *Ibid.*, p. 84.

⁵² *Cit op.* 50, p. 49.

kuriose įtaką daro Anglijos teisė, kuriose baudžiamojo proceso nuostatos yra integruotos į baudžiamąjį kodeksą.⁵³

Kodeksai, kuriuose reguliuojamas tik baudžiamasis procesas, yra Kinijoje (1980 m.), Prancūzijoje (1959 m.), Švedijoje (1985 m.), Italijoje (1989 m.), Portugalijoje (1987 m.). Be to ir Vokietijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir kitose kontinentinės Europos valstybėse⁵⁴.

Peržvelgus baudžiamojo proceso reglamentavimą kodifikavimo prasme, apibendrintai galima teigti, kad skirtumai išryškėja tarp bendrosios ir kontinentinės teisės valstybių. Kaip matyti, bendrosios arba *common law* teisės valstybėse kodifikavimas yra labiau siejamas su „konsolidacija“, kadangi kodeksuose yra ne apibrėžtos bendros taisyklės, o susisteminti jau galiojantys teisės aktai ir precedentai, kurie analizuoja ne bendras tam tikrą proceso stadiją apibrėžiančias normas, bet kylančios iš konkrečių teismų sprendimų konkrečiose bylose ir yra padiktotos ne bendrų taisyklių, o precedentų, kurie privalo būti taikomi tos pačios arba žemesnės instancijos teismuose. Iš čia nesunku pastebėti, jog tokia „konsolidacijos“ sistema turi nemažai trūkumų, kadangi nėra vienos bendros taisyklės, kurią būtų galima taikyti panašiais, tačiau ne analogiškais atvejais, be to, siekiant išsigryninti tam tikrą taisyklę, reikia detaliai analizuoti teismų praktiką, o tai nėra labai „patogu“, lyginant su kontinentinės sistemos valstybėse taikoma kodifikavimo praktika.

Priešingai nei bendrosios teisės sistemos, kontinentinės teisės sistemos valstybėse, baudžiamojo proceso kodeksai yra atskirti nuo baudžiamųjų kodeksų ir juose yra kodifikuotos bendros normos, detaliai reglamentuojančios tam tikrą proceso stadiją, išskiriančios ir apibūdinančios proceso dalyvius (subjektus), apibrėžiančios proceso dalyvių teises ir pareigas. Šios sistemos trūkumu galima būtų įvardyti stoviškumą, kaip priešprieša pastatytą JAV dinamikai, kadangi JAV teisinėje sistemoje pakeitus teisinę taisyklę ir (ar) jos aiškinimą, nesusiduriama su biurokratišku mechanizmu, siekiant pakeisti tam tikrą teisės aktą ar jo dalį, priešingai kontinentinės teisės sistemos valstybėse, tokie normų pakeitimai yra sąlygoti ilgo proceso ir jų pritaikymo galimybės yra apspręstos jau ne teisminės, o leidžiamosios valdžios. Vis dėlto, negalima teigti, kad kontinentinės teisės sistemos valstybėse nėra taikomi teismų precedentai, priešingai, jie yra formuojami aiškinant teisines taisykles analogiškais faktinėmis aplinkybėmis turinčiose bylose. Tačiau taisyklių aiškinimas yra siaurinamas, apsiribojant jau esančiomis, įtvirtintomis teisės aktuose, o ne naujai nustatomomis ir įtvirtinamomis, kaip yra JAV, Jungtinėje Karalystėje ir kitose bendrosios teisės sistemos valstybėse, kur teismas gali nustatyti naują teisinę taisyklę ir vėliau ją taikyti analogiškose bylose.

Taigi, kaip matyti, abi sistemos, tiek kodifikavimo, tiek jurisprudencijos, turi ir privalumų ir trūkumų, tačiau teisės normos, kurios yra detaliai išdėstytos viename akte ir leidžiančios kiekvienam, net neturinčiam specialaus išsilavinimo asmeniui, su jomis susipažinti, atsivertus vos

⁵³ *Cit op.* 22, p. 86.

⁵⁴ Kadish, S., Schulhofer. *Criminal law and its procedures*. 5 leidimas: Boston. Toronto. London. 1989. p. 53.

vieną aktą, teisinei sistemai suteikia paprastumo, lengvesnio prieinamumo pojūtį. To nenusveria ir sunkus teisės aktų keitimo ir (ar) pildymo mechanizmas, kadangi kodifikuotos normos leidžia lengviau atskirti baudžiamojo proceso stadijas, proceso dalyvių (subjektų) teises ir pareigas, todėl vien remiantis baudžiamąjį procesą reglamentuojančiais teisės aktais, išskirti tam tikrus baudžiamojo proceso tipo bruožus, ko negalima pasakyti apie *common law* šalis, kuriuose jie išryškėja tik analizuojant teismų praktiką: konkrečias bylas ir teismų precedentus.

2.2. Baudžiamojo proceso tipai atskirų valstybių baudžiamuosiuose procesuose

Žvelgiant į valstybių taikomus baudžiamuosius procesus per autoritarinio ir liberalaus modelio prizmę, galima teigti, kad būtent procese, o ne baudžiamojoje teisėje geriausiai atsiskleidžia kiekvieno iš modelių esmė.

Svarbu paminėti, kad pirmiausiai autoritarinis modelis neretai yra siejamas (nors ir netapatinamas) su inkviziciniu baudžiamuoju procesu. Inkvizicinio proceso ištakos siekia XIII a., kuomet Europoje stiprėjant valstybės autoritetui (valdžiai), nusikaltimas nustoja būti vien tik šalių reikalu. Pasikėsinimas į valdinį, tampa kėsinimusi į viešąją tvarką. Iš čia kyla savotiškas justicijos *valstybinimas*, kai teisingumą vykdo specialistai⁵⁵. Taip atsiranda ir tokie justicijos savitumai: persekiojimu iš esmės užsiima valstybės valdininkai (išskiriant aukos, padedančios tokiam persekiojimui, vaidmenį); iki teismo posėdžio specializuotas teisininkas – tardymo teisėjas, kuris ieško materialiosios teisės normos, kurią pažeidė įtariamas asmuo ir kuris, be kita ko, yra kompetentingas įkalinti kaltinamąjį, renka įrodymus; per teismo posėdį teisėjas (kitose šalyse vadinamas pirmininku) pats apklausia teisiamąjį ir liudytojus, ir, siekdamas nustatyti materialiąją tiesą (tą, kurią atskleidžia jis pats, nesaistomas iki teismo posėdžio gautų duomenų) ir ne vien formalia, kurią jam išdėsto proceso šalys teismo posėdžio metu (pavyzdžiui Italijos 1992-06-08 dekretu – įstatymu, pagal kurį mafijos nusikalstamumo srityse proceso metu galima naudoti kito proceso protokolus, nesuteikiant kaltinamajam galimybės apklausti jį kaltinusių liudytoją (BPK 190 *bis*, 238, 238 *bis* straipsniai); pagaliau teismo posėdis yra viešas ir rungtyniškas, o ikiteisminė proceso stadija – slapta ir nerungtyniška.⁵⁶ Šią procesinę sistemą tinkamai pailiustravo 1808 m. Prancūzijos baudžiamojo tyrimo kodeksas, kuria vėliau perėmė visa kontinentinė Europa. Ir šiandien ši inkvizicinė sistema tebegalioja kontinentinėje Europoje (kiek mažiau – Italijoje po 1989 m.), tačiau ji yra šiek tiek *sušvelninta*⁵⁷. Šiuo metu daugumoje kontinentinės Europos valstybių baudžiamuosiuose procesuose yra įtvirtintos nuostatos, kurios suteikia daugiau teisių proceso

⁵⁵ Damaska, M., *Evidentiary barriers to conviction and two models of criminal procedure: a comparative study*: 121, *Pennsylvania law review*. No. 105. 1973. p. 28.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 32.

⁵⁷ *Cit op.* 22, p. 127.

šalims, o ypač įtariamam asmeniui, pavyzdžiui, beveik visuose kontinentinės Europos valstybių procesuose ima atsirasti ginčai dalyvaujant šalims (1984-07-09 Prancūzijos įstatymas) ir persekiojamo asmens teisė reikalauti tyrimo (1993-01-04 Prancūzijos įstatymas). Teismo posėdyje šalių vaidmuo yra taip padidėjęs, kad teisėjo vaidmuo, pavyzdžiui Ispanijoje, lieka neutralus. Procesas netgi taip sušvelnintas, kad iš tiesų nebegalima kontinentinės Europos valstybių procesų priskirti autoritarinių procesų kategorijos tikraja to žodžio prasme⁵⁸.

Vienas geriausių senųjų inkvizicinio proceso pavyzdžių yra buvusios TSRS baudžiamasis procesas. TSRS baudžiamojo proceso patirtis nuo 1917 iki 1958 metų byloja, kad nuo 1917 m. įsigaliojo dekretas, pagal kurį išliko tik tie carinio režimo įstatymai, kurie neprieštarauja darbo žmonių sąžinei ir teisingumo jausmui. Atsižvelgiant į tai iš pradžių buvo labai sustiprintos policijos galios, atimant dalį jų iš teisminės justicijos. Iš esmės baudžiamoji valdžia buvo sutelkta beveik autonomiškume policijos bloke Čėka, įkurtame 1917 m. Būdama savotiška ypatinga komisija, skirta kovoti su kontrevoliucinėmis pinklėmis, Čėka turėjo teisę persekioti, tardyti ir teisti, ji net priimti sprendimus uždaryti į koncentracijos stovyklą ar skirti mirties bausmę. 1922 m. vasario 6 d. dekretu panaikinus Čėka, ją pakeitė GPU, tuo nuo komisijos buvo pereita prie politinio organo, atsakingo už valstybės saugumą. Vėliau, 1934-07-10 įvykdžius reformą, buvo įkurtas NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatas)⁵⁹. Pamažu policija pradėjo pripažinti teismus, tačiau jie nėra prilyginami vakarietiškiems. Pirmiausiai teismai buvo sudaromi iš profesionalių teisėjų ir liaudies tarėjų, renkamų per gyventojų susirinkimus. Po to – garsioji prokuratūra, kuriai buvo pavesta prižiūrėti, kad teismų sprendimai atitiktų marksizmo – leninizmo dogmas, dėl to ji turėjo kompetenciją, peržengiančią baudžiamosios justicijos ribas.⁶⁰

Dėl teisės esmės, tai pradžioje TSRS buvo tenkinamasi teisingumo liaudies komisariato (kuris buvo savotiškas teisingumo ministras) instrukcijų teisėjams siuntinėjimu. Tačiau jau 1922 m. buvo imtasi taikyti pirmasis sovietinis Baudžiamasis kodeksas, kurio ištakos siekia net Petro Pirmojo laikus (Caro akis, 1722 m.), turintis gana ryškų ideologinį akcentą. Po Stalino mirties 1953 m. tam tikras liberalizmas ėmė reikštis tuo, kad 1958 buvo priimti nauji baudžiamųjų ir baudžiamojo proceso įstatymų pagrindai, pakeitę analogišką 1924 m. aktą. Tačiau to nebuvo galima laikyti sušvelninimu ir tuo labiau socializmo dogmos ar autoritarinės ideologijos atmetimu. Vis dėlto, akivaizdžiausi buvo baudžiamojo proceso, o ypač jo principų pokyčiai, kadangi buvo išvardyti liberalūs principai, tokie kaip: piliečių lygybė teismui, teisėjų nepriklausomumas, kalinimo, gynybos ir civilinės šalies teisių lygybė, nuosprendžių teisėtumo kontrolė ir pan. Detalizuojant principų įtvirtinimą, matyti, kad įvairių proceso šalių lygiateisiškumas reiškėsi kaltinamojo teise susipažinti su byla: jau nebe vien teismo posėdyje, bet ir baigus tardymą kaltinamojo gynėjas įgijo

⁵⁸ *Cit op.* 55, p. 32.

⁵⁹ Butler, W. E. *Soviet Law*. 16 ir 18 sections: Butterworths. London. 1983. p. 165.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 166.

teisę susipažinti su byla. Jeigu tardytojas neprieštaravo arba jeigu kaltinamasis buvo nepilnametis, tai buvo galima daryti ir anksčiau⁶¹.

Šiuolaikiniame autoritariniame modelyje, proceso organai yra tik profesionalūs prokurorai ir teisėjai, o ne prisiekusieji. Taigi, autoritarinės valstybės neturi prisiekusių žiuri. Stebima, kad jų pamažu atsisako ir tos valstybės, kurios pagal bendrus bruožus yra priskiriamos liberalioms, tačiau tam tikrų nusikalstamumo sektorių atžvilgiu, stengiasi būti gana griežtos. Taip yra Prancūzijoje (1986-09-06 įstatymas) ir Anglijoje (*Emergency provisions Act 1973*) dėl terorizmų nusikaltimų. Kitas autoritarinio proceso ypatumas – ypatingieji teismai, jų dauguma yra didaktiškose Pietų Amerikos šalyse⁶².

Proceso policinės stadijos pagrindas – policininkams suteiktos labai plačios galios, ypač asmens kontrolės jo tapatybei nustatyti, kratų ir asmens sulaikymo srityse. Šiuo pagrindu galimi du variantai: mažiau represyvus, kai policininkus kontroliuoja prokuroras arba teisėjas, ir labiau represyvus, kai policijai suteikiama dar daugiau galių, - taip yra Lotynų Amerikoje, kur policija tam tikrais atvejais gali skirti sankcijas, kartais siekiančias net „teisės“ tekstą peržengianti žinomų nusikaltėlių ar net paprastų opozicionierių fizinį eliminavimą⁶³. Be minėtų policinių galių, kaip dar vieną autoritarinės ideologijos ypatumą, reikėtų paminėti raginimą pranešinėti apie nusikaltimus, žadant už juos baudžiamosios atsakomybės lengvatas. Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikruose svarbiausiuose sektoriuose, susijusiuose netgi su pačia valstybės egzistencija, įstatymų leidėjas, net ir tas, kuris yra priskiriamas liberaliam modeliui, nedvejoja numatydamas panašias lengvatas už pranešimą apie nusikaltimą. Pavyzdžiui, Prancūzijoje įstatymas asmenį, pranešusį apie nusikaltimą, atleidžia nuo bausmės, kadangi tai leidžia užkirsti kelią valstybės išdavimo aktui arba teroristinio pobūdžio veiksmui. Bausmė mažinama perpus, jeigu asmeniui pranešus apie nusikaltimą atsiranda galimybė nutraukti narkotikų prekybą ir pasitaikius progai nustatyti kitus kaltininkus⁶⁴.

Autoritarinio pobūdžio procese taip pat naudojami agentai provokatoriai arba užsimaskavę ir nusikaltėliais apsimetę policininkai, dirbantys tarp spėjamų nusikaltėlių ir siekiantys atskleisti tikrus nusikaltėjus. Kai valstybė, net būdama iš esmės liberali, siekia griežtai kovoti su sunkiausių formų nusikaltimais, jai tenka įteisinti tokią koncepciją. Taip yra Prancūzijoje ir Italijoje narkotikų prekybos atvejais. Prancūzijoje 1991 m. įstatymas (dabartinio BK 706-32 straipsnio 2 dalis) leidžia teisminės policijos karininkams ir muitinės pareigūnams turėti narkotikų ir tiekti jų narkotikais prekiaujančiais asmenims, jei yra gautas prokuroro arba bylą tiriančio tardymo teisėjo leidimas. Italijos prezidento dekretas (1990-10-09) leido policininkams imituoti narkotikų pirkimą bei įpareigojo juos apie tai vėliau pranešti prokurorui (97 straipsnis).⁶⁵

⁶¹ *Cit op.* 22, p. 123.

⁶² *Cit op.* 54, p. 69.

⁶³ *Cit op.* 22, p. 125.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 126.

⁶⁵ *Ibid.*

Be to, kai kuriose sistemose stebimas ir „proaktyvus tyrimas“ kaip policija gali imtis tam tikrų priemonių, kad nustatytų individus, dėl kurių yra labai menki įtarimai (pavyzdžiui, be gyventojų žinios jo būste įrengiamas magnetofonas, slaptai įeinama į namą, kad būtų galima patikrinti, ar jame yra narkotikų, ir pan.). Taip yra Vokietijoje ir Nyderlanduose⁶⁶.

Proceso teisminėje stadijoje autoritarinė ideologija reiškiasi labai įvairiomis formomis. Visų pirma – kreipimosi į nukentėjusį, kad būtų pradėtas baudžiamasis persekiojimas, leidžiant nukentėjusiajam pateikti civilinį ieškinį baudžiamajame procese. Belgijoje ir Prancūzijoje dėl nusikaltimo nukentėjusiam asmeniui leidžiama tuo reikalu kreiptis į teisėją. Be to, Prancūzijoje gausėja įstatymų, leidžiančių, kai sulaiko prokuratūra, ginant kolektyvinius interesus veikti ir asociacijoms, draugijoms bei profesinėms sąjungoms⁶⁷. Šios grupuotės tampa agentais, inicijuojančiais pusiau civilinį, pusiau baudžiamąjį procesą. Tuo tarpu Vokietijoje, Italijoje ir Ispanijoje prokuratūra privalo imtis baudžiamojo persekiojimo nuo to momento, kai sužinojo apie nusikaltimo padarymą. Autoritariniam modeliui yra būdingas greitas procesas, kai nusikaltėlis teismui atiduodamas per trumpą laiką ir be didelių formalumų, tačiau kvotos ir parengtinio tardymo metu įtariamo asmens laisvės suvaržymai yra dažni ir ilgalaikiai. Antai, Italija iki 1984 m. liepos 28 d. įstatymo priėmimo už sunkiausius nusikaltimus leido tokį kardomąjį kalinimą, kuris galėjo trukti net vienuolika metų (nuo 1931 m. galiojęs BPK 272 straipsnis buvo panaikintas tik, kaip jau minėta 1984-07-28). Autoritarizmo idėja atskleidžia ir tai, kad klasikinė asmens teisė tylėti, kuri taip branginama *common law* šalyse, dėl kai kurių sunkių nusikaltimų, pamažu nyksta. Kaip pavyzdį būtų galima paminėti Šiaurės Airiją, kur tokia asmens teisė nėra saugoma terorizmo bylose⁶⁸.

Pagrindiniai Rusijos Federacijos, kurios pirmtake neretai yra laikoma TSRS, tikslai po TSRS griūties buvo autonomiškos teisinės sistemos sukūrimas, suteikiant jai nepriklausomybę nuo valdžios institucijų, konkurencingo teisinio proceso ir prisiekusiųjų įsteigimas, prokuroro ir prokuratūros teisių atskyrimas nuo teismo teisių, gynybos teisių sustiprinimas⁶⁹.

Stebimas Rusijos Federacijos baudžiamąjį procesą reglamentuojančių teisės aktų tęstinumas. Net ir paskutinis, kitaip vadinamas revoliuciniu, teisės aktas, kuriuo Rusija, kaip deklaruojama, perėmė liberalų teisminės sistemos modelį, 2001 m. gruodžio 18 d. Baudžiamojo proceso kodeksas, ikiteisminių institucijų galios ir funkcijos praktiškai liko nepakitusios⁷⁰. Rusijoje veikia nepaprastai daug represinių struktūrų, kurios vadovaujasi „savo“ individualiais, t.y. išskirtinai jų veiklą apibrėžiančiais teisės aktais. Taigi, pradėdant baudžiamąjį persekiojimą, kiekviena institucija, dalyvaujanti šiame procese, atlieka jai teisės aktais priskirtus veiksmus. Policija, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, ikiteisminio tyrimo teisėjas, kiekvienas jų turi savo tyrimo ribas. Policija,

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Cit op.* 55, p. 46.

⁶⁸ *Cit op.* 22, p. 126.

⁶⁹ *Cit op.* 54, p. 74.

⁷⁰ Paoli, L., Fijnaut, C. *Organised crime in Europe: concepts, patterns and control policies in the European Union and beyond*: Springer. Netherlands. 2004. p. 565.

turi plačiausias galias kovoti su nusikalstamumu. Ji yra skirstoma į apsaugos ir kriminalinę. Abiem šioms policijos kryptims yra suteikta teisė ne tik saugoti nuo nusikaltimų, bet ir juos tirti. Viena vertus, apsaugos policija yra labiau koncentruota į viešosios tvarkos sergėjimą, kai tuo tarpu kriminalinė, išskirtinai užsiima nusikaltimų tyrimu. Kaip jau minėta, abi kryptys gali tirti nusikaltimus, tačiau kriminalinei policijai yra pavesta tirti sudėtingesnes, labiau pavojingas veikas. Policijos tyrimas yra skirstomas į du etapus, kurie vadinami *doznanije* ir *predvaritelnoje sledstvije*. *Doznanije* laikytinas pirminiu tyrimu, trunkančiu ribotą laiką, dažniausiai ne ilgiau kaip 15-25 dienas, o vėliau seka antrasis etapas *predvaritelnoje sledstvije*, kuris jau yra vykdomas kartu su prokuratūra. Jei aptikti įrodymai liudija apie sunkų nusikaltimą, tolesnis įrodymų tyrimas gali būti perduotas aukštesniosioms tyrimo institucijoms, tokioms kaip *Sledstvennyj komitet* arba *sledstvennoje upravlenije*⁷¹. Įsigaliojus naujam baudžiamojo proceso kodeksui, nebeliko tokio ryškaus skirstymo tarp ikiteisminio tyrimo institucijų ir pagal šiuo metu galiojančius teisės aktus, bet kuris ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali baigti rinkti ir tirti įrodymus. Vis dėlto, nesvarbu kaip vadintųsi viena ar kita institucija, net ir įsigaliojus naujam Baudžiamojo proceso kodeksui, Rusijoje stebimos represinės ikiteisminio tyrimo institucijų galios. Atskirais teisės aktais yra apibrėžiamos operatyvinės veiklos ir finansinių nusikaltimų tyrimo ribos.⁷² Taigi, apibendrinant galima teigti, kad nors Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekse yra plačiai deklaruojamos liberalios idėjos, vis dėlto, stebint tam tikrų baudžiamojo proceso subjektų ir institucijų veiklas, nesunku pastebėti, kad joms yra būdingas plačių galių ikiteisminiame tyrime suteikimas. Tai yra padaryta ne pačiu baudžiamojo proceso kodeksu, o specialiaisiais šių institucijų ir (ar) subjektų teises ir pareigas apibrėžiančiais teisės aktais⁷³.

Taigi, reziumuojant autoritariniam baudžiamojo proceso modeliui būdingas savybes, galima teigti, kad jame išryškėja pakankamai plačios ikiteisminio tyrimo institucijų ir atskirų subjektų teisės ir veiklos laisvės, ir nors jų veikla yra pakankamai detalizuota specialiaisiais teisės aktais, tų teisės aktų nesilaikymas ar juose nustatytų ribų peržengimas toleruotinas ginant valstybinę santvarką arba siekiant sumažinti organizuotų sunkių nusikaltimų skaičių. Be to, vienas pagrindinių autoritarinio modelio bruožų yra slaptumas ir nerungtiniškumas, kurie liberalėjant valstybių baudžiamiesiems procesams pagaliau įsivyrąja tik ikiteisminio tyrimo stadijoje, tačiau teisminėje stadijoje pasikeičia į rungtyniškumą ir viešumą. Autoritarinio (inkvizicinio) modelio vyravimas stebimas Prancūzijoje, Rusijos Federacijoje, Vokietijoje ir Lietuvoje, taip pat su išimtimis teisminiame procese – Italijoje, Ispanijoje ir Belgijoje.

Baudžiamąjį liberalizmą galima apibrėžti kaip individo, turinčio savo garbę ir orumą, pripažinimą valstybės atžvilgiu autonomiška vertybe. Taikomas teisės pažeidėjui, liberalizmas taip pat suponuoja rūpinimąsi socialine reintegracija.

⁷¹ *Ibid.*, p. 566.

⁷² *Ibid.*, p. 567.

⁷³ *Ibid.*, p. 568.

Taip plačiai apibrėžiamas liberalizmas, bent jau idėjų atžvilgiu, siekia tolimą praeitį. Platonas teigė, kad kriminalinė justicija turi leisti nusikaltėliui „gauti iš savo bausmės naudos“ ir susitaikyti su savo auka – „pereiti nuo vaidų iki bičiulystės“⁷⁴. Mabilonas vėliau pabrėžė „sielų išganymą“ ir bausmės individualizavimą. Volteras ir Monteskjė stoji už bausmę, proporcingą nusikaltimui, už advokato buvimą šalia teisiamojo, už kankinimų panaikinimą, už įstatymu grindžiamą baudžiamąją sistemą kaip vienintelę priemonę, leidžiančią išvengti savivalės. Šį judėjimą sustiprino Beccaria, o vėliau, XIX a. pradžioje, pavyzdžiui, vokiečiai Mittermaieris, italas Rosi ir prancūzai Ortolanas ir Guizot. XIX a. viduryje peniteracijos mokykla ėmė akcentuoti nusikaltėlių taisymą ir kartu bausmės individualizavimą – būsenos pagerinimą.⁷⁵

Šiandien liberalizmas tebėra gyvybingas, tuo labiau kad juridinės technikos požiūriu jį sudaro dvi pagrindinės – žmogaus teisių ir teisinės valstybės – koncepcijos. Pirmosios jų pradžia – 1789 m. Žmogaus teisių deklaracija, vėliau kartota tokiuose tekstuose kaip Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija ar dokumentuose, dėstančiuose įvairias apskritai piliečiui ir besibylinėjančiam piliečiui suteikiamas teises. Teisinės valstybės koncepcija yra šiek tiek abstraktesnė. Ji apima ir normų hierarchijos principą (su galimybės kreiptis į teismą garantijomis), ir valstybės paklusimą teisei (kas naikina valstybės savivalę), ir tam tikrą galiojančios teisės turinį, kurio ištakas sudaro visuma vertybių ir principų, siekiančių suteikti piliečiams veiksmingas garantijas valstybės atžvilgiu. Tai reiškia, jog teisinė valstybė turi „liberalųjį pagrindą“, nes šis grindžiamas nepasitikėjimo valstybe principu, pagal kurį valstybės baudžiamąsias galias reikia apriboti, idant būtų garantuota individo apsauga⁷⁶. Išties galima sakyti, kad teisinė valstybė yra valdžios galių apribojimas teise, kuris yra daromas individualių laisvių labui. Kaip ir autoritarinis modelis, nuosaikūs liberaliojo modelio variantas puikiausiai atsiskleidžia baudžiamajame procese. Kalbant pirmiausiai apie proceso institutus, dažniausiai pateikiamos dvi konstantos: ypatingosios jurisdikcijos nebuvimas ir prisiekusiųjų buvimas. Pirmoji iš jų yra teisinga, o antroji – nelabai, arba taikoma ne visose liberaliose šalyse, visų pirma dėl to, kad daug liberalių valstybių neturi prisiekusiųjų (Nyderlandai) arba jų nebeturi (Švedija); dar ir dėl to, kad be prisiekusiųjų yra ir kitų priemonių teisėjų nepriklausomumui garantuoti. Liberalusis modelis taip pat numato, kad turi būti advokatas, kuris dalyvauja, galima sakyti, visose proceso stadijose, beveik kiekvienoje Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse⁷⁷.

Dėl baudžiamojo proceso, apimant jo policinę ir teisminę stadijas, tai jis yra suformuotas pagal akuzatorinį, o ne inkvizicinį modelį, o tai geriau užtikrina gynybos teisių gerbimo principą, pasak H. Motulsky, „vyraujančią principą“, tikrą šiuolaikinio procesinio liberalizmo veidą,

⁷⁴ Федеральный закон Российской Федерации от 7 февраля 2011 г. N 3-ФЗ "О полиции" [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.rg.ru/2011/02/07/police-dok.html>> [žiūrėta 2011-04-11].

⁷⁵ *Cit op.* 22, p. 138.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, p. 139.

atitinkamai tam tikru mastu sumažinantį teisėjo vaidmenį. Iš to darytina išvada, kad liberalusis procesas yra rungtyniškas, kai kiekviena šalis, tiek gynyba, tiek kaltinimas, teikia įrodymus⁷⁸. Kaip buvo rašoma, „teisėjas negali išgirsti taip be ne ir ne be taip“. Niekas to geriau neapibendrina kaip Italijos 1987 m. sausio 16 d. įstatymo, vadinamo delegavimo įstatymu, 2 straipsnis, nurodantis svarbiausius būsimojo baudžiamojo proceso principus: 10 kodeksas <...> 1) baudžiamajame procese privalės įgyvendinti akuzatorinės sistemos savitumus pagal tuos principus ir kriterijus <...>; 2) žodiškumo pripažinimas; 3) kaltinimo ir gynybos dalyvavimas lygiomis teisėmis bet kurioje proceso stadijoje; 4) galimybė prokuratūrai ir kitoms šalims, gynėjui ir nukentėjusiajam teikti įrodymus ir išdėstyti pareiškimus bet kurioje proceso stadijoje, bet kuriuo proceso momentu, nevilkinant ir visuomet nustatytais terminais <...>; 5) pareiga nedelsiant įspėti asmenį, kuriam atimta laisvė <...>, apie jo teisę pasirinkti patikimą gynėją; pareiga nedelsiant leisti sulaikytam asmeniui bendrauti su jo gynėju; 6) kaltinamojo teisė tardymo metu gauti gynėjo pagalbą <...>.⁷⁹ Taigi, akuzatorinį proceso pobūdį, kaip matyti, išreiškia tai, kad persekiojamo asmens vaidmuo yra vyraujantis, taip, tarsi jo padėtis prilygtų persekiojančiojo padėčiai. Vadinasi, kaltinamasis turi teisę susipažinti su įrodymais. Tą leidžia daugelio valstybių įstatymai, o įdomiausiai tai išspręsta Anglijoje⁸⁰. 1981 m. gruodžio mėnesį *Attorney general* direktyvos įpareigoja kaltinamąjį, išskyrus jo nuožiūroje liekančias ypatingas išimtis, atskleisti gynybai įrodymų elementus. Išimtis yra susijusios su viešuoju interesu (angl. *public interest immunity*). Tačiau doktrina čia įžiūrėjo pasikėsinimą į teisingo proceso (angl. *fair trial*) idėją, ir jurisprudencija privertė nuspręsti, kad įrodymai privalo būti patiekiami ir kad, jei persekiojantysis norėtų perleisti tokio sprendimo našta teisėjui, persekiojimas turėtų būti nutrauktas. Pagaliau teisiamojo posėdžio metu šalys ginčija įrodymus neutralaus teisėjo akivaizdoje, o šis tam tikrose sistemose turi tik bylos užuomazgą. Tokio modelio esminiai bruožai, su tam tikromis išimtimis, šiandien egzistuoja Šiaurės Amerikoje, Japonijoje ir Europoje, taip pat Portugalijoje, tebeturinčioje tardymo teisėją. Tiesa, tam tikras svyravimas stebimas JAV tarp *process model* (liberalusis modelis) ir *crime control* (autoritarinis modelis)⁸¹.

Liberalizmas reiškiasi ne vien proceso akuzatoriškumu, bet ir kitais požymiais, iš kurių paminėtini šie: baudžiamasis persekiojimas už kai kuriuos ne itin sunkius nusikaltimus galimas tik esant nukentėjusiojo skundui, o tai šiam, jeigu jis ketintų kaltininkui atleisti, suteikia galimybę blokuoti procesą⁸². Tokia galimybė egzistuoja šeimos ir turtiniuose santykiuose Austrijos, Vokietijos, Italijos ir Skandinavijos valstybių teisėje⁸³. Vis dėlto, tokį liberalizmą švelnina

⁷⁸ *Ibid.*, p. 140.

⁷⁹ Gonso, G., Grevi, V. *Profili de nuovo codice di procedura penale*: Padoue. 1990. Chavario, M. *La riforma del proceso penale, appunti sul nuovo codice*: Turin. 1990. p. 14.

⁸⁰ *Cit op.* 22, p. 141.

⁸¹ *Cit op.* 54, p. 53.

⁸² *Cit op.* 22, p. 141.

⁸³ *Cit op.* 54, p. 56.

persekiotojo galimybės veikti *ex officio*, jeigu jis mano, kad tai reikalinga. Tai apibrėžta Vokietijos BPK 232 ir 248 straipsniuose, Norvegijos BPK 266, 291 ir 294 straipsniuose. Asmens sulaikymo ir kardomojo kalnimo trukmę, dažnai reglamentuoja įvairios, paprastai itin sudėtingos sistemos, kurioms neretai lemiamą įtaką daro tarptautinės konvencijos. Italijos 1980-02-06 įstatymas, numatęs, kad itin pavojingų teroristų kardomasis kalnimas gali trukti dešimt metų ir aštuonis mėnesius, įsigaliojus liberaliam 1989 m. Baudžiamojo proceso kodeksui buvo panaikintas. Pagal Italijos teisę arba Prancūzijoje tam tikrose ypatingose srityse (ekonominiai nusikaltimai, nusikaltimai muitinėje) teisėjas neretai duoda leidimą kratoms ir poėmiui, pavyzdžiui parengtinio tyrimo metu. Neretai gaunami įrodymai yra nepriimami: tai įrodymų anuliavimo arba atmetimo taisyklė (*exclusionary rule* anglų ir amerikiečių teisėje). Sprendimai yra motyvuojami ir, nepaisant kai kurių išimčių, tokių kaip prisiekusiųjų sprendimai Prancūzijoje ir dauguma sprendimų Anglijoje, motyvavimo yra vis dažniau reikalaujama (Belgijoje – nuo 1987 m., Prancūzijoje sprendimams, kuriais skiriamas įkalnimas, nuo 1994 m.) arba tam, kad nuosprendį geriau suprastų nuteistasis, arba tam, kad būtų sumažinti bausmių nevienodumai. Tam tikrose teisės sistemose netgi leidžiama naikinti nuosprendį, kai advokatas buvo toks prastas, kad galima manyti, jog nuosprendis būtų buvęs kitoks, jei advokatas būtų deramai kompetentingas.⁸⁴ O Strasbūro Teismas pripažino, kad ši taisyklė neprieštaruoja Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencijos 5 straipsnio 1 daliai. Pagaliau kartais jurisprudencija siekia taip toli, kad baudžiamasis persekiojimas nutraukiamas, kai procesas pernelyg užsitęsia: jeigu proceso greitumas yra autoritarizmo požymis (ypač egzistuojant specialioms procesams), tai dėl akivaizdaus vilkinimo baudžiamasis persekiojimas gali būti baigtas, kas iš esmės yra liberali sankcija⁸⁵. Daugelis konstitucijų nustato greitą procesą. Pavyzdžiui, Japonijos Aukščiausiojo Teismo 1972 m. gruodžio 20 d. sprendime dėl proceso baigties pagal Konstitucijos 37 straipsnį (dėl greito proceso teisės), kadangi jokia apklausa nebuvo atlikta nuo 1953 m. birželio iki 1969 birželio.⁸⁶ Nesunku stebėti, kad daugelis šių proceso bruožų kyla iš esminio nekaltumo prezumpcijos principo.

Paskutinis liberalizmo požymis yra dėmesys, skiriamas nusikaltimo aukai. Kai kuriose šalyse ji gali civiline tvarka kreiptis, kad arba gautų patirtos žalos atlyginimą arba pasinaudotų paprasto ieškinio teise (Prancūzija, Belgija), arba ieškinio baudžiamojoje byloje teise (Nyderlandai, Vokietija, Italija, Lietuva). Tačiau *common law* sistemoje tokio civilinio ieškinio nėra, nors teisėjas kartais gali *ex officio* priteisti aukai kompensaciją (*compensation order*)⁸⁷.

⁸⁴ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Strickland c. Washington*, 104 S Ct 2052, 1984VI pataisos, kuri suteikia teisę kaltinamajam gauti gynėjo pagalbą, pažeidimas. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <<http://www.ecasebriefs.com/blog/law/criminal-procedure/criminal-procedure-keyed-to-saltzburg/the-right-to-counsel/strickland-v-washington-4/>>. [žiūrėta 2011-02-24].

⁸⁵ *Cit op.* 22, p. 142.

⁸⁶ Tanaka, H. *The japanese legal system*: University of Tokyo Press. 7th edition. Tokyo. 1988. p. 478.

⁸⁷ *Cit op.* 22, p. 142.

Jungtinėse Amerikos valstijose, kur baudžiamasis procesas, anksčiau buvęs itin liberalus arba kitaip tariant net buvo laikomas liberalumo pavyzdžiu, šiandien keičiasi, bent jau pagal Aukščiausiojo Teismo jurisprudenciją, tam tikro autoritarizmo link. Kontinentinei teisės sistemai priklausančių valstybių, kur stebimas analogiškas judėjimas, galima paminėti Italiją, kurioje pradėdant nuo labai liberalaus akuzatorinio 1989 m. Baudžiamojo proceso kodekso, toliau evoliucija vyksta inkvizicinio proceso link. Antai, pagal 1992 m. birželio 8 d. dekretą – įstatymą (512 straipsnis) mafijos bylose teismas gali naudoti teisminės policijos surinktus įrodymus jų nebekartodamas, nors bendras principas yra toks, kad įrodymai yra pateikiami ir svarstomi teismo posėdyje⁸⁸.

Grįžtant prie JAV, galima teigti, kad dar prieš keletą dešimtmečių valstijų baudžiamasis procesas buvo aiškiai akuzatorinio ir liberalaus tipo, akcentuojančio persekiojamo asmens teises, kurias dažnai gynė Aukščiausiasis Teismas. Tuomet buvo madingas *due process model*, arba bešališko proceso modelis, grindžiamas Konstitucijos IV, V, VI, VII pataisomis. Pavyzdžiui, V pataisa nustato, kad „be deramos teisinės procedūros (angl. *without due process of law*) negalima atimti niekieno gyvybės, laisvės ar turto“. Taikydama šį principą, jurisprudencija pasirodė esanti palankesnė kaltinamajam, o ne policijai, kuri visuomet galėjo piktnaudžiauti, dėl ko tokiais atvejais iš proceso reikėjo eliminuoti parengtinio tyrimo medžiagą. Iš to kilo įrodymų nepriimtumo taisyklė (angl. *exclusionary rule*), kadangi net tiesos nustatymu nebuvo galima pateisinti policijos kėsimosi į kaltinamojo teises, kurios nustatytos Konstitucijoje⁸⁹. Be to, žinomas 1966 m. sprendimas byloje *Miranda c. Arizona*⁹⁰ įdiegė taisyklę, kad policinio tyrimo stadijoje įtariamasis turi teisę į gynėjo pagalbą. Apskritai vadinamasis teisingo proceso modelis plėtojosi silpnindamas vadinamąjį nusikaltimo kontrolės (angl. *crime control*) modelį.

Ši liberali politika 1970 m. susidūrė su trimis aplinkybėmis. Visų pirma – nusikalstamumo didėjimas, ypač tokiose jautriuose sektoriuose kaip organizuotas banditizmas ir narkotikų prekyba. Toliau – tam tikras frustracijos jausmas visuomenėje sužinojus apie nusikaltėlio paleidimą dėl to, kad byloje buvo padaryti procesiniai pažeidimai. Pagaliau reikia pabrėžti atsivertimą tradicinės moralės, pagal kurią nusikaltėlis turi būti nubaustas, ir kartu įsitvirtinimą idėjos, kad represija yra naudinga ir efektyvi. Šios trys aplinkybės lėmė tai, kad Jungtinių valstijų prezidentai nustatė teisėjų parinkimo politiką, o Aukščiausiasis Teismas laikėsi tokios pozicijos, kad buvo plėtojama daugiau liberalizmo stabdymo, o ne jo diegimo politika⁹¹.

Vis dėlto, nors liberalizmo silpnėjimas stebimas Federalinio Aukščiausiojo Teismo sprendimuose, visiškai priešinga tendencija stebima valstijų aukščiausiųjų teismų sprendimuose.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Miranda c. Arizona*, 348 US 436, 479 (1966). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1960-1969/1965/1965_759> [žiūrėta 2011-01-14].

⁹¹ *Cit op.* 22, p. 143.

Pagrindinė idėja yra konstitucinių garantijų (pataisų) užgniaužimas. Kilus konfliktui tarp individualių laisvių apsaugos ir visuomenės gynimo, Aukščiausiasis Teismas renkasi pastarąjį. Kaip rašė mažumos nuomonę išdėstęs teisėjas Marschallas, „skubota [teismo] daugumos išvada <...> vien išreiškia savo valią, kai nagrinėjami nusikaltimai dėl narkotikų arba antinarkotinė politika, greitai padaryti galą Konstitucijoje pripažintoms teisėms“⁹². Iš tikrųjų Aukščiausiasis Teismas paskelbė karą narkotikų prekybai ir sunkiems nusikaltimams, tokiems kaip nužudymas. Iš to JAV kilo bendras Konstitucijos pataisų principų suvaržymas⁹³:

1. Pagal IV Konstitucijos pataisą „žmonių teisė į asmens, būsto, dokumentų ir nuosavybės apsaugą nuo nepagrįstų kratų ir areštų neturi būti pažeidžiama, o kratos ir arešto orderiai neišduodami, jei nėra pakankamo pagrindo, patvirtinto priesaika ar iškilmingu prisiekimu, be to, orderyje turi būti smulkiai apibūdinta kratos vieta ir areštuojami asmenys ar daiktai“⁹⁴. Šis tekstas, iš esmės saugantis individualias laisves, kiek jos susijusios su asmens krata, yra interpretuojamas ypač narkotikų prekybos srityje, autoritariškai⁹⁵.

Tinkamą tokio interpretavimo pavyzdį teikia garsioji jurisprudencija, apibūdinanti „narkotikų kurjerio tipą (angl. *drug courier profile*), įtvirtintą 1989 m. *US v. Socolow* bylos sprendime. Kaltininkas buvo sulaikytas Honolulu oro uoste dėl daugelio aplinkybių: 1) savo lėktuvo bilietą jis apmokėjo grynaisiais; 2) keliavo prisidengęs pavarde, kurios pagal jo telefono numerį telefonų knygoje nebuvo; 3) vyko į Majamį – miestą, garsų kaip narkotikų centrą; 4) viešnagė Majamyje turėjo trukti tik 2 dienas, nors skrydis tiek pirmyn, tiek atgal truko po 20 valandų, dėl to viešnagė buvo labai trumpa, palyginti su pačios kelionės trukme; 5) atrodė nervingas ir neužsiregistravo bagažo⁹⁶. Šie penki elementai, JAV Aukščiausiojo Teismo nuomone⁹⁷, sudaro tipinę narkotikų prekeivio apibūdinimą ir leidžia atlikti implikuoto asmens turimo kokaino poėmį. Šie elementai taip pat sudarė motyvuoto įtarimo, paremto sutampančiais faktais, pagrindą ir buvo sektinas kriterijus tradicinei jurisprudencijai, kuri liko ištikima IV pataisai⁹⁸. Kitoje byloje Aukščiausiasis Teismas išdėstė teisinę taisyklę, kurios pagrindu buvo priimtas sprendimas paremtas tuo, kad policininkas, prieš sulaikydamas individą, turi turėti pagrįstą įtarimą, jog yra rengiamas nusikaltimas.⁹⁹ Taigi, bet koks poėmis ar areštas narkotikų prekybos srityje privalo būti grindžiamas požymiais, kurie yra gana neaiškūs ir kurie iš tiesų yra nevisiškai aiškūs ir kurie gali būti taikomi kiekvienam keleiviui, patraukusiam kompetentingos institucijos dėmesį. Tokiose situacijose įtariamajam gali būti apribota

⁹² *Cit op.* 90.

⁹³ *Cit op.* 22, p. 173.

⁹⁴ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *US v. Socolow*. 109 S. Ct 1581 104 L ed. 2 d. 1; 57 USL W 4401. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1988/1988_87_1295> [žiūrėta 2011-01-14].

⁹⁵ *Cit op.* 22, p. 173.

⁹⁶ *Cit op.* 94.

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ *Cit op.* 22, p. 173.

⁹⁹ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Terry v. Ohio* 88 S.Ct 1868 (1968). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.soc.umn.edu/~samaha/cases/terry%20v%20ohio.html>> [žiūrėta 2011-01-16].

laisvė, nors visiškai neatmetamas įrodinėjimas. Kaip pavyzdį būtų galima išskirti *Montoya de Hernandez*¹⁰⁰ byla, kurioje pareigūnai įtarė, kad keleivė gabena narkotikus, slepiamus savo virškinamajame trakte, ir sulaukė ją ilgiau nei 36 valandoms, kol jai prireikė eiti į tualetą: tuomet pareigūnai galėjo paimti daug kokaino pakelių, t.y. įrodymą, kuris teisme buvo pripažintas tinkamu¹⁰¹.

Visoje šioje jurisprudencijoje Aukščiausiasis Teismas, įrodymų nepriimtinumą grindžia vien policijos neteisėtų veiksmų prevencija¹⁰², todėl atmetami tokie tradiciniai nepriimtumo pagrindai, kokie buvo laikomi privataus gyvenimo ir individualių laisvių gerbimu.

2. Labai svarbios Konstitucijos V ir VI pataisos yra susijusios su kaltinimo pareiškimais. Pagal V pataisą „niekas negali būti verčiamas baudžiamojame byloje duoti parodymus prieš save patį; negalima atimti niekieno laisvės, gyvybės ar turto be deramos teisinės procedūros (*without due process of law*). O pagal VI pataisą kaltinamasis turi teisę „susipažinti su kaltinimo motyvais ir priešastimi, teisę į akistatą su kaltinimo liudytojais <...> ir gintis naudodamasis advokato pagalba“¹⁰³. Šios taisyklės Aukščiausiojo Teismo buvo interpretuotos liberaliai, ypač byloje *Miranda c. Arizona*¹⁰⁴: nuo to momento, kai policija įtariamąjį sulaiko, jis turi teisę būti išpėtas, kad gali tylėti ir, kad viskas ką jis pasakys, galės būti panaudota prieš jį teisme, „kad jis turi teisę į advokatą ir kad jeigu savo lėšomis išsikviesti advokato negali, šis jam bus pagal pageidavimą paskirtas oficialiai iki pirmosios apklausos“¹⁰⁵.

Šiandien Aukščiausiasis Teismas šią doktriną supranta pakankamai siauriai, jis mano, kad liberalus jos interpretavimas pakenktų represijai. Galima pateikti keletą būdingų tokios interpretacijos pavyzdžių, pirmiausiai byloje *Kolorado c. Connelly*¹⁰⁶ tas faktas, kad tuo metu, kai policininkas kaltininkui dėstė Mirandos taisyklės, šis buvęs psichozės būklės, nemenkina jo paties išreikšto teisių atsisakymo reikšmės.¹⁰⁷ Šiuo atveju įtariamasis norėjo susipažinti su nužudymo aplinkybes, kadangi, kaip jis pats teigė, „Viešpats balsas“ jį paskatino tai daryti. Ir bylos sprendimas bendromis formuluotėmis įtvirtina principą, kad, išskyrus atvejus, kai kaltinamasis įrodo buvus „policijos prievartos naudojimą <...>, priešastiniu ryšiu susijusį su prisipažinimo išdėstymu“, negalima sakyti, kad jo atžvilgiu procesas nebuvo garbingas ir teisingas.“¹⁰⁸ Antrasis pavyzdys

¹⁰⁰ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *US v. Montoya de Hernandez*. 473 U. S. 531 (1985). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://supreme.justia.com/us/473/531/>> [žiūrėta 2011-01-23].

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Cit op.* 22, p. 173.

¹⁰⁴ *Cit op.* 90.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Kolorado v. Connelly*, 107 S. Ct 515 (1986). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://epo.wikitrans.net/Colorado_v._Connelly?eng=Colorado+v.+Connelly> [žiūrėta 2011-01-18].

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

stebimas byloje *Arizona c. Mauro*¹⁰⁹, kurioje įtariamasis, apkaltintas savo sūnaus nužudymu, nuovadoje padarė pareiškimus policijai ir savo žmonai, dalyvaujant nieko nekalbėjusiam policininkui, kol jam dar nebuvo paskirtas advokatas. Kad turėtų šio pokalbio protokolą, policininkai nusprendė padaryti jo įrašą. Įrašas buvo priimtas, nors nebuvo advokato, kadangi šiuo atveju policija apklausos neatliko.¹¹⁰ pagaliau *Duckworth c. Eagan*¹¹¹ byloje Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad nėra būtina *Mirandos*¹¹² išpėjimus pateikti tokia forma, kurią numato principinis sprendimas.¹¹³ Šiuo konkrečiu atveju policininkai įtariamąjį išpėjo taip: „Mes neturime galimybės jums skirti advokato, bet jis jums bus paskirtas, jeigu jo norite, kai stosite prieš teismą“¹¹⁴. Teismas patikslino, jog nėra būtina, kad policija parūpintų kaltinamajam advokatą. Vienintelis suvaržymas tėra neatlikti apklausos, jeigu kaltinamasis pareiškia turįs teisę gauti gynėjo pagalbą¹¹⁵.

Su kardomuoju kaliniu siejasi paskutinis Aukščiausiojo Teismo pozicijos griežtinimo pavyzdys. Reikia priminti, kad pagal amerikietiškąją tradiciją laisvė yra saugoma iki nuteisimo: ištis sulaikytas asmuo turi teisę tam tikromis sąlygomis (piniginis užstatas, pažadas atvykti į procesą ir kt.) atgauti savo laisvę. Tačiau kai kuriais atvejais Aukščiausiasis Teismas parodė esąs ne toks liberalus. Byloje *Schall c. Martin*¹¹⁶ jis palaikė Niujorko valstijos įstatymą, leidžiantį, kai yra recidyvo grėsmė, nepilnamečiams nusikaltėliams taikyti kardomąjį kalinimą.¹¹⁷ Kadangi šioje byloje buvo pažymėta, kad įstatymas pažeidė *due process* principą, Aukščiausiasis Teismas įvertino nepilnamečio teises bei bendrąjį interesą ir pirmenybę suteikė pastarajam. Dar svarbesnis yra *Salerno* bylos sprendimas, susijęs su *Bail Reform Act* 1984.¹¹⁸ Šis įstatymas tam tikromis sąlygomis leidžia teisėjui atsakyti paleisti į laisvę už užstatą. Aukščiausiasis Teismas minėtame sprendime svariai motyvuoja savo nusistatymą pripažinti 1984 m. įstatymą atitinkančiu Konstituciją: pirmiausiai dėl to, kad VIII pataisa, kuri draudžia pernelyg didelius užstatus, negarantuoja teisės būti autonomiškai išlaisvintam už užstatą; toliau 1984 m. įstatymas yra iš esmės procesinis ir neturi paskirties nubausti dar iki teismo; pagaliau, kaip nurodė teismas, šis įstatymas,

¹⁰⁹ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Arizona c. Mauro*, 107 S. Ct. 1931 (1987). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=case&court=us&vol=481&invol=520>>. [žiūrėta: 2011-01-24].

¹¹⁰ *Ibid.*.

¹¹¹ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Duckworth v. Eagan*, 55 L. W. 4942 (1989). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1988/1988_88_317> [žiūrėta 2011-01-18].

¹¹² *Cit op.* 90.

¹¹³ *Cit op.* 111.

¹¹⁴ *Ibid.*.

¹¹⁵ *Ibid.*.

¹¹⁶ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Schall c. Martin*, 104 S. Ct. 2095 (1987). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.writework.com/essay/schall-v-martin-brief-summary-important-points-juvenile-ca>> [žiūrėta 2011-01-18].

¹¹⁷ *Ibid.*.

¹¹⁸ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *US v. Salerno*, 107 S. Ct. 2095 (1987). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=case&court=us&vol=481&invol=739>> [žiūrėta 2011-02-21].

kad apribotų įkalinimą, įdiegė specialųjį baudžiamąjį procesą, tokį kaip greitas bylos nagrinėjimas¹¹⁹.

Taigi, iš teismų priimtų sprendimų galima stebėti, kad asmens teisė į gynėją ir asmens teisių apsaugos klausimus JAV Federalinis Aukščiausiasis Teismas vertina atsižvelgdamas į konkrečią situaciją, vienais atvejais tą pačią teisinę taisyklę taikydamas griežčiau, kitais – švelniau. Todėl negalima laikyti, kad JAV Federalinio Aukščiausiojo Teismo sprendimai visiškai atspindi liberalaus modelio požymius, nes, kaip matyti, dažnai čia asmens teisės saugomos menkiausiai nei inkvizicinio modelio baudžiamuosiuose procesuose. O tai greičiausiai sąlygoja vienos konkrečios teisinės taisyklės nebuvimas, kuris leidžia teisėjui priimti subjektyvius sprendimus, remiantis asmeniniu supratimu ir išskirtinai vidiniu įsitikinimu.

Pagrindinė idėja yra ta, kad valstijų teismai savo valstijų Konstitucijoms, ar dar tiksliau – savo *Bill of Rights* teikia didesnę reikšmę nei ta, kurią šiandien federalinis teismas teikia federalinės Konstitucijos pataisoms (federalinis *Bill of Rights*), nors valstijų biliai ir federalinis bilis neretai yra identiška sureduoti. Toks pasiūlymas pirmą kartą buvo pateiktas 1977 m.¹²⁰, o vėliau jis buvo išplėtotas¹²¹. Pagal 1987 m. atliktus apskaičiavimus išeina, kad daugiau kaip 450 klausimų, esančių valstijų teismų sprendimuose rodo didesnę liberalumą negu klausimai, suformuoti devynių federalinių teisėjų.¹²² Čia pateiksiu du to valstijų liberalizmo pavyzdžius.

Pirmasis iš jų yra susijęs su krata, daroma kalėjime nesančio asmens būste. 1973 m. JAV Aukščiausiasis Teismas nusprendė, kad tokiu atveju ir tuomet, kai persekiotojas, bandydamas tokį tardymo veiksmą pateisinti, įrodinėjo asmeniui, pas kurį buvo daroma krata, kad jis davė sutikimą, nebuvo būtina įrodyti, kad jis davė sutikimą, nebuvo būtina įrodyti, kad jis žinojo turįs teisę nesutikti.¹²³ Kiek vėliau, 1975 m. Njudžersio valstijos Aukščiausiajam Teismui taip pat teko spręsti šį klausimą. Ta proga teisėjas pasidomėjo, ar Njudžersio Konstitucijos norma dėl kratų, nors ji ir yra panašiai sureduota kaip federalinės Konstitucijos IV pataisa, galėjo būti interpretuojama kaip teikianti piliečiui didesnę apsaugą nei ta, kurią numato federalinis įstatymas.¹²⁴ Kaltinamojo gynėjas šio argumento neiškėlė, teisėjas nusprendė, kad, nepaisant valstijos ir federalinio tekstų redakcijos tapatumo „mes turime turėti teisę aiškinti valstijos konstitucinę normą pagal tai, kaip suprantame jos tikrąją prasmę“. Ši prasmė, anot teisėjo, yra ta, kad pagal Njudžersio Konstitucijos 1 straipsnį, sutikimo atlikti kratą galiojimas, netgi tais atvejais, kai asmuo neįkalintas, turi būti išreiškiamas

¹¹⁹ *Cit op.* 22, p. 178.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Ibid.*

¹²² Utter, Robert F. *State constitutional law, the United States supreme court and democratic accountability: is there a crocodile in the bathtub?* Washington law review Association. US. 1989. p 19.

¹²³ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Schneckloth v. Bustamonte*, 412 US 218 (1973). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.4lawschool.com/criminal/bustamonte.htm>> [žiūrėta 2011-01-20].

¹²⁴ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *State v. Johnson*, 68 NJ at 353, 346 (1975). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.ecasebriefs.com/blog/law/criminal-law/criminal-law-keyed-to-dressler/general-defenses-to-crimes/state-v-johnson/>> [žiūrėta 2011-01-15].

atsisakymo terminais, t.y. kai valstybė siekia pateisinti kratą remdamasi kaltinamojo sutikimu, ji privalo įrodyti, kad toks sutikimas buvo savanoriškas, o teisės į nesutikimą atlikti kratą žinojimas yra esminis tokios valios elementas.¹²⁵

Antrasis pavyzdys yra susijęs su nutarimu dėl suėmimo orderio. Dviejuose pirmesniuose sprendimuose Aukščiausiasis Teismas buvo nustatęs kriterijus, galinčius būti pagrindu išduoti orderį (angl. *test Aguilar-Spinelli*)¹²⁶: policijai pateikta slapto informatoriaus informacija gali būti suėmimo orderio pagrindas esant dviem sąlygoms: žinojimas – policija teisėjui privalo atskleisti informatoriaus žinių šaltinį; tiesa – teisėjui policija privalo įrodyti informatoriaus patikimumą. Komentatoriai tai parodė, kad šis dvejetainis kriterijus atitinka IV pataisą. 1983 m. Federalinis Aukščiausiasis Teismas atmetė liberalią sistemą ir priėmė kitą, grindžiamą „aplinkybių visetu“¹²⁷, o tai suprantama, susiaurino piliečių laisvę. Ir vis dėlto, nors naujasis kriterijus palengvina išduoti orderius, penki valstijų teismai jį atmetė ir paliko galioti *Aguilar-Spinelli* jurisprudenciją. Valstijų teismai apsisprendė nesukti naująja federalinio teismo jurisprudencija, nes manė, jog aklas sekimas ja asmeninių teisių srityje nėra pageidautinas, kadangi pozicija buvo nuo seno nusistovėjusi. Jiems atrodė, kad *Aguilar-Spinelli* bylos sprendimo kriterijai užtikrina geriausią kaltinamųjų apsaugą ir iš tiesų tinkamai funkcionuoja¹²⁸.

Amerikietiškas ne valstijų, o Federalinio Aukščiausiojo Teismo veikimas atsikartojo *Italijoje*. 1989 m. Baudžiamojo proceso kodeksas iš esmės buvo liberalus ir akuzatorinis, kadangi proceso šalys turėjo daugiau galių negu teisėjas. Tačiau netrukus buvo pasukta autoritarizmo link, o tiksliau sakant – inkvizicinės sistemos link. Prie to prisidėjo du veiksniai. Pastarasis – įstatyminis: 1987 m. vasario 16 d. įstatymas, vadinamas delegavimo įstatymu, kuris įtvirtino svarbiausius būsimojo kodeksus, savo septintajame straipsnyje nustatė, kad po trejų metų galės būti daromos pataisos. Kitas veiksnys galėtų būti įvardijamas faktiniu: kova su vis besiplečiančiu organizuotu nusikalstamumu turint 1989 m. pavyzdžio kodeksą darėsi sunkiai organizuojama. Taigi, 1991 ir 1992 m. įstatymai organizuoto nusikalstamumo srityje (mafija, terorizmas, narkotikų prekyba) įtvirtino inkvizicinio principo sugrąžinimą, ir šiandien Italijoje kalbama apie „dvigubo kelio“ sistemą. Kaip to pavyzdžiu gali būti įvardijama, kad: teisminė policija gali bylą iškelti pati, be prokuroro leidimo; telefoninių pokalbių klausymąsi reguliuoja nebe griežtos taisyklės; teisminė policija gali daryti kratas ir be prokuratūros leidimo; teismo teisėjas nepriklausomai nuo bylos šalių sutikimo gali pridėti prie bylos kito proceso protokolus, kai yra priimami juose esantys įrodymai (BPK 238 straipsnis), o tai leidžia išvengti procesinių aktų, jau atliktų kitame procese, kartojimo, tačiau eliminuoja teisinius ginčus; liudytojų, kuriems grasinama, akistatoje su kaltinamuoju

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Illinois v. Gates*, 462 US 213 (1983). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1982/1982_81_430> [žiūrėta 2011-01-04].

¹²⁸ *Cit op.* 22, p. 178.

teismo posėdyje nebebūna, bet jie duoda parodymus naudodamiesi televizijos priemonėmis. Daugiau svarbos įgyja naujas BPK 238 *bis* straipsnis (1992 m. birželio 8d. dekretas-įstatymas)¹²⁹. Jis leidžia pridėti prie bylos dokumentus, padedančius nustatyti atitinkamų faktų tikrumą. Paprastai traukiant atsakomybėn už veikimą mafijos organizacijoje reikia įrodyti tokios organizacijos buvimą. Taigi, kiekvienu naujo baudžiamojo persekiojimo atveju, kai atsakomybėn traukiamas vis kitas tos organizacijos narys, reikėtų kartoti apklausas. Įvedus 238 *bis* straipsnį, šis varginantis formalumas yra panaikintas ir pakanka prie bylos pridėti sprendimą, jau priimtą „*maksiprocese*“, ir debatai apribojami vien klausimu, ar teisiamasis priklauso mafijos organizacijai¹³⁰.

Kai nuo 1970 m. amerikiečių baudžiamasis procesas, veikiamas Federalinio Aukščiausiojo Teismo, ėmė darytis vis labiau autoritarinis ar bent jau vis labiau artėti prie autoritarinio modelio, *Prancūzijos* baudžiamąjį procesą įstatymai ir Konstitucinės Tarybos sprendimai stumia liberalizmo link. Vienas iš naujausių Konstitucinės Tarybos sprendimų numato, kad „įstatymų leidėjas privalo užtikrinti darną tarp konstituciškai garantuotų laisvių įgyvendinimo ir nusikaltimus padariusių asmenų paieškos reikmių, kai ir viena ir kita yra būtina konstitucinio lygmens vertybių teisių apsaugai <...>“¹³¹. Ten kur šiandien amerikiečių Aukščiausiasis Teismas pirmenybę teikia viešajam interesui, o ne individualiam, priešingai, *Prancūzijos* įstatymų leidėjas ir Konstitucinės Tarybos teisėjas stengiasi garantuoti jų pusiausvyrą, o tai sąlygoja, kad šioje, europinėje, Atlanto vandenyno pusėje, pamažu gimsta didesnis liberalizmas nei anoje, kur yra liberalumo simboliu iki šiol laikytos Jungtinės Amerikos Valstijos.

Pagrindiniai didėjančio liberalizmo principai, kurie nebūtinai yra tokie kaip JAV, arba net jei jie turi vienodą tikslą, nebūtinai reiškiasi tuo pačiu pavidalu.

Gynybos teisės, kurios priklauso ir nusikaltimo aukai ir persekiojamam asmeniui, *Prancūzijoje* visada buvo laikomos itin svarbiomis. Nuo 1897 m. kaltinamojo advokatas turėjo galimybę dalyvauti parengtiniame tyrime, ir ši teisė 1921 m. pradėta taikyti ir nusikaltimų aukoms, procese pareiškusioms civilinį ieškinį. Vis dėlto, nuo 1970 m. ši sąvoka akivaizdžiai vis labiau išsivertina. Konstitucinė Taryba tai laiko konstituciniu principu, todėl įstatymų dėl gynybos vis daugėja¹³².

Vykstant tyrimo procesui, advokatas gali susitikti su savo ginamuoju po dvidešimtosios sulaikymo valandos arba, jeigu nusikalstami atvejai susiję su piktadarių organizacija, sunkinančiomis aplinkybėmis ar turto prievartavimu – po 36 valandų ir netgi po 72 valandų – narkotikų prekybos atvejai (1993 m. rugpjūčio 24 d. ir 1994 m. vasario 1 d. įstatymai). Taip yra dėl to, kad, Konstitucinės Tarybos nuomone, „asmens teisė jo sulaikymo metu susitikti su advokatu yra gynybos teisė“¹³³.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ *Ibid.*, p. 178.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Cit op.* 40, p. 157.

Vykstant tardymo procesui gynybos teisių išplėtimas yra taip pat svarbus, nors ir ne toks pastebimas. Nuo šiol procesas gynėjui yra prieinamas nebe likus dienai (1987 m. įstatymas) arba dviems dienoms (1983 m. įstatymas) iki persekiojamo asmens apklausos, tačiau bet kuriuo metu (1993 m. įstatymas)¹³⁴. Taigi, yra sulyginamos persekiojamo asmens ir nusikaltimo aukos, pateikusių procese civilinį ieškinį, galimybės su prokuratūros galimybėmis, o tai įtvirtina procesinių priemonių lygybę. Ją įteisina ir nuo 1993 m. atsiradusi privačių asmenų teisė kreiptis į tardytoją su prašymu atlikti tardymo veiksmą, ką visados galėjo daryti tik prokuratūra. Dar galima pažymėti priemones, leidžiančias, nutraukus bylą, atitinkamą nutarimą pavišinti žiniasklaidoje, kad net ir pavėluotai būtų palaikyta nekaltumo prezumpcija, kuriai galėjo būti pakenkta.¹³⁵

Teisiamojo posėdžio procesas, priėmus 1993 m. sausio 4 d. įstatymą, vos nepasuko akuzatorinės sistemos link. Tačiau dėl teisėjų ir prokurorų visuotinai priešiško nusistatymo ir iš to galėjusių kilti sunkumų ši dar nespėjusi įsigalioti įstatymą panaikino 1993 m. rugpjūčio 23 d. įstatymas. Tokia reformos reforma vis dėlto neturėtų būti interpretuojama kaip gynybos teisių susiaurinimas, kadangi pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Kasacinio teismo jurisprudenciją kiekvienas patrauktas atsakomybėn ar kaltinamasis gali išreikalauti liudytojų apklausą ir teisinimo liudytojų iškvietimą, o Kasacinio teismo jurisprudencija tą patvirtino¹³⁶.

Laisvės iki nuosprendžio klausimas Prancūzijos baudžiamajame procese buvo bandomas spręsti derinant asmeninę laisvę ir vešiosios tvarkos poreikius. Dėl to buvo išvardyti atvejai, kada yra galimas asmens tapatybės tyrimas po nusikaltimo padarymo (BPK 78-2 straipsnis dėl teisminės policijos tyrimų). Dėl to, įstatymų leidėjas apibrėžė atvejus, kuriais policija gali imtis tyrimų administracine tvarka, t.y. prevencine tvarka, dar iki darant nusikaltimą. Pagal BPK 78-2 straipsnį reikia, kad kontrolė būtų privaloma: užkertant kelią kėsintis į viešąją tvarką, o ypač į asmens bei turto saugumą¹³⁷. Vis dėlto, šią gana plačią procesinę stadiją tam tikru atžvilgiu riboja Konstitucinės Tarybos suformuota interpretavimo išlyga, susijusi su skundu dėl tokią frazę turinčio įstatymo. Konstitucinės Tarybos teisėjas, nepaneigdamas šio teksto, išpėja vykdomosios valdžios atstovus ir teisėjus nesiimti šios kontrolės taikyti taip, kad „ji išplistų ir pasidarytų taikoma laisva nuožiūra“, kas būtų „nesuderinama su individualios laisvės gerbimu“. Kadangi, vadovaujantis Konstitucijos 62 straipsniu, į tokias interpretavimo išlygas vykdomoji ir teisminė valdžia privalo atsižvelgti, galima teigti, kad šios išlygos suteikia galiojančiai teisei ir praktikai liberalią orientaciją.¹³⁸

Nuo 1970 m. ir kardomasis kalinimas patyrė daugelį įstatymų pataisų, turinčių sumažinti jo taikymą įdiegus įvairias kitas priemones. Visų pirma kardomasis kalinimas privalo būti paskirtas ir

¹³⁴ *Cit op.* 22, p. 179.

¹³⁵ *Ibid*

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*, p. 180.

¹³⁸ *Ibid.*

pratęstas tik teisės ir faktų požiūriu kruopščiai motyvuotais nutarimais, vadovaujantis įstatymų leidėjo numatytais atvejais (BPK 144 ir kt. straipsniai), o jurisprudencijai budriai stebint šio reikalavimo laikymąsi¹³⁹. Kaip pavyzdį būtų galima paminėti, kad Prancūzijos kasacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyrius naikina apeliacinių teismų kaltinimo kolegijų nutarimus, priimtus apeliacine tvarka dėl tardytojų tokių sprendimų, kurie apsiriboja įstatymo formuluočių, numatančių įkalinimo atvejus, perrašymu.¹⁴⁰ Toliau kardomasis kalinimas, priėmus 1984 m. įstatymą, yra skiriamas laikantis rungtyniško proceso: teisėjas, ketinantis skirti asmeniui kardomąjį kalinimą, prieš priimdamas sprendimą privalo savo kabinete surengti posėdį dalyvaujant advokatui ir prokurorui. Trečia, kardomasis kalinimas, kurio terminas kartais būna ribojamas, pratęsiamas pagal etapų sistemą, kuri nuo 1970 m. tapo labai sudėtinga. Svarbu ir tai, kad įstatymų leidėjas 1970 m. kaip kardomojo kalinimo alternatyvą įvedė teisminę kontrolę ir kaip atsakomąją priemonę – žalos atlyginimą bylos nutraukimo ar asmens išlaisvinimo atvejais, o nepilnamečiams taikomos taisyklės reguliuojamos dar griežčiau¹⁴¹.

Taigi, peržvelgus atskirų valstybių baudžiamuosius procesus, matyti, kad bendraja prasme rungtyniško ir inkvizicinio modelio priešprieša gali būti siejama su valstybių geografine padėtimi ir istorine įtaka, kadangi Anglijoje ir JAV, kurios yra priskiriamos bendrosios teisės sistemai (angl. *Common law*), yra ryškūs liberalaus modelio bruožai, priešingai inkvizicinis modelis labiau atsispindi kontinentinės teisės sistemai priskiriamose šalyse. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais vis labiau akcentuojant asmens teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą, pamažu Italijoje, Ispanijoje ir net Prancūzijoje palaipsniui įsigali tam tikri liberaliam modeliui priskirti bruožai: nekaltumas iki teismo sprendimo, kratų, poėmio, telefoninių pasiklausymų ribojimas ir panašiai. Priešingai, bendrosios teisės sistemos valstybėse, o ypač JAV, kuri buvo laikoma liberalaus modelio pavyzdžiu, siekiant kovoti prieš organizuotą nusikalstamumą ir prieš pasikėsinimus į valstybę, vis labiau įsigali autoritarinio arba inkvizicinio modelio bruožai, tokie kaip asmens teisės tylėti ar suėmimo apsaugos praradimas, esant pagrįstiems įtarimams, kad asmuo padarė ar ketina daryti nusikaltimą. Taigi, pamažu bruožai, kurie buvo laikomi vieno ar kito baudžiamojo proceso tipo skiriamaisiais, persipina, o tai didžiąja dalimi sąlygoja valstybių bendradarbiavimas, jungimasis į tarptautines organizacijas ar sąjungas, bendrų tikslų siekimas ir panašiai. Taigi, gal kitame šimtmetyje apie baudžiamojo proceso modelius bus galima kalbėti tik kaip apie praeities elementus, dalinai įtakojusius vienos ar kitos valstybės baudžiamojo proceso formavimąsi.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Crim. 1er fevrier 1983, Bull. Crim., No 43. P. 3.

¹⁴¹ *Cit op.* 22, p. 180.

2.3. Ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas baudžiamajame procese

Viena iš baudžiamojo proceso stadijų, ikiteisminis tyrimas, dažnai susiduria su kritika, kad būtent joje nėra užtikrinama pakankama asmens pagrindinių teisių ir laisvių apsauga, kurią sąlygoja nepagrįstos apklausos, kratos, asmens turto apžiūra, telefoninių pokalbių pasiklausymas ir panašiai. Nors beveik visuotinai sutariama, kad teisminėje stadijoje išvelgiamas žymus proceso liberalėjimas, ikiteisminio tyrimo stadijoje, dar daugelyje valstybių susiduriama su nepakankama asmens teisių ir pagrindinių laisvių apsauga. Net ir skiriant baudžiamojo proceso tipus, visuomet pirmiausiai yra žvelgiama pagal tai, kokios galios yra suteikiamos ikiteisminio tyrimo institucijoms ir pareigūnams bei koks yra teisėjo vaidmuo teismo procese. Ikiteisminės ir teisminės stadijos atskyrimas dažnai sąlygoja netinkamą procesinių veiksmų atlikimą pirminėje, o tai neretai nulemia sprendimą – paskesniojoje. Todėl siekiant apsaugoti asmens teises ir laisves, stebimas teisminės valdžios atstovo dalyvavimas ikiteisminiame procese.

Kontinentinės Europos teisinės tradicijos šalyse vyraujančia baudžiamojo proceso teisės doktrina, ikiteisminio tyrimo teisėjui įprastai priskiriamos dvejopo pobūdžio baudžiamojo persekiojimo institucijų elgesio kontrolės funkcijos:

1) labiausiai žmogaus laisvę, teises ar privatumą varžančių kardomųjų ir kitų procesinių prievartos priemonių skyrimas ar sankcionavimas;

2) skundų dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmų ir sprendimų nagrinėjimas.¹⁴²

Vienos seniausių Vakarų Europos valstybių – Prancūzijos baudžiamosios justicijos institucijų sistema ir organizacija vadinamos baudžiamojo proceso „statika“. Jos kartu su „dinamika“ (konkrečios bylos tyrimu), tradiciškai vertinamos kaip sudėtinės baudžiamojo proceso stadijos. Ši sistema atsirado 1808 m., o iš dalies koreguota buvo 1856 m. Jau du šimtmečius veikiantis bazinis principas, nulėmęs Prancūzijos baudžiamojo proceso raidą, yra baudžiamojo proceso suvokimas, kurio pagrindiniu principu, lemiančiu sistemą institucijų, nagrinėjančių baudžiamąsias bylas, laikomas griežto ir absoliutaus baudžiamojo persekiojimo (kaltinimo), tardymo (tyrimo) ir teismo nagrinėjimo (bylos nagrinėjimo iš esmės) funkcijų atskyrimo procesinis principas. Realizuojant šias funkcijas, turi būti sukurta atskira institucijų sistema – jų kompetencijos suvienodinimas (dubliavimas) neįmanomas todėl, kad valstybės institucija, kuriai skirta viena iš trijų išvardytų funkcijų, tirdama baudžiamąją bylą, negali atlikti kitos funkcijos bet kurioje proceso stadijoje. Kitas svarbus principas – teisminių institucijų skirstymas į tas, kurios nagrinėja bylą iš esmės (pranc. *juridictions de judgement*) ir į tas, kurios atlieka ikiteisminį tyrimą (pranc. *juridictions d'instruction*). Svarbu yra tai, kad ikiteisminis tyrimas Prancūzijoje yra priskiriamas teisminių

¹⁴² Kukaitis, V. *Ikiteisminio tyrimo teisėjo padėtis užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamajame procese*. ISSN 1392-1274. Teisė. 2006. Nr. 60. p. 38.

institucijų kompetencijai, antra, jo logiką pagrindžia, jau aukščiau minėtas griežto ir absoliutaus funkcijų atskyrimo principas. Dėl šios priežasties, buvo sukurtos nepriklausomo tyrimo (tardymo) struktūros, kurios vis dėlto veikia, kiek leidžia teisminė sistema. Prokuratūra, kuri vykdo baudžiamąjį persekiojimą ir palaiko kaltinimą teisme, nepriskiriama prie teismų sistemos, nors ir glaudžiai bendradarbiauja. Antra instancija – ikiteisminio tyrimo skyrius. Prancūzijos BPK yra įtvirtintas modelis, kuriame tardymo teisėjas pirmoje instancijoje atlieka parengtinį tardymą. Tai visų pirma gali būti paaiškinama susiklosčiusia tradicija. Atkreiptinas dėmesys, kad Prancūzijos ikiteisminio tyrimo teisėjas gali atlikti tik ikiteisminį tyrimą ir negali nagrinėti bylos iš esmės, net jei byloje jis ir nedalyvavo kaip ikiteisminio tyrimo teisėjas. Ypatingą vietą Prancūzijos baudžiamajame procese užima laisvių ir suėmimų teisėjas (pran. *Juge des libertes et de la detntion*), kuris neatlieka jokių tyrimo veiksmų, bet sprendžia kardomosios priemonės skyrimo klausimus. Šis teisėjas yra savarankiškas proceso dalyvis, vykdydamas savo įgaliojimus jis taip pat yra vienas teisminių organų, kontroliuojančių tardymo teisėją. Laisvių ir areštų teisėjo įgaliojimai yra išimtinai jurisdikcinio, ne tardyminio pobūdžio, todėl savo iniciatyva šis teisėjas veikti negali: jis vykdo ikiteisminę kontrolę tik pagal institucijų, atliekančių tyrimą byloje, arba šalių prašymus¹⁴³.

Prancūzijos ikiteisminis tyrimas ypatingas tuo, kad jį atlieka nešališkas teisėjas, kurio vienintelė funkcija – įrodymų rinkimas, kurio tikslas – nustatyti tiesą ir priimti atitinkamus procesinius sprendimus. Kitas bruožas, kuris yra būdingas tik Prancūzijai – dviejų instancijų ikiteisminio tyrimo struktūra,¹⁴⁴ t.y. sukurta lanksti teisminių sprendimų apskundimo sistema ikiteisminiame tyrime.

Galiojanti Prancūzijos baudžiamąjo proceso teisė tardymo teisėjui suteikia dvejopą statusą – magistrato, kaip teisėjų korpuso, nario ir savarankiško parengtinio tardymo teisėjo.

Belgijos Karalystės tardymo teisėjas, kaip ir Prancūzijoje, yra aktyvus. Jo funkcijos ir įgaliojimai ikiteisminio tyrimo stadijoje yra analogiškai Prancūzijos tardymų teisėjo įgaliojimams, tačiau Belgijos karalystės baudžiamajame procese įtvirtintas kitoks ikiteisminio tyrimo baigimo procesinis reglamentavimas. Belgijoje ikiteisminis tyrimas baigiamas tardymo teisėjui siunčiant bylą prokurorui, kuris turi pareikšti rašytinę kaltinimą ir jų teisinio pagrindimo santrauką, kad šis galėtų kreiptis į Ikiteisminio tyrimo rūmus (*chambre du conseil*), o šie pareikštų savo nuomonę, ar pakanka kaltinimo surinktų duomenų, kad būtų galima priimti pagrįstą sprendimą byloje. Prieš bylai pasiekiant Ikiteisminio tyrimo rūmus, per tam tikrą nustatytą laikotarpį su bylos medžiaga galima supažindinti šalis – kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, kad prireikus būtų galima reikalauti papildomo tyrimo. Papildomo tyrimo prašoma pateikiant rašytinį prašymą, tardymo teisėjas jį patenkina arba nepatenkina, jeigu mano, kad toks reikalavimas yra nereikalingas arba gali pakenkti tyrimui arba trečiosioms šalims. Jeigu prašymas atmetamas, galima kreiptis su apeliacija į apeliacinį

¹⁴³ *Ibid.*, p. 40.

¹⁴⁴ *Ibid.*

teismą. Atlikus papildomą tyrimą arba atmetus prašymą dėl jo atlikimo, byla patenka į ikiteisminio tyrimo rūmus, kur nusprendžiama ar pakanka kaltinimo surinktų duomenų. Jeigu nutariama, kad jų pakanka, įsakoma pradėti teisminį bylos nagrinėjimą iš esmės¹⁴⁵.

Vokietijos baudžiamasis procesas ypatingas tuo, kad jis yra suvokiamas kaip bylos nagrinėjimas, kuriuo siekiama išspręsti dviejų prieštaraujančių interesų konfliktą. Sprendžiant šį konfliktą, įrodinėjimo pareiga atitenka kelioms instancijoms: per ikiteisminį tyrimą – prokurorui, kuris atlieka visą ikiteisminį tyrimą, per teisminį nagrinėjimą – teismui (per teisminį nagrinėjimą prokuroras tik perskaito kaltinimą, atlieka tik savotišką „įstatymo sargo“ funkciją, padeda teismui tirti įrodymus, tačiau jį patį teismas vertina kaip padėjėją. Tai iškraipo teismo paskirtį, nes kaltinimo funkcija atitenka teismui, tiksliau, pirmininkaujančiam teismo posėdyje teisėjui). Vokietijos BPK įtvirtintas pasyvus ikiteisminio tyrimo teisėjo statusas. Pagal Vokietijos BPK ikiteisminio tyrimo teisėjas sankcionuoja procesines prievartos priemones, taip pat tam tikrais atvejais dalyvauja įrodinėjimo procese – apklausia liudytojus, kaltinamuosius. Teisėjo surašyti apklausos protokolai teismo nagrinėjimo metu gali būti vertinami kaip įrodymai. Teisėją į procesą įtraukia prokuroras. Pats ikiteisminio tyrimo teisėjas ikiteisminio tyrimo neatlieka.¹⁴⁶ Ikiteisminio tyrimo teisėjas Vokietijos baudžiamajame procese atlieka ikiteisminio tyrimo teisėtumo, t.y. prokuratūros veiklos, jei yra pakankamos faktinės aplinkybės, pareigos imtis priemonių iširti padarytas nusikalstamas veikas, tyrimo racionalumo kontrolės funkcijas.¹⁴⁷

Vokietijos BPK numatytos procesinės ikiteisminio tyrimo teisėjo figūros kompetencijos sąvoka literatūroje neatsiejama nuo *teisminės gynybos garantijos* sąvokos. Teisminės gynybos garantijos (pvz. Vokietijos Konstitucijos 19 str. 4 d.) prasmė yra ta, kad teisėjas įtraukiamas į kurią nors procesinę situaciją *kažkada* – dažniausiai *post factum*, t.y. kontroliuojami jau įvykę faktai, o tai apibūdinama *paskutinio žodžio monopolio sąvoka*. Ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencija pasižymi būtent tuo, kad teisėjui priklauso išskirtinė teisė tam tikrais procesiniais klausimais ne tik *post factum*, bet ir kitokia forma – jis sankcionuoja ir kontroliuoja dar neįvykusius faktus. Tai apibrėžia *pirmutinio žodžio sąvoka*¹⁴⁸.

Apibendrintai galima teigti, kad Vokietijoje yra išskiriami du pagrindiniai ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijos tipai. *Pirmine teisėjo kompetencija* galima laikyti normą, pagal kurią teisėjas įstatymo bendru numatytu atveju faktiškai turi pirmo žodžio teisę; taigi teisėjui įstatymų leidėjas yra suteikęs teisę įsikišti iš anksto, kartu vykdomosios valdžios veiksmas iš anksto priklauso nuo išankstinio teisėjo sprendimo. *Antrine teisėjo kompetencija* galima teigti esant priešingą atvejį, kai vykdomoji valdžia būtent iš pradžių gali apriboti (savaržyti) asmenų teises, tačiau teisėjas, dažniausiai per labai trumpą laikotarpį, įtraukiamas į procesą ir toliau sprendžia, ar taikyti ilgiau

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ Gušauskienė, M. *Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas*: Jurisprudencija. 2004. T 57 (49). p. 122.

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 123.

trunkančias prievartos priemones; šiuo atveju šie vykdomosios valdžios subjektai yra priklausomi nuo teisminės valdžios, bent jau ilgalaikių priemonių atžvilgiu¹⁴⁹.

Atitinkamai teisėjo kompetenciją galima skirstyti pagal pirmines ir antrines nutartis. Pirminių teisėjo nutarčių prasmė yra tai, kad atsakomybė už prievartos priemonių taikymą būtų visiškai nuimta nuo vykdomosios valdžios ir perkelta teisminiai valdžiai. Tai išskirtinė teismo kompetencija. Pirminių teisėjo nutarčių pavyzdžiai – įsakymas suimti, krata, poėmis, telekomunikacijų kontrolė, techninės priemonės butuose, fizinis patikrinimas, laikinas vairuotojo pažymėjimo atėmimas, ilgalaikis, trunkantis ilgiau nei mėnesį, asmens stebėjimas, policijos pareigūno infiltravimas į nusikalstamą grupuotę nusikaltimams išsiaiškinti, policijos paieška pasitelkus elektroninį duomenų banką, DNR tyrimas.¹⁵⁰

Antrinės teisėjo nutartys visų pirma priimamos norint panaudoti ilgalaikes priemones. Teisėjas veikia tik tada, kai jau yra duotas ir įvykdytas ikiteisminio tyrimo institucijos sprendimas. Čia teisėjui gražinama iš pradžių ikiteisminio tyrimo priimta skubios nutarties atsakomybė už prievartos priemonės panaudojimą, kai teisėjas per trumpą laiką turi nuspręsti, ar toliau naudoti šią priemonę. Tačiau teisėjas tik retai, įstatymo numatytais atvejais, tikrina ikiteisminio tyrimo institucijos priimto sprendimo teisėtumą. Antrinių teisėjo nutarčių pavyzdžiai – jau paskirtų prievartos priemonių pratęsimas, taip pat sprendimas dėl išankstinio sulaikymo, konfiskavimas, pašto siuntų konfiskavimas, asmenų pokalbių klausymasis ir kt.¹⁵¹

Teisė prašyti teisėjo nutarties yra reguliuojama skirtingai. Ji daugeliu atvejų priklauso prokurorui (pvz. Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 163 str. 2 d.), retais atvejais pačiam įtariamajam, taip pat nukentėjusiam asmeniui (pvz. Vokietijos BPK 98 str. 2 d.), kartu paminėtina ir ikiteisminio tyrimo teisėjo kontrolė sprendžiant proceso dalyvių skundus. Be to, atskirai reglamentuojamos normos, kada teisėjas gali būti įtraukiamas į procesą¹⁵².

Vokietijoje ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetenciją apibrėžia teisės normos, pagal kurias teisėjas yra atsakingas už tam tikrų procesinių priemonių priėmimą. Turimas galvoje kišimasis į subjektyvias asmens teises – priskiriant konkrečias pareigas teisėjo kompetencijai. Paprastai teisėjas pagal Vokietijos BPK baudžiamojo proceso sistemą savo iniciatyva į procesą neįstoja, tai yra baudžiamąjį procesą įgyvendinančių institucijų funkcija. Jei sprendimas dėl kišimosi priemonių panaudojimo priskiriamas teisėjo kompetencijai, reiškia, kad jis turi išskirtinę atsakomybę už priemonių priėmimą. Vadinasi, pagal įstatymo numatytą bendrąjį atvejį, teisėjas turi teisę priimti atitinkamus sprendimus, jeigu įstatymas aiškiai nenumato išimčių¹⁵³.

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 124.

¹⁵¹ *Ibid.*

¹⁵² *Cit op.* 142, p. 41.

¹⁵³ *Ibid.*

Italijos BPK įtvirtintas ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas – (it. *Giudice per le indagini preliminari* – vadinamasis GIP institutas) veikiamas tiek bendrosios, tiek kontinentinės teisės, yra originali baudžiamojo proceso figūra. Griežta bendrosios teisės šalių pozicija dėl teismo ir kaltinimo (tyrimo) funkcijų atskyrimo, pastarąją funkciją laikant prokuratūros monopoliumi, aiškiai įtakojo ir Italijos įstatymų leidėjo poziciją sukurti stiprią ikiteisminio tyrimo teisėjo figūrą, ir ji tapo atsvara prokuratūrai: teisėjas kontroliuoja prokuratūros veiklą tyrimo metu (skirdamas maksimalius tyrimo terminus), o jam pasibaigus priima sprendimą dėl tolesnės tyrimo eigos¹⁵⁴.

Galima teigti, kad svarbiausias ikiteisminio tyrimo teisėjo vaidmuo yra įrodymų teismui nagrinėjimui užtikrinimas, nes pagal 1989 metų Italijos baudžiamojo proceso kodeksą teismui nagrinėjimui turi būti pateikiama tik ta parengtinio tyrimo medžiaga, kurią gauti pakartotinai, bylą nagrinėjant teisme, yra neįmanoma, o būtent šio teisėjo akivaizdoje užfiksuotais įrodymais gali remtis teismas, nagrinėdamas bylą¹⁵⁵. Taip pat pažymėtina, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas vertina parengtinio tyrimo rezultatus, būtent jis sprendžia, nutraukti procesą ar pareikšti kaltinimą, derasi su šalimis dėl supaprastintų procesų formų taikymo ir, pavyzdžiui, procesui perėjus į ypatingą (sutrumpintą) proceso stadiją, ikiteisminio tyrimo teisėjas, nerengdamas teismo nagrinėjimo, priima byloje galutinį sprendimą. Reikėtų pabrėžti, kad Italijoje ikiteisminio tyrimo teisėjas pats vadovauja parengtiniam teismo posėdžiui, jame jis yra aktyvus ir pats priima galutinį sprendimą nutraukti bylą ar perduoti teismui¹⁵⁶.

Žvelgiant į Skandinavijos valstybių baudžiamojo proceso teisę, reikėtų paminėti, kad pagal 1987 m. Norvegijos kodeksą teisėjai ikiteisminio tyrimo metu jokių savarankiškų veiksmų ar bylos patikrinimo, prieš bylai patenkant į teismą, neatlieka. 1978 metais išankstinio (parengtinio) teismo tyrimo, kuris buvo įvestas 1919 metais procesiniu įstatymu buvo atsisakyta ir Danijoje. Pataisos, siaurinančios tardymo teisėjo funkcijas, 1993 metais buvo padarytos 1926 metų priimtame Olandijos baudžiamojo proceso kodekse. Tokių pataisų būtinybė buvo grindžiama tuo, kad tardymo teisėjas realiai yra nepajėgus atlikti ikiteisminį tyrimą dėl laiko bei kriminalistinių žinių stokos, ypač tais atvejais, kai reikia tirti sudėtingas bylas.

Portugalijos BPK numato, kad prieš patenkant bylai į teismą, ją gali patikrinti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tačiau tokia procedūra yra neprivaloma – ji atliekama tik gavus atitinkamą proceso dalyvių prašymą. Be to, jos metu jokia nauja informacija nėra renkama, apsiribojama tik prokuroro priimtų sprendimų patikrinimu¹⁵⁷.

Nors Anglija ir Velsas yra bendrosios teisės tradicijos šalys, tačiau nuo 1987 metų prokuratūros organų sistema šiose Didžiosios Britanijos dalyse kuriama kopijuojant kitos tradicijos – kontinentinės teisės – teisinę sistemą. Tai pasireiškia tuo, jog atsisakoma šimtmečius galiojusios

¹⁵⁴ *Cit op.* 147, p. 126.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 127.

¹⁵⁷ *Cit op.* 142, p. 41.

tvarkos, kai ikiteisminis tyrimas buvo policijos rankose ir kuriama prokuratūros organų sistema, t.y. pertvarkoma ikiteisminio tyrimų institucijų sistema.¹⁵⁸

Aptarus teisėjo, dalyvaujančio ikiteisminiame tyrime aspektus atskirose valstybėse, galima teigti, kad Vakarų Europos šalių baudžiamajame procese vyrauja tendencija aktyvų tardymo teisėją keisti pasyviu ikiteisminio tyrimo teisėju. Pagrindiniai išliekantys aptartų modelių skirtumai iki šiol yra teisėjo, dalyvaujančio ikiteisminiame tyrime, kompetencijos ribos – įtraukimas į procesą, veiksmų atlikimas savo iniciatyva, aktyvumas, pasyvumas, kompetencija, baigiant ikiteisminį tyrimą, ir pan. Kiekvienos šalies BPK įtvirtintas ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis atspindi toje valstybėje vyraujančias teisinės sistemos tradicijas ir, savaime suprantama, yra įtakotas prieš tai egzistavusio tardymo modelio bei ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo institucijų kompetencijos ribų padalijimo principo.

Apibendrintai galima teigti, kad šiuo metu daugumoje Vakarų Europos valstybių veikiantis ikiteisminio tyrimo teisėjas, skirtingai nuo tardymo teisėjo, pats savarankiškai savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo veiksmų neatlieka. Pagrindinės tokio teisėjo funkcijos yra, gavus atitinkamą prokuroro prašymą, spręsti klausimą dėl procesinių prievartos priemonių sankcionavimo bei užtikrinti įrodymus teismui nagrinėjimui, pirmiausiai apklausiant liudytojus, kurių gali nepavykti apklausti teismo nagrinėjimo metu ar kurie teismo nagrinėjimo metu gali pakeisti savo parodymus. Taigi, net ir egzistuojant institutui, kuris tarsi apjungia teisminę ir ikiteisminę proceso stadijas, kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmus bei saugo įtariamųjų teises, šio teisėjo vaidmuo baudžiamajame procese ikiteisminio tyrimo stadijoje yra pasyvus, t.y. priešinga teisminiame procese dalyvaujančio teisėjo. Jis pats jokių procesinių veiksmų savo iniciatyva neatlieka, tik bendradarbiauja su ikiteisminio institucijomis ir priima jų iniciatyva prašomus sprendimus. Šioje vietoje stebimas tarsi liberalaus modelio egzistavimas inkviziciniam modeliui priskirtų valstybių baudžiamuosiuose procesuose. Kadangi teisėjo vaidmuo, nors ir tik ikiteisminiame procese yra pasyvus, kas yra būdinga JAV ir Anglijos teisėjui teisminiame procese. Vien dėl to negalima teigti, kad aukščiau analizuotos valstybės išskirtinai gali būti priskiriamos inkviziciniam modeliui. Todėl pozicija, kad joms yra būdingi tiek inkvizicinio, tiek liberalaus modelių bruožai yra ne klaidinga, o priešingai, įrodyta, per atskirų baudžiamojo proceso institutų veiklą ir jiems teisės aktais suteikiamas teises.

Vakarų Europos šalyse vyraujanti ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto analizė leidžia giliau pažvelgti į Lietuvos BPK įtvirtintą analogišką institutą. Galima teigti, jog Lietuvos ikiteisminio tyrimo teisėjo samprata ir veiklos ribos mažai kuo skiriasi ir yra arčiausios Vokietijos ikiteisminio tyrimo teisėjui. Lietuvos, tiek vakarų valstybių teisės aktuose įtvirtintos ikiteisminio tyrimo teisėjo figūros pagrindinis tikslas yra saugoti piliečių konstitucines teises bei laisves ikiteisminio tyrimo metu. Lietuvos baudžiamojo proceso teorija pasirinktą ikiteisminio tyrimo teisėjo modelį apibūdina

¹⁵⁸ *Cit op.* 147, p. 128.

pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo terminu. Taip yra todėl, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo įtraukimas į ikiteisminį procesą galimas tik prokuroro prašymu. Šis teisminės valdžios atstovas, kitaip nei Prancūzijoje ar Belgijos Karalystėje, Lietuvoje negali imtis iniciatyvos pradėti, vykdyti ar baigti ikiteisminį tyrimą.

BPK¹⁵⁹ taip pat nėra aiškiai reglamentuota ikiteisminio tyrimo veiksmų kontrolė. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nėra įpareigotas gilintis į ikiteisminį procesą, kištis į jį ar pats inicijuoti kokius nors ikiteisminio tyrimo veiksmus. Visus veiksmus, išskyrus nedideles išimtis, BPK¹⁶⁰ įtvirtintas kaip išskirtinė ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencija, pastarasis atlieka tik gavęs prokuroro prašymą. Prokuroras nėra įpareigotas kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją nei prašydamas patvirtinti jo surinktus įrodymus, nei įvertinti ir patvirtinti jo surašytą kaltinamąjį aktą. Todėl galima teigti, kad Lietuvoje nėra įtvirtinta ikiteisminio tyrimo veiklos sritis, kurią vykdydamas ikiteisminio tyrimo teisėjas būtų įpareigotas vykdyti ikiteisminio tyrimo veiksmų kontrolę. Šios funkcijos Lietuvoje yra priskirtos išimtinai ikiteisminio tyrimo institucijų kompetencijai ir kontrolė yra atliekama hierarchijos laipteliais kylant aukštyn, t.y. žemesnio prokuroro atliekamus veiksmus ar neveikimą tiria ir vertina aukštesnysis prokuroras.

Ikiteisminio tyrimo teisėjui BPK suteikia teisę tik įvertinti ar ne per ilgai užsitęsė ikiteisminio tyrimo procesas, nustatyti terminus ir pan. Be to, tai padaryti galima tik tuo atveju, jei yra pagrįstų abejonų, kad procesas trunka per ilgai. Tiek vakarų šalyse, tiek Lietuvoje ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos apklausos turi svaresnę galią ir laikomos tinkamu įrodymu teisme. Ikiteisminio tyrimo teisėjas apklausti pilnametį liudytoją gali tik gavęs prokuroro prašymą, kurį prokuroras pateikia įtariamąjo, jo gynėjo ar savo iniciatyva.¹⁶¹ Problema tame, kad ikiteisminio tyrimo teisėjui nėra palikta teisė nuspręsti kada yra būtinybė apklausti liudytoją, o kada to daryti nereikia. Tokius veiksmus ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka tik gavęs prokuroro prašymą ir, esant tam tikroms, sąlygoms.

Lietuvoje įstatymų leidėjo pasirinkto ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimai *de lege lata* yra procesinių prievartos priemonių taikymas – kardomųjų priemonių ir kitų procesinės prievartos priemonių skyrimas, įrodymų tvirtinimo (legalizavimo) veiksmai – liudytojų, nukentėjusiųjų įtariamųjų apklausos, proceso dalyvių skundų nagrinėjimas, proceso veiksmų atlikimas bylą nagrinėjant teisme¹⁶². Tačiau, kaip leidžia teigti ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos ribas apibrėžiančių teisės aktų¹⁶³ analizė, ikiteisminio tyrimo teisėjui yra suteikta teisė skirti tik griežčiausias kardomasias priemones. Analogiška situacija stebima ir Vokietijoje.

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas.// Valstybės žinios 2002, Nr. 37-1341.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Cit op.* 142, p. 50.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ Žr. *Cit op.* 159.

Lietuvos teisės aktais¹⁶⁴ teisėjui suteikta teisė vykdyti ir apylinkės teismo teisėjo ir ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas vienu metu, bet skirtingose bylose, suteikia teisei lankstumo ir galių teisėjams vykdyti teisingumą konkrečiu atveju. Ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijos turėtų būti atribotos nuo apylinkės teismo teisėjo vykdomų funkcijų ta prasme, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas turėtų būti laikomas atskira teisėjų grandimi. Jis negalėtų priimti sprendimų kitose baudžiamosiose bylose, net jei jis jose ir nedalyvavo kaip ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tokia praktika yra taikoma Prancūzijoje ir Belgijos Karalystėje, Italijoje ir Portugalijoje.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijos ribų analizė leidžia teigti, kad Lietuvoje pasirinktas toks ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis, pagal kurį teisminė valdžia per ikiteisminio tyrimo teisėją ikiteisminio tyrimo metu tam tikras funkcijas atlieka ne savo iniciatyva, o tik kreipiantis prokurorui. Ikiteisminio tyrimo teisėjas negali pats pradėti ikiteisminio tyrimo, be prokuroro prašymo ar proceso dalyvių skundo, atlikti tyrimo veiksmų, priimti ikiteisminio tyrimo stadijos užbaigimą reiškiančių sprendimų. Vis dėlto, remiantis užsienio šalių patirtimi, siekiant ikiteisminio tyrimo racionalumo, Lietuvos BPK reikėtų papildyti nuostatomis, kuriomis vadovaujantis ikiteisminio tyrimo teisėjo pagrindinėmis funkcijomis būtų laikomos tik ikiteisminio tyrimo metu atliekami teisėjui priskirti veiksmai, o ne baudžiamųjų bylų nagrinėjimas, be to, jam turėtų būti suteikta teisė vykdyti ikiteisminio tyrimo atskirų stadijų kontrolę, kai tą sąlygoja objektyvios priežastys, pačiam inicijuoti liudytojų apklausas bei proceso dalyvių skundus priimti ne per prokurorą, o asmeniškai. Tik įtvirtintus minėtas pataisas, būtų įgyvendinti pagrindiniai ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto steigimo tikslai – nešališka, objektyvi žmogaus prigimtinių teisių bei laisvių apsauga.

Taigi, išanalizavus ikiteisminio tyrimo teisėjo institutą ir jo vietą baudžiamajame procese, galima teigti, kad Lietuvos ikiteisminio tyrimo teisėjas, kuris, kaip ir kitose Vakarų Europos valstybėse, laikomas asmens teisių ir laisvių apsaugos garantu, veiklos ribos yra pakankamai siauros ir priklausomos nuo prokuroro ar kitų ikiteisminio tyrimo subjektų veiklos. Taigi, šis institutas nėra savarankiškas, jam teisės aktais nėra suteikta teisė vykdyti savarankiškas funkcijas, pačiam inicijuoti ir priimti sprendimus, todėl jis gali būti laikomas tik deklaratyviu asmens teisių ir laisvių sergėtoju, tačiau tikroji jo funkcija yra padėti prokurorui įgyvendinti tam tikrus procesinius veiksmus. Būtent todėl, ikiteisminio tyrimo teisėjo negalima laikyti liberalųjį baudžiamąjį proceso tipą (modelį) atspindinčiu subjektu.

¹⁶⁴ Žr. *Cit op.* 159.

III. LIETUVOS VALSTYBĖS BAUDŽIAMOJO PROCESO UŽUOMAZGOS, RAIDA IR ŠIUOLAIKINIS BAUDŽIAMASIS PROCESAS VAKARŲ EUROPOS VALSTYBIŲ KONTEKSTE

Palyginti nesena nepriklausomybę atgavusios Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisė yra įtakota ne tik senųjų vakarų valstybių baudžiamojo proceso patirties, bet ir pačios šalies istorijos. Būtent todėl, yra tikslinga apžvelgti baudžiamojo proceso užuomazgas jau senojoje Lietuvos istorijoje ir jo įtvirtinimą senuosiuose valstybės raštuose, tokiuose kaip Kazimiero teisynas ar Lietuvos Statutai.

Baudžiamojo proceso teisė formavosi visą žmogaus civilizacijos laikotarpį. Ji paprastai skirstoma į tam tikrus etapus:

- 1) kaltinimo (nukentėjusiojo ieškinys, neatskiriant baudžiamojo nuo civilinio proceso, su priesaikomis, dvikovomis);
- 2) tardomąjį (inkvizicinį) su žmonių kankinimais, dievo teismais ir kt. (XIV-XVI a.);
- 3) mišrų (XVIII a. - XX a. pab.);
- 4) rungimosi proceso (XX a. pab. – iki šiol), o kai kur dar ir kitokius etapus ar detalesnes procesinių formų modifikacijas.

Lietuvai dėl įvairių istorinių aspektų teko išbandyti beveik visus europinius baudžiamojo persekiojimo modelius.

Ikiteisminio proceso atskirų tarpsnių, kaip dabar dažnai skirstoma – senosios (1240-1795 m.), moderniosios arba naujosios (1795-1990 m.) ir šiuolaikinės (nuo 1990 m.) Lietuvos istorijos, raidos analizę apsunkina istorinių duomenų stoka. Vis dėlto, svarbu nors iš dalies suvokti, kaip skirtingi evoliucijos momentai veikė baudžiamojo proceso pobūdį ir turinį. Didelę įtaką tam turėjo ir ekonominė bei politinė santvarka, kultūra, socialinės idėjos, tautos mentalitetas ir kita¹⁶⁵.

Nors baudžiamojo proceso elementai formuojantis Lietuvos valstybingumui dažniausiai pasireikšdavo ne iškart, o pasiskundus asmeniui teismui ir taikyta tyrimo tvarka tik iš dalies gali būti siejama su šiandiena, nagrinėjant pasirinktą temą, negalima pamiršti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) laikotarpio, nes būtent tuomet kūrėsi svarbiausios dabartinio baudžiamojo proceso, įrodymų ir įrodinėjimo tvarkos institutų prielaidos.

LDK kelis šimtmečių tvarkė ir gynė milžiniškus plotus, kurių gyventojai buvo skirtingos kilmės, kalbėjo skirtingomis kalbomis ir išpažino skirtingas religijas. Valstybei plečiantis iš grynai lietuviškų žemių į rytus teisė buvo dar įvairesnė. Lietuvos valdovai užvaldę kitą kunigaikštystę stengėsi kiek galima mažiau keisti vietos žmonių gyvenimą, palikdami jiems ne tik jų kalbą, bet ir nusistovėjusius visuomeninius teisinius santykius, kiek jie neprieštaravo

¹⁶⁵ Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas: Monografija*. Mykolo Riomerio universitetas. Vilnius 2007. p. 19.

bendriems valstybės reikalams. Tad viena iš svarbiausių funkcijų ir buvo laiduoti teisingumą daugiataukstantinėje valstybėje. Paskutiniaisiais XIV a. dešimtmečiais Lietuvoje atsirado jau ne paprotinės, o rašytinės teisės šaltiniai – valdovo privilegijos, suteiktos atskiriems luomams, valstybės dalims, miestams, tautybėms ir netgi pavieniams asmenims¹⁶⁶.

Vienas iš svarbiausių rašytinės teisės šaltinių visam kraštui, susijęs su baudžiamąja teise ir procesu, yra Kazimiero teisynas, išleistas 1468 m.¹⁶⁷ Teisyno 9 straipsnyje buvo įtvirtinta nuostata, kad teisingumas tuomet buvo vykdomas kunigaikščio vietininkų (tijūnų, ponų ir kitų, bendru urėdo vardu vadinamų valdininkų), paties kunigaikščio bei ponų tarybos. Kaip teigia A. Janulaitis, šiame Teisyne nėra kanonų, romėnų arba miestiečių (Magdeburgo) teisės dėsnų, čia į tam tikrą sistemą suvesta teismų praktika, o ne perkelta iš kitur teisė¹⁶⁸.

Išsamesnis baudžiamojo proceso reglamentavimas atspindėjo jau vėlesnėje statutinėje LDK teisėje. Joje (kaip ir ikistatutinėje) vyravo formalių įrodymų teorija ir rungimosi principai. Žinoma, tada ikiteisminio tyrimo nebuvo, ir civilinis procesas nebuvo atskirtas nuo baudžiamojo proceso. Statutai reikalavo, kad bylos būtų skirstomos pagal pobūdį, t.y. civilinės bylos nagrinėjamos žemės teisme, o baudžiamosios – pilies teisme. Pilies teismai, įkurti 1504-1566 m. Pilies teismai 1831 m. buvo panaikinti, o jų funkcijos perėjo žemės, paskui – apskričių teismams.¹⁶⁹

Kunigaikščiai, ponai ir bajorai savo valdinius teisdavo patys vadovaudamiesi principu, kad visą valdžią savo valdose turi žemės savininkas – sugautas vagis buvo vedamas pas poną, o šis ir įvykdydavo teisingumą. Jau Pirmajame Lietuvos Statute buvo kodifikuotos bene visos teisės šakos, o teisėtarkos ir proceso klausimai aptarti šeštame skyriuje, baudžiamosios teisės ir proceso normos, taikytos daugiausia valstiečių luomui – XI-XIII Statuto skyriuose¹⁷⁰. Tuomet valdžios institucijos paprastai neprivalėjo ieškoti nusikaltėlio. Su nusikaltimu pirmiausia susidurdavo nukentėjęsysis, taigi jis pats ir ieškojo savojo skriaudėjo. Tik dėl sunkesnių nusikaltimų persekiojimą turėjo pradėti urėdininkai, tačiau pasitaikydavo, kad ir šiais atvejais bausmės paskyrimas ir vykdymas priklausė nuo nukentėjusiojo¹⁷¹.

Lietuvos Statutai prie kiekvieno teismo įtvirtino valdininko, turinčio gana plačias teises ir pareigas, kategoriją vaznį (viza). Jį rinko bajorai, o tvirtino vaivada. Vaznys teisėjo pavedimu nustatinėjo skubiai reikalingus faktus, atlikdavo kratas, patvirtindavo nukentėjusiojo prašymą bei ką matė ir girdėjo, vėliau įvykdydavo ir teismo nuosprendį. Be to, kvietė bylininkus į teismą, įteikdavo jiems šaukimus ir žiūrėjo tvarkos teisme. Vaznys sulaikydavo ir atvedindavo

¹⁶⁶ Andrusis, V. *Gedimino diplomatijos dokumentai, kaip šaltinis teisės istorijai pažinti. Teisinių institucijų raida Lietuvoje XIV-XIX*: Mintis. Vilnius. 1985. p. 33.

¹⁶⁷ *Cit op.* 165, p. 19.

¹⁶⁸ Janulaitis, A. *Lietuvos visuomenės ir teisės istorija*: Lietuvos mokslo draugijos leidinys. Vilnius. 1916. p. 6.

¹⁶⁹ *Cit op.* 165, p. 19.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 20.

¹⁷¹ *Ibid.*

į teismą kaltinamąjį, prisaikdindavo bylininkus ir priesaikos pagalbininkus, t.y. veikė kaip policininkas arba teismo posėdžio sekretorius¹⁷².

Atsižvelgiant į tai, ar nusikaltėlis sulaikytas nusikaltimo vietoje, ar nustatytas vėliau, byla irgi buvo pradedama dviem būdais. Sučiuptas nusikaltimo vietoje asmuo buvo vedamas į teismą ir teisiamas remiantis pateiktais įrodymais – antruoju atveju nustatytas nusikaltėlis į teismą buvo kviečiamas šaukimu. Įrodymai procese buvo prisipažinimas, liudytojų parodymai, rašytiniai dokumentai ir daiktiniai įkalčiai.¹⁷³

Teisiamajam prisipažinus, įrodinėjimas baigdavosi, o tai reiškia, kad prisipažinimas buvo svarbiausias įrodymas. Prisipažinimas buvo ypač svarbus esant įtarimui, nepagrįstam tiesioginiais įrodymais. Teisiamasis buvo kankinamas, kad prisipažintų. Kankinimus įteisino jau 1468 m. Kazimiero teisynas – Lietuvos Statulai detalizavo kankinimų paskyrimo pagrindus ir jų atlikimo procedūrą, nors palyginti su kitais tuometiniais Europos teisynais, juose mažiau skirta dėmesio kankinimams reglamentuoti.¹⁷⁴ Įrodinėjimo procesas, žinoma, priklausė ir nuo kaltininko luomo – Statutai saugojo tik laisvų žmonių interesus. Paprastas žmogus buvo nubaudžiamas kur kas greičiau.¹⁷⁵

Atstovauti karaliaus interesams buvo įvestas valstybės kaltintojas. Jis pavadintas instigatoriumi ir minimas Trečiajame Statute. Instigatorius buvo kildinamas iš Lenkijos. Čia jis buvo valstybės gynėjas tiriant nusikaltimus, padarytus karaliui ir valstybei. Instigatorius kalbėdavo bajorų vardu, kai nebūdavo kam kaltinti.¹⁷⁶

Pagal Vyriausiojo Tribunolo įstatymą, kai buvo būtina dalyką ištirti vietoje, galėjo būti atliktas tam tikras tyrimas – „*serutinia*“. 1667 m. įvesta taisyklė, kad per tokią kvotą surinkta medžiaga būtų skaitoma teisme už uždarų durų, t.y. pašalinus šalis ir patronus¹⁷⁷. Apžvelgiant šį laikotarpį galima teigti, kad šiuo atveju atsiranda tam tikra baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų saugumo užtikrinimo arba kitokio vėlesnio procesinio instituto užuomazga. Kaliniams laikyti iki teismo tribunolas turėjo kalėjimą, vadinamą bokštu. Kartais belaukiant teismo jame tekdavo išbūti net iki 4 metų¹⁷⁸. Taigi, teismo procesas atitiko to meto visuomenės raidos lygį. Daugumos teismų teisėjai buvo renkami, tai nepadėjo tobulinti teismo technikos, sukurti jurisprudencijos, užtat teisėjai buvo nepriklausomi.

A. Janulaičio teigimu¹⁷⁹, Lietuvoje teismas vykdavo viešai, žodžiu, tyrimo medžiaga nepaskėsdavo popierių krūvose, vyravo rungimosi principas. Šie pradai Europoje įsitvirtino tik XIX a. Skirtingai nei Vakarų Europoje, kur vyravo inkvizicinis procesas su savo paslaptimis,

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*, p. 21.

¹⁷⁴ Andriulis, V., *et al. Lietuvos teisės istorija*: Justitia: Vilnius. 2002. p. 196.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ *Cit op.* 168, p. 59.

kankinimais, apgaulingais klausimais, rašytiniais protokolais, Lietuvoje kiekvienas teismo žingsnis šalims buvo žinomas. To nebuvo pas kaimynus nei Rytuose, nei Vakaruose¹⁸⁰. Teigiama, kad LDK inkvizicinis procesas nepaplito, nes buvo pernelyg sudėtingas (uždaras, rašytinis ir detalai reglamentuotas) bei LDK per brangus ir tik valstybinių ir religinių nusikaltimų bylose teismas laikėsi inkvizicinio proceso principų¹⁸¹.

Bajorų santykiuose formaliai įtvirtinus teisę, nebuvo įtvirtintas teisės viešpatavimas apskritai. Bajorų sukurtas savo laisvių apsaugos teisinis mechanizmas buvo veiksmingas tik tramdant valstybinės valdžios savivalę, bet ne savivalę plačiąja prasme. Statutai išlaisvino kilminguosius iš centrinės valdžios ne teisei, o agresijai prieš tą pačią teisę, ypač silpnesniojo¹⁸². Taigi, socialine prasme, neribota kilmingųjų laisvė ir centrinės valdžios silpnumas (gretimose šalyse vyraujant vis labiau centralizuotiems procesams)¹⁸³ pasmerkė Lietuvos visuomenę stagnacijai bei lėtam modernaus baudžiamojo proceso formavimuisi.

Tam tikri teisinės sistemos pokyčiai stebimi po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo, kai Lietuvos žemės dešiniajame Nemuno krante teko Rusijai, kairiajame Prūsijai, tebegaliojo Lietuvos Statutas, Užnemunėje naujojoje Prūsijos (Vokietijos) provincijoje buvo pabandyta teismą reformuoti Prancūzijos pavyzdžiu, atskiriant teisminę valdžią nuo *administracines, baudžiamąsias bylas nuo civilinių ir parengtinių tardymą nuo teismo*. Čia buvo įvestas tardymas, o su juo ir inkvizitoriai. Sužinoję apie nusikaltimą inkvizitoriai per 8 dienas turėjo nustatyti nusikaltėlių.

Nuslopinus 1830 – 1831 m. sukilimą, imtasi vienodinti Lietuvos valdymą ir teisę su kitų Rusijos valdomų gubernijų nustatyta tvarka. 1840 m. birželio 25 d. Rusijos caro įsaku panaikinamas Lietuvos Statutas ir įvedami Rusijos įstatymai. Taigi, Lietuva turėjo pereiti nuo savo daugiau kaip 300 metų gyvavusios Statutais nustatytos teisinės sistemos, kurioje, su tam tikromis išimtimis, buvo įtvirtintas rungimosi baudžiamojo proceso tipas (modelis), prie visiškai kitokios Rusijos baudžiamosios teisenos. Žinoma, kad Trečiasis Lietuvos Statutas turėjo tam tikros įtakos kuriant ne tik Lietuvos, bet ir kitų kaimyninių šalių teises sistemas.¹⁸⁴

Apibūdinant LDK laikotarpio baudžiamosios teisenos ypatumus, galima teigti, kad ir šiame Lietuvos teisinės sistemos raidos etape, kuris, palyginti su dabartiniu vos keliolikos nepriklausomybės metų laikotarpiu, yra gana ilgas, galime išvelgti Lietuvos baudžiamojo proceso tradicijos bruožų, o tuometinio vaznio, labai svarbias procesines funkcijas atliekančio pareigūno, statusas ir įgaliojimai akivaizdžiai rodo nemažas jo nepriklausomumo, savarankiškumo ir atsakingumo garantijas, didelį pasitikėjimą juo ne tik renkant ir

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 62.

¹⁸² *Ibid.*, p. 64.

¹⁸³ *Cit op.* 165, p. 24.

¹⁸⁴ *Ibid.*

įtvirtinant, bet ir vertinant jo surinktus įrodymus teisme. Žinoma, vaznys dabartinės įrodinėjimo galimybių gausos neturėjo, bet jo svarbą atskleidžia tai, kad būtent jam buvo patikėti atlikti ekshumaciją¹⁸⁵.

Taigi, kaip matyti, Lietuvos, kaip teisinės valstybės ištakas, baudžiamojo proceso atsiradimą galima stebėti jau XI amžiuje. Pirmasis teisės normų kodifikavimas aptinkamas Kazimiero teisyne. Bene svarbiausi pamatai šiuolaikinei teisiniai sistemai atsirasti yra Lietuvos statutai, kurie net tik teisę suskirstė į atskiras sritis, t.y. baudžiamąją, civilinę ir administracinę, bet ir įtvirtino vaznio ir kitų proceso dalyvių figūras.

Nors nėra lengva pritaikyti kurį nors baudžiamojo proceso tipą konkrečiam Lietuvos baudžiamosios sistemos laikotarpiui, tačiau galima stebėti, jog galiojant Kazimiero teisynei ryškesni buvo klasikinio rungimosi baudžiamojo proceso tipo bruožai, kuomet asmens kaltumą apsprendavo liudytojai ir nukentėjusysis, bylą nagrinėjantis teisėjas išklausydavo šalių į teismo posėdį atsivestų advokatų ir panašiai. Be to, tuo laikotarpiu vyravo ne rašytos taisyklės. Priešingai, Lietuvos statutai iš esmės pakeitė baudžiamąjį procesą Lietuvoje įvedus vaznio, kurį iš dalies būtų galima laikyti jei ne prokuroro, tai bent ikiteisminio tyrimo pareigūno, su labai plačiomis galiomis, protėviu. Aktyvesni Statutinėje teisėje tapo ir teismai, neretai bylos būdavo nagrinėjamos net nedalyvaujant šalims, nors ir ne tokie stiprūs kaip Rytų ir Vakarų Europoje, vis dėlto Lietuvoje taip pat pradėti tardymai, kankinimai, todėl šiame laikotarpyje būtų galima išvelgti inkvizicinio baudžiamojo proceso tipo bruožų užuomazgos. Svarbu paminėti, kad baudžiamojo proceso principų taikymas buvo nukreiptas tik į neturtingus asmenis, todėl apie vienodą baudžiamojo proceso nuostatų taikymą visiems luomams, kalbėti dar sunku. Tai, be abejonės, sąlygojo baudžiamojo proceso normų taikymo skirtingumą, atsižvelgiant į asmens kilmę ir jo socialinę padėtį bei į nusikaltimo pobūdį, kadangi nusikaltimuose prieš valstybę ir religiją, baudžiamasis procesas pasižymėjo griežtumu.

Nusikaltimų parengtinio tyrimo reglamentavimas Rusijos imperijos įstatymų sąvadu, kurį 1832 m. patvirtino caras Nikolajus I, galiojančios teisės šaltiniu Lietuvoje tapo jau 1840 m. Minėtame sąvade kodifikuotos baudžiamąjį procesą reglamentuojančios taisyklės iki 1864 m. buvo inkvizicinio pobūdžio. Tuometinis baudžiamasis procesas turėjo tris stadijas: tyrimo, teismo tardymo ir nuosprendžio vykdymo. Tyrimą atlikdavo policija, bet galėjo atlikti ir kiti asmenys, pvz., gubernijos dvarininkų vadovas arba žandarmerijos štabo karininkai. Tyrimo priežiūrą vykdė luomų deputatai, prokurorai ir patikėtiniai, gubernatoriai ir gubernijų valdybos¹⁸⁶.

Tyrimas buvo dviejų formų – parengtinis ir formalus. Parengtinis tyrimas – tai nusikaltimo padarymo fakto ir asmens arba asmenų, kurie jį padarė, nustatymas. Formalus

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ *Ibid.*

tyrimas turėjo būti atliekamas siekiant išaiškinti visas kitas nusikaltimo padarymo arba kaltinamojo kaltumo aplinkybes, kad nebūtų jokių sunkumų ir abejonių priimant teismo nuosprendį. Skirtumas tarp nurodytų nusikaltimų tyrimo formų buvo gana sąlygiškas, nes ir vieną, ir kitą tyrimą atlikdavo tie patys subjektai ir toje pačioje vietoje. Formalaus tyrimo ypatumas buvo tik tas, kad atliekant tardymo veiksmus galėjo dalyvauti deputatas, taip pat ir prokuroras arba patikėtinis to luomo, kuriam priklausė kaltinamasis.¹⁸⁷ Galima teigti, kad kaip tik tuomet atsirado riba, vėliau tapusi pagrindu atskirti kvotą nuo parengtinio tardymo.

Deputatai turėjo ginti kaltinamojo interesus. Jie stebėdavo, kad tyrimas būtų atliekamas teisingai, o jį baigus tai patvirtindavo savo parašu. Įstatymas suteikė policijos pareigūnams teisę, jei būtina, atlikti tyrimą vieniems prieš atvykstant deputatui, prokurorui ar patikėtiniui, arba visiškai jiems nesant¹⁸⁸. Taigi, šiuo laikotarpiu stebimas policijos galių išplėtimas ir asmens teisių suvaržymas, kurie yra būdingi inkvizicinio arba autoritarinio baudžiamojo proceso tipui (modeliui).

Baigus tyrimą byla buvo tikrinama žemės teisme. Baigiant spręsti bylą tiesiog buvo perskaitomas teismo kanceliarijos sekretoriaus ar jo padėjėjo surašytas paaiškinamasis raštas ar išvados, kuriomis baigdavosi toks dokumentas. Labai dažnai rašte būdavo ir nuosprendžio formuluotė. Po ja teisėjai tik pasirašydavo. Kai kuriais atvejais, kai apskrities teisme ar teismo rūmuose byla visiškai nebuvo nagrinėjama, ji būdavo išsprendžiama pasirašant iš anksto parengtą nuosprendį. Perduodant bylą iš institucijos į instituciją, buvo surašomas naujas paaiškinamasis raštas.¹⁸⁹ Šioje vietoje taip pat galima išvelgti autoritarinio baudžiamojo proceso tipo bruožus, kadangi policijai buvo suteiktos labai plačios galios, o jų atliktas tyrimas būdavo ne tik perimtas teisme, bet ir papildomai netiriamas, o priimamas kaip objektyvi tiesa, kurios iš naujo įrodinėti nereikia.

Prieš reformą (1864 m.) baudžiamajam procesui buvo būdinga tai, kad čia galiojo formalių įrodymų teorija. Įstatymo leidėjai savo norminiuose aktuose įtvirtino atskirų įrodymų reikšmingumą ir įtikinamumą.¹⁹⁰

Įrodymai baudžiamosiose bylose buvo skirstomi į neabejotinus ir abejotinus. Prie kitų neabejotinų įrodymų buvo priskiriami ir vienodi dviejų teismo gerbiamų suaugusių liudytojų parodymai. Tuo tarpu vieno paprasto liudytojo parodymai buvo laikomi abejotinu įrodymu. Idealiu byloje buvo laikomas įrodymas, pašalinantis bet kokią galimybę įrodyti kaltinamojo nekaltumą. Tad nors įstatymo leidėjas detaliai nurodydamas, kokie įrodymai yra pakankami, o kokie ne, stengėsi pašalinti galimybę teisėjams piktnaudžiauti, tačiau užkirsti tam kelio nepavyko. Be to, tai varžė teisėjų veiklą ir trukdė priimti bylos aplinkybes atitinkančius teismo nuosprendžius.¹⁹¹

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 25.

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 26.

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ *Ibid.*

Apkaltinamasis nuosprendis buvo galimas tik esant tobuliems įrodymams, o jeigu jų nebuvo, būdavo priimamas išteisinamasis nuosprendis. Suprantant tam tikrą formalių įrodymų teorijos idealizmą įstatyme buvo numatyta kai kuriais atvejais, kai trūkdavo kaltumo įrodymų, palikti kaltinamąjį kaip įtariamąjį. Kaltinamojo prisipažinimas buvo vertinamas kaip idealus jo kaltumo įrodymas. Kaltinamasis buvo laikomas neriboto tyrimo objektu. Kaip matyti, teismo tuomet nebuvo, o egzistavo vien visagalė ir visavaldė policija.¹⁹²

Prieš reformą Rusijos teismai buvo vykdomosios valdžios sistemos dalimi. Jie buvo tiesiogiai pavaldus gubernatoriui (šis patvirtindavo nuosprendžius, pasiūsdavo bylas papildomai tirti ir kt.) ir prokurorui (bendra teismo veiklos priežiūra)¹⁹³.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad Rusijos baudžiamasis procesas nuo 1840 m. Lietuvoje pasižymėjo šiais pagrindiniais bruožais: procese vyravo valstybės pradas; teismui ir prokuratūrai suteikta kaltinimo, gynybos ir bylos išsprendimo funkcija, nes advokatūros visiškai nebuvo; bylos pereinavo daugelį instancijų, (tariamai garantuojant priimtų sprendimų byloje teisingumą; formalus įrodinėjimo teorija kaip būdas apsaugoti asmenį nuo valdininkų savivalės; apskritai asmenybės, o ypač kaltinamojo, kuris buvo traktuojamas kaip tyrimo objektas, siekiant nustatyti tiesą; viešumo stoka; kanceliarinis paslaptinumas, vilkinimas, kyšininkavimas ir kita.¹⁹⁴ Taigi, nors šiame laikotarpyje teismai nebuvo aktyvūs, o jų sprendimai dažnai buvo nulemti kaltinamojo akto išvadų, peržvelgus to laiko pagrindinius baudžiamojo proceso bruožus, galima teigti, kad būtent jis įtvirtino inkvizicinį (autoritarinį) baudžiamąjį procesą Lietuvoje.

Rusijos 1864 m. teismų reformos prielaidas iki 1917 m. bolševizmo perversmo nagrinėję teisininkai¹⁹⁵ nurodo daugelį policijos tyrimo savivalės, lengvabūdiškumo atimant laisvę, atliekant nereikalingas kratas atvejų, nereikalingą bylų išpūtimą, tai, kad iš tiesų net ir nebuvo jokios sistemos. Toks tyrimas sukeldavo sunkių teismo klaidų, kadangi tyrimo trūkumai uždarame teisme, nedalyvaujant šalims ir liudytojams, gąsdinant kartais pašaukiamą teisiąjį, nebuvo šalinami ir neteisėti kaltinimai dažnai nebūdavo panaikinami¹⁹⁶.

1860 m. birželio 8 d. Rusijos imperatoriaus įsaku nusikaltimų tyrimas buvo atskirtas nuo policijos, įvedant teismo tardytojo pareigybę, o žlugus baudžiavai ir kintant visuomeniniams santykiams, reformuota visa teisėtvara, taip pat ir ikiteisminis etapas. 1864 m. lapkričio 20 d. įsigaliojo Rusijos teismų santvarkos ir baudžiamosios bei civilinės teisenos įstatymas, kuriame buvo perimti Prancūzijos ir Anglijos pagrindiniai baudžiamojo proceso principai,

¹⁹² *Ibid.*, p. 27.

¹⁹³ *Ibid.*

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Ancelis, P., Račkauskas, V. *Apie revoliucinę evoliuciją reformuojant šalies teisinę sistemą*. Vilnius: Sargyba. 1995-04-06 Nr. 12., p. 8.

¹⁹⁶ *Ibid.*

atsižvelgiant į savo krašto ir valstybės sąlygas¹⁹⁷. Lietuvos teritorijoje reformuotas Rusijos baudžiamasis procesas įsigaliojo laipsniškai. Skirtingai negu Rusijoje, Lietuvoje prisiekusiųjų teismas įvestas nebuvo. Taigi, policijos savivalė ir įtariamąjo (kaltinamojo) gynybos nebuvimas, po Rusijos reformos, dar labiau vedė Lietuvos baudžiamąjį procesą inkvizicinio arba autoritarinio proceso link. Palyginti su ankstesne tvarka, 1864 m. teismų reforma įtvirtino pagrindus, iš esmės būdingus ir teisei valstybei: teisminė valdžia atskirta nuo vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios; apribotas teisminių instancijų skaičius; įteisinta visų luomų lygybė prieš teismą; inkvizicinis procesas pakeistas mišraus tipo baudžiamuoju procesu; kaltinimo funkcija suteikta priežiūros prokurorui, o gynybos - prisiekusiems advokatams; panaikinta formaliųjų įrodymų teorija; teisminiame procese įsigaliojo žodiškumo ir viešumo principai¹⁹⁸.

Pagal įstatymo 249 str.¹⁹⁹, parengtinio tardymo institucija tapo teismo tardytojas. Teismo tardytojas buvo apygardos teismo narys, tačiau jo veikimo teritorija ribojama tam tikromis apylinkėmis. Jie naudojami tomis pačiomis privilegijomis, kaip ir teisėjai. Teismo tardytojai veikė vadovaujami prokurorų – valstybės gynėjų arba jų padėjėjų, kurių pareiga buvo užbaigus parengtinį tardymą byloje surašyti kaltinamąjį aktą ir persiųsti bylą į teismą. Tardytojo veiksmai galėjo būti apskūsti tik apygardos teismui, nors apskundžiamus veiksmus tardytojas atliko ir prokuroro nurodymu.²⁰⁰ Taigi ir prokuratūra buvo pavaldi teismui. Nesunku pastebėti kad tuometinio teismo tardytojo veikloje ir jo procesinėje padėtyje, galima išvelgti šiandieninio ikiteisminio tyrimo teisėjo bruožų.

Teismo tardytojų darbas buvo glaudžiai susietas su policija. Ji privalėjo teikti pagalbą ir vykdyti teismo tardytojų pavedimus. Pagal įstatymą, policija ikiteisminiame etape atlikdavo: a) kvotą ir b) neatidėliotinus tardymo veiksmus prieš atvykstant į įvykio vietą teismo tardytojui; c) vykdydavo teismo tardytojo pavedimus, tarp jų ir paiešką²⁰¹.

Teismo tardytojas daugumą veiksmų galėjo atlikti be teismo sankcijos. Jo veiksmai buvo ribojami uždedant areštą kaltinamojo turtui, kai teismo tardytojas turėjo kreiptis į apygardos teismą. Krata ir poėmį tardytojas galėjo atlikti savo nuožiūra be išankstinio teismo sutikimo. Tačiau teismo tardytojas privalėjo papildyti parengtinį tardymą prokuroro reikalavimu, netgi kai, jo manymu, tardymas baigtas.²⁰² Nors šių dienų ikiteisminio tyrimo teisėjas savarankiškų veiksmų atlikti negali, jis procesinius sprendimus priima tik gavęs prokuroro prašymą, vis dėlto, galima stebėti, kad jo ir tardymo teisėjo veiklos ribos yra gana panašios.

Kardomąsias priemones galėjo skirti tik teismo tardytojas, o policija ir prokuroras šios teisės neturėjo. Tačiau suimant kaltinamąjį teismo tardytojas tučtuojau turėjo pranešti apie tokio sprendimo pagrindus prokurorui. Prokuroras turėjo teisę pasiūlyti teismo tardytojui sulaikyti laisvėje esantį

¹⁹⁷ *Cit op.* 165, p. 28.

¹⁹⁸ *Cit op.* 195, p. 36.

¹⁹⁹ Kavolis, V. *Carinės Rusijos 1864 m. baudžiamojo proceso įstatymas*. Vilnius 1939. p. 76.

²⁰⁰ *Cit op.* 195, p. 37.

²⁰¹ *Cit op.* 165, p. 28.

²⁰² *Ibid.*, p. 30.

kaltinamąjį arba jį paleisti iš suėmimo. Nesutikdamas su tuo teismo tardytojas galėjo prokuroro nurodymo nevykdyti ir pranešti apie tai teismui.²⁰³

Kaltinamasis turėjo teisę dalyvauti apklausiant liudytojus, taip pat kitus kaltinamuosius, todėl kaltinamojo akistatos su liudytojais ir kaltinamaisiais nebuvo būtinos ir įstatyme nenumatytos. Liudytojo apklausos protokole buvo užrašomos kaltinamojo pastabos, pareikštos apklausos metu. Dalyvaujantys byloje asmenys policijos veiksmus galėjo apskųsti prokurorui, o teismo tardytojo – atlikus ir savo iniciatyva, ir prokuroro reikalavimu – apygardos teismui. Skundus išnagrinėdavo teismas. Jis turėjo nagrinėti bylą kaip pirmoji instancija. Pagal skundą teismas savo nutartimi bylą galėjo perduoti tirti kitam teismo tardytojui.²⁰⁴ Taigi, įtariamajam (kaltinamajam) suteikiama teisė ginti savo teises tik teismo bylos nagrinėjimo stadijoje.

Parengtinio tardymo stadijoje gynėjas nedalyvavo. Nors kaltinamajam pačiam ir buvo leidžiama dalyvauti ikiteisminio tyrimo stadijoje, tačiau jo teisė į gynybą buvo ribojama iki teismo bylos nagrinėjimo, todėl šio laikotarpio²⁰⁵ Lietuvos baudžiamasis procesas dar negali būti lyginamas su liberaliu, užtikrinančiu asmens teises ir teisėtus interesus, procesu.

Prokuroro išvada apie kaltinamojo atidavimą teismui buvo pateikiama kaltinamojo akto forma. Kaltinamąjį aktą arba išvadą apie bylos nutraukimą ar sustabdymą prokuroras persiųsdavo apygardos teismui. Po tvarkomojo posėdžio teismo pirmininkaujantysis nurodydavo teismajam perduoti kaltinamojo akto nuorašą. Teisiamasis šioje stadijoje galėjo gynėjų pasirinkti pats arba jo prašymu gynėjas buvo paskiriamas iš prisiekusiųjų patikėtinių sąrašo. Bylose, kuriose pakakdavo policijos ir kitų kvotos institucijų atliekamos kvotos, jos pačios kaltino ir taikos teisme. Taigi, teismas iš tikrųjų tapo pagrindine grandimi teisingumo organų sistemoje, o kitų grandžių (teismo tardytojo, prokuroro, gynybos) veikla teismo atžvilgiu liko pagalbinė. Prokuroras ir teismo tardytojas realizavo kaltinimo funkciją. Be to, šios institucijos buvo prie teismų, o tai kliudė atsirasti žinybiniam interesui, policijai atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus, nes policijos vadovybei teismo tardytojai nebuvo pavaldūs.²⁰⁶

Nors policijos vaidmuo tiriant nusikaltimus nebuvo svarbiausias, nes ji tyrė tik mažesnius nusikaltimus, nagrinėjamus taikos teisėjo, tam tikrais atvejais, policija atstojo teismo tardytoją atliekant visus neatidėliotinus tardymo veiksmus. Taigi, policijos veiksmai neretai galėjo pakeisti tardytojo veiksmus. Policija teismo tardytojo nurodymus dažnai ignoravo, vietoj parengtinio tardymo buvo atliekama kvota, visais įmanomais būdais stengiantis išgauti asmens prisipažinimą.²⁰⁷ Taigi, nors nagrinėjamu laikotarpiu ir buvo kalbama apie ikiteisminio tyrimo institucijų ar atskirų subjektų teisių ribojimą, tačiau toks ribojimas buvo tik formalios,

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 31.

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Cit op.* 195, p. 38.

apibrėžtas teisės aktais. Vykdamas teisingumą, policijos galios realiai nemažėjo, asmens teisė į gynybą ikiteisminiame procese nebuvo užtikrinta, todėl šiuo laikotarpiu inkvizicinio ar autoritarinio baudžiamojo proceso tipo bruožai dar labai ryškūs.

1918 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą, remiantis Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo antruoju paragrafu nustatyta, kad ir teismą sutvarkant, ir teisiant, ir tardant bei bylas sprendžiant turi galios įstatymai, buvę esant rusų valdžiai. Pirmosios Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos.²⁰⁸ 24 paragrafe taip pat nurodoma, kad srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleista naujų įstatymų, laikinai lieka galioti buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams. Tokia pati nuostata buvo pakartota ir nuolatinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.²⁰⁹

1933 m. rugsėjo 15 d. įsigaliojus Teismų santvarkos įstatymui, Taikos teisėjų teismai buvo pavadinti apylinkių teismais. Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas liko Vyriausiuoju Tribunolu ir įvesta dar viena teisminė instancija – Apeliaciniai Rūmai. Taikos teisėjai liko apylinkės teisėjais, teismo tardytojas pavadintas apylinkės tardytoju, svarbesnių bylų teismo tardytojai pavadinti apygardų tardytojais, o ypatingai svarbių bylų teismo tardytojai tapo ypatingaisiais tardytojais.²¹⁰

Tardymo priežiūrą vykdė prie atitinkamų teismų esantys prokurorai arba teisėjas. Tardytojai atsižvelgiant į skyrimo, vyresnumo, teisių ir pareigų, priežiūros, drausmės, atsakomybės, atleidimo, atstatydinimo, perkėlimo ir uždraudimo eiti pareigas įgaliojimus prilyginami: 1) apylinkės ir apygardos tardytojai apylinkės teisėjui; 2) ypatingasis tardytojas – apygardos teismo teisėjui.²¹¹

Tardytojus, teisėjus, prokurorus skyrė ir atleisdavo Respublikos Prezidentas Teisingumo ministro teikimu. Svarbu paminėti, kad tuo laikotarpiu didelė dalis bylų buvo ištiriama kvotos būdu.²¹² Milicija (nuo 1924 m. pavadinta policija) buvo Vidaus reikalų ministro žinioje, o kriminalinė policija (patvirtinta 1933 m. gegužės 29 d. Valstybės saugumo departamento statutu ji įėjo į šio departamento struktūrą) žvalgė, užkirto kelią ir aiškino kriminalinius nusikalstamus darbus ir nusikaltusius pristatė teisingumo organams²¹³.

Reikšmingiausias baudžiamojo proceso įstatymu reglamentuotos parengtinio tyrimo procesinės tvarkos pakeitimas tarpukario Lietuvoje padarytas 1929 m. lapkričio 12 d. įstatymu²¹⁴. Šios novelos esmė ta, kad kvotos veiksmai prilyginti parengtinio tardymo veiksams. Be to, buvo numatyta, kad kvotos veiksmus tardytojas tikrina ir papildo tik nustačius, kad tai reikalinga arba valstybės gynėjo ar jo padėjėjo siūlymu. Žvalgymo teisė, be policijos agentų, buvo suteikta ir

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ *Cit op.* 165, p. 32.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ *Ibid.*, p. 34.

²¹² *Ibid.*, p. 35.

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ *Ibid.*

nuovadų viršininkų padėjėjams, kai kurių pareigūnų leidimu žemesniesiems policininkams bei valsčių viršaičiams ir seniūnams.²¹⁵

Šiame laikotarpyje stebimą valdžios funkcijų pasidalijimą, kuomet vykdomajai valdžiai suteikiama teisė atlikti teisinį darbą, o policija, kaip vykdomosios valdžios žinybos organas su savo hierarchine struktūra, yra paliepiamų vykdytoja ir jos veikla negali būti nei tokia veiksminga, nei atsakinga²¹⁶. Galima stebėti policijos galių ribojimo tendencijas, tačiau tai, jog teismų valdžia nėra atribota nuo vykdomosios valdžios, neleidžia teigti, jog šiuo laikotarpiu jau yra stebimi rungimosi baudžiamojo proceso bruožai. Todėl baudžiamasis procesas ir šiame laikmetyje laikytinas artimiausiu inkviziciniam baudžiamojo proceso modeliui (tipui).

Šiame tarpsnyje, įstatymas iš esmės nušalina tardytoją nuo svarbiausių tardymo momentų, prilygindamas jo darbą policijos darbui.²¹⁷ Vis dėlto kvotėjams uždrausti kai kurie veiksmai, ir pirmiausia tas, kuris būtinas kiekvienoje byloje, kurioje yra kaltinamasis, – teisė patraukti asmenį kaip kaltinamąjį²¹⁸.

Policija šiuo laikotarpiu mažai dėmesio kreipė į viešojo kaltinimo funkciją, todėl kaltinamieji griebiasi nesąžiningų būdų ir suklaidindami teismą išvengia bausmės. Netgi jei policijos agentas teisme dalyvavo, labai dažnai būdavo neskaitęs bylos, nemokėjo atlikti kaltintojo pareigų.²¹⁹

Taigi, šiuo laikotarpiu kvota nebuvo atskirta nuo parengtinio tardymo, o tai sąlygojo tardymo ir policijos subjektų veiksmų dubliavimąsi. Taip pat nebuvo aiškaus abiejų subjektų funkcijų atskyrimo.²²⁰

Tolesnei mūsų valstybės baudžiamojo persekiojimo politikos nuosekliai plėtrai sukliudė šalies valstybingumo praradimas 1940 m., kai visas nepriklausomos Lietuvos teisėsaugos aparatas buvo sunaikintas.²²¹ Prokuratūrai buvo suteikta teisė pavesti milicijai tirti bet kurią bylą. Todėl ir Lietuvoje iki pat 1963 m. žinybiniais aktais Viešosios tvarkos apsaugos ministerijos (toliau VTAM) sistemoje buvo įkurti milicijos kvotos skyriai, kurie ir tyrė didžiąją daugumą nusikaltimų.²²²

Nuo 1961 m. rugsejo 1 d. įsigaliojo 1961 m. birželio 26 d. priimtas LTSR Aukščiausiosios Tarybos baudžiamojo proceso kodeksas. Remiantis jo nuostatomis teismas, prokuroras, tardytojas ir kvotos organas (dažniausiai milicija) pagal savo kompetenciją privalėjo iškelti baudžiamąją bylą

²¹⁵ Ancelis, P. *Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos*. Lyginamosios teisėtyros studija. Daktaro Disertacija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija. 1996. p. 43.

²¹⁶ *Cit op.* 165, p. 35.

²¹⁷ Bulotienė, A. *Rengiamojo tyrimo 1929 m. lapkričio 12 d. pakeitimo reikšmė*. Teisė. Nr. 30. p. 119.

²¹⁸ Leonas, P. *Kai kurie Lietuvos įstatymų santvarkos ir baudžiamosios teisenos trūkumai*. Teisė. 1936. Nr. 33 ir Nr. 34.

²¹⁹ Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai*. Vilnius: Jurisprudencija. 1998. T. 10 (2).

²²⁰ *Cit op.* 215, p. 47.

²²¹ *Cit op.* 165, p. 41.

²²² *Ibid.*

kiekvieniu atveju, kai iškyla aikštėn nusikaltimo požymiai, imtis visų įstatymo nustatytų priemonių, kad būtų nustatytas nusikaltimo įvykis bei nuteisti ir nubausti kalti dėl padaryto nusikaltimo asmenys.²²³ Kaip matyti, nebeliko atskyrimo tarp šių institucijų, nebuvo nustatytos aiškios jų veiklos ribos, kadangi prokuroras buvo prilyginamas milicininkui, valstybės saugumo vadui ir panašiai funkcijų prasme, kadangi kiekvienas jų galėjo atlikti praktiškai tuos pačius veiksmus, t.y. kelti ir tirti baudžiamąsias bylas.

Tuometiniame BPK kaip įrodymai baudžiamojoje byloje buvo suprantami visi faktiniai duomenys, kuriais remdamiesi kvotos organas, tardytojas ir teismas kruopščiai, visapusiškai ir objektyviai patikrinę įstatymo nustatyta tvarka konstatuoja pavojingos visuomenei veikos buvimą arba nebuvimą.²²⁴

Remiantis LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo 1963 m. birželio 19 d. įsaku „Dėl suteikimo teisės viešosios tvarkos apsaugos organams daryti parengtinį tardymą“ imta kurti tardymo padalinius vidaus reikalų sistemoje. Iki tol, tardytojas, atlikdamas parengtinį tardymą, visus sprendimus dėl tardymo krypties ir tardymo veiksmų atlikimo priimdavo savarankiškai, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas numatė, jog būtina prokuroro sankcija. Nesutikdamas su prokuroro nurodymais dėl patraukimo kaltinamuoju, nusikaltimo kvalifikavimo ir kaltinimo apimties, bylos perdavimo, kad kaltinamasis būtų atiduotas teismui arba bylos nutraukimo, tardytojas turėjo teisę pateikti bylą aukštesniam prokurorui ir raštu išdėstyti savo prieštaravimus.²²⁵

Tardytojas savo tiriamose bylose turėjo teisę duoti kvotos organams pavedimus ir nurodymus dėl paieškos bei tardymo veiksmų atlikimo ir reikalauti, kad kvotos organai padėtų atlikti kai kuriuos tardymo veiksmus. Tardytojas galėjo sulaikyti ir apklausti asmenį, įtariamą nusikaltimo padarymu.²²⁶ Taigi, čia išryškėja prokuroro ir tardytojo, kaip atskirų baudžiamojo proceso subjektų, veiklos ribų atskyrimas bei procesiniai veiksmai, kuriuos tardytojas gali atlikti tik leidus prokurorui. Prokuroras tapo tarsi išankstiniu tardytojo veiklos kontrolės subjektu.

1966 m. sausio 26 d. LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsaku Baudžiamojo proceso kodekse padarytas papildymas – įvesta tardymo skyriaus viršininko pareigybė. Šis proceso subjektas turėjo gana plačias kontrolines ir procesines teises jiems pavaldžių tardytojų atžvilgiu, išskyrus išimtinę prokuroro kompetenciją, t.y. jis kontroliavo, kad tardytojai laiku ištirtų nusikaltimus ir užkirstų jiems kelią, imtųsi priemonių, kad kuo išsamiau, visapusiškiau ir objektyviau būtų atliktas tardymas baudžiamosiose bylose²²⁷.

²²³ *Ibid.*

²²⁴ *Ibid.*, p. 42.

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ *Ibid.*, p. 43.

²²⁷ *Ibid.*

Tuo laikotarpiu egzistavusi kvota²²⁸ apibūdinama kaip pirminę tyrimo formą atliekant neatidėliotinus veiksmus ir įtvirtinant įrodymus bylose. Kitas dalykas, jog nagrinėjančio baudžiamąją bylą teismo parengtinio tyrimo organų padarytos išvados nevaržo. Taigi teismas gali surinkti ir ištirti naujus įrodymus, kitaip įvertinti surinktus tyrimo metu įrodymus ir kt.²²⁹

Tarpukario Lietuvos teismo tardytojo ir sovietmečio tardytojo teisinė padėtis buvo gana skirtinga. Tarpukario teismo tardytojas (paveldėtas iš carinės Rusijos 1864 m. reformos) kaip teisminės valdžios atstovas vis dėlto nebuvo procesiškai laisvas, nes tam tikrą jo veiklos priežiūrą vykdė prokuroras, tuo pat metu esantis ir teisingumo ministerijos valdininkas, o teisminę kontrolę atliko apygardos teismas. Be to, nustatydamas kaltuosius, jis vykdė kaltinimo funkciją ir kartu atliko teisminės valdžios įgaliojimus, nes skyrė kardomasias priemones, atliko formalias apklausas. Policija jam tiesiogiai nebuvo pavaldi, o teismo policija sukurta nebuvo. Teismo tardytojas neturėjo jokių teisminės valdžios įgaliojimų, organizaciniu ir procesiniu aspektu buvo pavaldus tiek atitinkamos žinybos vadovybei, tiek ir prokurorui, tačiau turėjo nemažas procesinio savarankiškumo ir nepriklausomumo garantijas.²³⁰

Iš Lietuvos baudžiamojo proceso teisės istorinės analizės, išplaukia tai, kad ypač didelis prokuratūros vaidmuo prižiūrint teismų veiklą (prokurorinė priežiūra), neribotos teismo galios procese ir kitos panašios priežastys lėmė, kad visa teismų sistema praktiškai nebuvo nepriklausoma ir buvo ne tiek teisingumo vykdymo, kiek valstybės represinė sistema. O tai leidžia teigti, jog aptartu laikotarpiu inkvizicinio baudžiamojo proceso tipo bruožai ne silpnėjo, o tik ryškėjo.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, remiantis priimtu Laikinoju Pagrindiniu įstatymu, valstybei iškilo uždavinys kuo greičiau atsiriboti nuo bet kokios TSRS teisėsaugos organų įtakos visų pirma priimant atitinkamus įstatymus ar padarant pataisus ir pakeitimus galiojančiuose įstatymuose. Dėl tuometinės ypatingos padėties prokuratūroje, 1990 m. liepos 27 d. priimtas Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas²³¹, galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse padarytos pataisus – panaikintas valstybės saugumo organų tardymo priklausomumas bei sureguliuota kardojo kalnimo trukmės prailginimo tvarka.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę netrukus imta planuoti ir rengti visa apimančią teisminės valdžios reformą, kuri iš esmės buvo įgyvendinta nuo 1995 m. sausio 1 d., nors pirmasis mėginimas ją reformuoti padarytas jau 1992 m. vasario 6 d. priėmus Lietuvos Respublikos teismų įstatymą,²³² kuriame numatyta keturių grandžių Lietuvos teismų sistema, kurią sudarė apylinkės teismai, apygardos teismai, Apeliacinis teismas ir Aukščiausiasis Teismas.

²²⁸ Žr. *Cit. op.* 165, p. 45.

²²⁹ Dansevičius, P., Kazlauskas, M., Palskys, E. *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis. 1978. p. 164.

²³⁰ *Cit. op.* 165, p. 47.

²³¹ Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas.// Valstybės žinios, 1990-08-20, Nr. 23-557.

²³² Lietuvos Respublikos teismų įstatymas.// Valstybės žinios, 1992-03-20, Nr. 8-208.

Įsigaliojus Lietuvos Respublikos Konstitucijai (1992 m.)²³³, joje įtvirtinti pagrindiniai teisminės valdžios formavimo ir nepriklausomumo nuo kitų valdžių principai.

Teisėsaugos institucijos ir jų veikla pirmiausiai vertintina vadovaujantis valdžių padalijimo principu. Visų teisėsaugos institucijoms keliamų uždavinių įgyvendinimas yra užtikrinamas suteikiant jų kompetencijai vykdyti tam tikras funkcijas, iš kurių pagrindinės yra: konstitucinė priežiūra; teisingumo vykdymas; teisėtos civilinės apyvartos užtikrinimas; baudžiamasis persekiojimas ir valstybinio kaltinimo palaikymas; nusikaltimų tyrimas; operatyvinė veikla; teismo sprendimų ir nuosprendžių vykdymas; teisinės pagalbos asmenims užtikrinimas ir nusikalstamumo prevencija. Teisėsaugos institucijų funkcijos iš dalies lemia ir šių institucijų struktūrą. Labiausiai yra susijusios teisėsauginės baudžiamosios justicijos funkcijos: operatyvinė veikla, baudžiamasis persekiojimas ir valstybinis kaltinimas, kvota, tardymas, teisingumo vykdymas, teisės į teisminę gynybą užtikrinimas ir kt. Šios funkcijos konkrečioje byloje gali būti realizuojamos viena po kitos arba kelios vienu metu (pvz., kaltinimas, gynyba ir teisingumo vykdymas). Kai kurias teisėsauginės funkcijas gali vykdyti ir ne teisėsaugos institucijos, o privatus asmenys (palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo byloje). Dažnai kelios teisėsaugos institucijos įgyvendina tą pačią teisėsauginę funkciją (pvz., operatyvinę veiklą vykdo vidaus reikalų, valstybės saugumo, mokesčių administravimo ir kitos institucijos). Konkrečios teisėsaugos institucijos vykdoma funkcija lemia ir jos vietą valstybinės valdžios ir valdymo institucijų sistemoje. Išskirtinės reikšmės ir svarbos teisėsauginė funkcija yra teisingumo vykdymas.²³⁴

Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad „teisingumą vykdo tik teismai. Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą yra nepriklausomi“ (109 straipsnis), iš esmės pakeitė iki nepriklausomybės atkūrimo galiojusią tvarką ir teisminę valdžią visiškai atskyrė nuo ikiteisminio tyrimo institucijų. Teismas neturi įrodinėti kaltinamojo asmens kaltės, o privalo atsakyti į esminį baudžiamojo proceso klausimą – pagrįstas ar ne yra pareikštas kaltinimas. Teismas, remdamasis byloje esama ar papildomai surinkta medžiaga, konstatuoja, buvo ar nebuvo padarytas nusikaltimas, ar jį padarė kaltinamas asmuo, ir jeigu yra priimamas kaltinamasis nuosprendis – paskiria bausmę už padarytą nusikaltimą.²³⁵

Be to, Konstitucijos 117 straipsnis numato bylų nagrinėjimo teisme viešumą²³⁶, o tai leidžia išvelgti rungtyniško baudžiamojo proceso tipo bruožų. Vis dėlto, skirtinas dvejopas viešumas – tai proceso viešumas, apie kurį ir kalbama Konstitucijoje, bei bylos medžiagos viešumas – galimybė susipažinti su išnagrinėtos bylos medžiaga. Proceso viešumas savo ruožtu yra skirstomas į viešumą proceso dalyviams ir viešumą tautai. Viešas teismo procesas yra tada, kai

²³³ Lietuvos Respublikos Konstitucija.// Valstybės žinios, 1992-11-30, Nr. 33-1014.

²³⁴ Kuconis, V., Nekrošius, V. Teisėsaugos institucijos. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <[http://gymka.110mb.com/knygos/Referatai/TEISE/Teisesaugos%20Institucijos%20\(Kuconis,%20Nekrosius,%202020\).pdf](http://gymka.110mb.com/knygos/Referatai/TEISE/Teisesaugos%20Institucijos%20(Kuconis,%20Nekrosius,%202020).pdf)> [žiūrėta 2011-02-25].

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ *Ibid.*

garantuojamas abiejų įvardytų rūšių viešumas. Viešumas proceso dalyviams reiškia, kad asmenys, kurie turi teisinį suinteresuotumą bylos baigtimi, be jokių ribojimų turi teisę (tam tikrais atvejais ir pareigą) dalyvauti bylą nagrinėjant ir ši jų teisė negali būti ribojama.²³⁷

Konstitucijos 31 straipsnio šeštojoje dalyje sakoma, kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą; prisipažinimas dar neįrodo asmens kaltumo; draudimas nuosprendį grįsti prielaidomis ir sąlygomis. Konstitucijos 118 straipsnis apibrėžia prokuroro funkcijas ir veiklos ribas, numatydamas, kad „valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko, baudžiamąjį persekiojimą vykdo ir kvotos organų veiklą kontroliuoja prokurorai“. Be to, tas pats straipsnis numato, kad parengtinį tardymą atlieka tardytojai.

Taigi, iš esmės, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pagrindiniame Lietuvos Respublikos teisės akte įtvirtintos gana žymios permainos, kurios įtvirtino teisminės valdžios, teismų grandis, jų nepriklausomumą, ikiteisminio tyrimo pareigūnų kompetencijos ribas ir galias. Ko pasėkoje, 2002-03-14 buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau - BPK), padėjęs detaliau reglamentuoti kiekvieno baudžiamojo proceso dalyvio teises ir pareigas.

Jau pirmajame BPK straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad „baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“, leidžia teigti, kad remiantis senųjų kontinentinės Europos valstybių patirtimi, BPK įtvirtintas pagrindinis liberalųjį baudžiamąjį procesą apibūdinantis bruožas, asmens teisių ir laisvių apsauga²³⁸.

BPK yra įtvirtintas ir teismo nešališkumo principas, kuomet, remiantis teismų formuojama praktika, teismas privalo būti nešališkas tiek subjektyviai (atsižvelgiama į konkretaus teisėjo asmeninį nusistatymą ir elgesį, t. y. į tai, ar jis konkrečioje byloje yra asmeniškai iš anksto nusistatęs ar tendencingas) bei objektyviai (teismas privalo pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią pagrįstą abejonę, t.y. prisiimti atsakomybę, kad nagrinėjant šią bylą bus pašalintos visos kliūtys, trukdančios tinkamai išnagrinėti konkrečią bylą).²³⁹

BPK teigiama, jog teismas privalo imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, objektyviai ir per kiek įmanoma trumpesnę laiką ištiriamos visos bylos aplinkybės²⁴⁰. BPK taip pat numatyta bylą nagrinėjančio teismo pareiga savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu to

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ *Cit op.* 159.

²³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis. Baudžiamosios bylos Nr. 2K-527/2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/183032> [žiūrėta 2011-04-10].

²⁴⁰ *Ibid.*

reikia bylai teisingai išnagrinėti²⁴¹. Lietuvos Apeliacinis teismas baudžiamojame byloje Nr. 1N-25/2011 2011 vasario 15 d. nutartyje nurodė, kad „kaltinamojo akto trūkumai nesudaro pagrindo bylą gražinti prokurorui <...> todėl paaiškėjus naujoms aplinkybėms net ir baigiamosiose kalbose ar paskutiniajame žodyje, turinčias reikšmės bylai, teismas savo iniciatyva ar teisme dalyvavusių asmenų prašymu turėjo atnaujinti įrodymų tyrimą. <...> teismas nėra saistomas kaltinamajame akte nurodytų pagrindų, dispozicijos ar įrodymų“.²⁴² Taigi, Lietuvos teismai turi ne tik teisę, bet ir pareigą visapusiškai ir objektyviai nustatyti visas su nagrinėjama byla susijusias aplinkybes ir, vadovaudamiesi savo vidiniu įsitikinimu, priimti teisės normomis pagrįstą sprendimą. Šio principo taikymas stebimas ir Lietuvos teismų sprendimuose.²⁴³ Atsižvelgiant į aptartus teisminės valdžios požymius, galima suformuluoti jos sąvoką. Teisminė valdžia – tai valstybinės valdžios dalis, kurią sudarančios specialios valstybės institucijos – teismai – turi valstybės suteiktą išimtinę kompetenciją nepriklausomai nuo kitų valdžių ar proceso dalyvių įtakos, įstatymų nustatyta procesine tvarka vykdyti teisingumą ir kitas jai įstatymų pavestas funkcijas.

BPK²⁴⁴ apibrėžia, kad „bylos teisme nagrinėjamos laikantis rungimosi principo. Kaltinimo ir gynybos šalys bylų nagrinėjimo teisme metu turi lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jos teisingam išsprendimui“. BPK²⁴⁵ numato, kad „įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę į gynybą. Ši teisė jiems užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos.“²⁴⁶ Apibendrinant galima teigti, kad teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, turėti advokatą, įtvirtina įtariamojo teisę į gynybą ir galimybę, esant reikalui skusti ikiteisminio tyrimo subjektų procesinius veiksmus. Šios teisės aktų nuostatos įtvirtinanti įtariamojo teisę saugoti ir ginti savo teisėtus interesus, išryškina liberaliam baudžiamajam proceso tipui būdingus bruožus.

BPK įtvirtinto nekaltumo prezumpcijos principo turinį detaliau atskleidžia šios taisyklės: a) draudimas teismui, prokurorui, tardytojui ar kvotėjui perkelti įrodinėjimo pareigą kaltinamajam asmeniui. Atvirkščiai, įvardyti asmenys turi įrodinėti kaltinamojo kaltą; b) teismo, prokuroro, tardytojo ir kvotėjo pareiga užtikrinti visapusišką ir objektyvų visų bylos aplinkybių ištyrimą, išaiškinti ne tik asmens kaltę įrodančias, bet ir ją neigiančias aplinkybes. Teismas baudžiamajame procese vadovaujasi inkviziciniu, o ne aversiniu ar liberaliu principu, todėl jis ne tik gali, bet ir

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² Lietuvos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2011 m. vasario 15 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1N-25/2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/192005>> [žiūrėta 2011-02-27].

²⁴³ Lietuvos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2011 m. kovo 25 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1A-127/2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/197931>> [žiūrėta 2011-04-10]; Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. kovo 31 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1A-14-113/2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/198362>> [žiūrėta 2011-04-10].

²⁴⁴ *Cit op.* 159.

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ *Ibid.*

privalo rinkti įrodymus savo iniciatyva, jeigu mano, kad tai yra būtina bylai teisingai išspręsti. Tokia padėtis gali būti aiškinama nevienodu ginamų interesų pobūdžiu – vienu atveju kalbama apie konkretaus asmens materialią subjektinę teisę, kurios atsiradimas, pasikeitimas, pasibaigimas ir gynimas priklauso tik nuo ją turinčio asmens valios, kitu atveju – apie visos visuomenės interesus ginančios teisės pažeidimą; c) kaltinamojo ar įtariamojo teisės į gynybą garantavimas.²⁴⁷

BPK²⁴⁸ įtvirtintos gynėjo teisės ir pareigos leidžia teigti, kad siekiant tinkamai apsaugoti įtariamojo (kaltinamojo) interesus, BPK įtvirtintas gynėjo institutas turi galimybę dalyvauti visose, tiek ikiteisminio, tiek teismo proceso stadijose ir privalo tinkamai, visomis įmanomomis priemonėmis užtikrinti ginamojo atstovavimą bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje. Tai leidžia teigti, kad asmens teisių apsaugos principas yra teisės aktais tinkamai užtikrinamas. Be to, asmeniui, kuris neturi galimybės samdytis gynėjo, paskiriamas valstybinis gynėjas.

Be to, vieno iš asmens teisių ir laisvių apsaugos garantų baudžiamajame procese, pagal BPK²⁴⁹, ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimai, priimami įvertinus apskūstus baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnų veiksmus ar sprendimus, yra dvejopo pobūdžio: vienais atvejais ikiteisminio tyrimo teisėjas turi teisę panaikinti apskūstą ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro veiksmą (jo rezultata) arba procesinį sprendimą ir išspręsti ginčijamą klausimą iš esmės. Kitais atvejais, ikiteisminio tyrimo teisėjas iš tiesų tegali pripažinti, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras pažeidė baudžiamojo proceso ar kurią kitą įstatymą, panaikinti neteisėtą sprendimą ar neteisėto veiksmo rezultata ir, pats nepriimdamas galutinio sprendimo, pasiūlyti prokurorui dar kartą išnagrinėti ginčijamą klausimą ir priimti naują procesinį sprendimą. Tai išimtinės teisinės situacijos – tokio pobūdžio procesinius sprendimus ikiteisminio tyrimo teisėjas priima tik tuo atveju, kai, imdamasis spęsti ginčijamą klausimą iš esmės pažeistų konstitucinį valdžių padalijimo principą, t.y. imtūsi įgyvendinti kompetenciją, kurią Konstitucija priskiria išimtinai prokurorams ar baudžiamojo persekiojimo institucijoms (Konstitucijos 118 str.).²⁵⁰

Konstitucijos 118 straipsnio 1 dalis reglamentuoja, kad „ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja, valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko prokuroras“. ²⁵¹ Šio konstitucijos straipsnio formuluotės analizė leidžia teigti, kad „įtarti“ – t.y. individualizuotai, pagrįstai ir teisingai apibrėžti įtarimo formuluotę ir teisiškai kvalifikuoti įtarimo formuluotėje aprašytą nusikalstamą veiką – nėra išimtinė konstitucinė prokuroro teisė ar kompetencija. Apie tai pasisakė ir Konstitucinis teismas ²⁵², kuris įkaltinamos nusikalstamos veikos teisinį kvalifikavimą pagal lengvesnį baudžiamojo įstatymo straipsnį ir pašalinimą iš pradinio kaltinimo tam tikros dalies ar

²⁴⁷ *Cit op.* 234.

²⁴⁸ Žr. *Cit op.* 159. 48 str.

²⁴⁹ Žr. *Cit op.* 159.

²⁵⁰ *Cit op.* 142, p. 42.

²⁵¹ *Cit op.* 234.

²⁵² Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas. *Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios. 1999. Nr. 15-402.

aplinkybių, sunkinančių teisiamojo padėtį, pripažino „teismo vykdomo teisingumo funkcijos elementu“. Tai, kad galutinai įtarimus suformuluoja ir nusikalstamas veikas kvalifikuoja būtent teismas, patvirtina ir Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalis bei 109 straipsnio 1-3 dalys.²⁵³

Baudžiamajame procese dalyvaujančių institucijų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos ribos yra griežtai reglamentuotos ne tik BPK, bet ir specialiais kiekvienos jų veiklą reglamentuojančiais teisės aktais. Kiekvieno pareigūno procesiniai veiksmai gali būti skundžiami aukštesniam pareigūnui, o tai apriboja pareigūnų savivalės teisę ir leidžia tinkamiau apsaugoti įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo ar kitų proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus.

Taigi, trumpa Konstitucijos ir BPK nuostatų analizė, leidžia teigti, kad šiuo metu Lietuvoje įtvirtintas baudžiamojo proceso modelis žiūrint vien per teismo proceso prizmę turi būti priskiriamas išskirtinai autoritariniam arba inkviziciniam baudžiamojo proceso tipui, kadangi teisėjas baudžiamajame procese turi visus šiam tipui būdingus bruožus – t.y. turi teisę pats tirti įrodymus, apklausti proceso dalyvius, reikalauti naujų įrodymų, pakeisti kaltinamajame akte numatytą kaltinimą, pakeisti proceso dalyvių procesinę padėtį ir t.t. Į Lietuvos baudžiamąjį procesą žvelgiant per ikiteisminio baudžiamojo proceso prizmę, stebimas ikiteisminio tyrimo institucijų ir pareigūnų veiklos ribų susiaurėjimas, jiems suteikiamos mažesnės galios, o veikla griežtai reglamentuota teisės aktais ir kontroliuojama aukštesnių pareigūnų, todėl šiai baudžiamojo proceso stadijai ne visiškai atitinka inkvizicinis arba autoritarinis modelis, kadangi jo skiriamasis bruožas yra plačios ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiklos ribos ir didelė savivalė, galimybė apspręsti kokius procesinius veiksmus atlikti ir tam tikrais atvejais nesilaikyti teisės aktų reikalavimų. Vis dėlto, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir policija turi pakankamai plačias teises, tik aišku įstatymo nustatytose ribose, atlikti krata, klausytis pokalbių, suvaržyti asmens laisvę, tačiau tam turi būti pakankamas pagrindas ir prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimas. Be to, ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausti asmenys, kai tai numato BPK, gali būti iš naujo neapklausinėjami teismo posėdžio metu. Lietuvoje ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos apklausos turi svaresnę galią ir laikomos tinkamu įrodymu teisme. Ikiteisminis tyrimo teisėjas apklausti pilnametį liudytoją gali tik gavęs prokuroro prašymą, kurį prokuroras pateikia įtariamojo, jo gynėjo ar savo iniciatyva.²⁵⁴ Taigi, prokuroro prašymu, ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausto asmens liudijimas šioje vietoje naudojamas kaip valstybės kaltintojo (prokuroro) įrodymas baudžiamąją bylą nagrinėjant teisme. Tokia nuostata leidžia išžvelgti, nors ir nedidelių, bet liberalaus tipo Lietuvos baudžiamajame procese apraiškų. Tačiau ikiteisminio tyrimo teisėjas baudžiamajame procese nėra aktyvus, jis negali imtis aktyvių veiksmų, todėl jo veiklos ribos yra sąlyginės, apspręstos kitų proceso dalyvių kreipimūsi ir skundų.

²⁵³ *Cit op.* 142, p. 42.

²⁵⁴ *Ibid.*, p. 43.

Taigi, Lietuvoje šiandien egzistuojantis baudžiamasis procesas, kuris kai kurių teisės tyrinėtojų yra laikomas inkviziciniu arba autoritariniu, pamažu įgauna rungtyniško proceso apraiškų. O tai, neabejotinai sąlygoja tarptautinių teisės aktų įtaka Lietuvos teisei sistemai, kuriuose didžiausia vertybe yra iškeliamas asmens teisių ir laisvių apsauga, ją prieš pastatant visuomenės interesui. Objektyviai vertinant šiuo metu egzistuojančią Lietuvos baudžiamojo proceso sistemą, galima teigti, jog ji yra pakankamai gera, t.y. nors teisėjas ir yra aktyvus, tačiau šalims yra suteikiama vienoda teisė teikti įrodymus, paaiškinimus ir pan., asmuo nuo pat sulaikymo momento turi teisę į gynėją, ikiteisminio tyrimo institucijų ir pareigūnų veiklos ribas detalai reglamentuotos teisės aktuose. Tačiau, nagrinėjamu laikotarpiu, ikiteisminės ir teisminės valdžios institucijų sąsajos, išlikę dar iš sovietmečio, neleidžia objektyviai vertinti kiekvienos institucijos veiklos, o neskaidriai priimami sprendimai, kurie yra didžiaja dalimi paremti prokuroro surašytu kaltinamuoju aktu, tik formaliai kaltinamajam teisme leidžiant ginti savo interesus, nesudaro pagrindo manyti, kad Lietuvos baudžiamojo proceso tipas sparčiai keičiasi iš inkvizicinio į liberalų, t.y. objektyvų ir rungtynišką. Sunku tai vertinti, kai Lietuva po nepriklausomybės atkūrimo ir po daugybės dešimtmečių trukusios kitų valstybių įtakos, dar tik skaičiuoja dvidešimtuosius metus ir formuoja savo baudžiamąjį procesą ne tik teisės normų, bet ir teismo kuriamų precedentų pagrindu. Svarbiausia, kad teismo sprendimai, kad ir koku principu jie būtų paremti, jie turi būti objektyvūs ir analogiškose situacijose priimami laikantis vienodų, o ne, kaip įprasta teigti, vadovaujantis teisėjo sąžine ir vidiniu įsitikinimu, kuris, neretai skiriasi analogiškas faktines aplinkybes turinčiose bylose. Taigi, iki tol, kol Lietuvos baudžiamąjį procesą bus galima laikyti visiškai liberaliu dar turės praeiti nemažai laiko. Be to, liberalios idėjos pirmiausiai turi įsitvirtinti baudžiamojo proceso subjektų sąmonėje, atitrūkstant nuo sovietinio palikimo ir perimant liberalių demokratinių Europos valstybių patirtį.

IV. BAUDŽIAMOJO PROCESO TIPŲ (MODELIŲ) PRANAŠUMAI IR TRŪKUMAI

Iš darbe atliktos analizės matyti, kad kiekvienas iš modelių, tiek liberalus, tiek autoritarinis, turi savų plusų ir minusų. Jei paklaustumėme baudžiamųjų bylų advokato, kuris modelis jam atrodo tinkamesnis, be abejonės jis atsakytų, kad geresnis yra liberalusis modelis, kuriame jis gali pats rinkti įrodymus ir juos teigdamas teismui įrodinėti savo kliento nekaltumą. Tuo pačiu atsikirsdamas įrodymams, kuriuos teismui teikia valstybės kaltintojas ar prokuroras. Be to, liberalusis modelis leidžia pačiam advokatui geriau atsiskleisti, parodyti savo gebėjimus ir įrodinėjimo galią, kadangi liberalusis modelis pastato gynybos advokatą į tokią pat poziciją kaip ir kaltintoją ir suteikia gynybos autonomiją, suteikdamas vienodas galias abiem šalims, tiek kaltintojui, tiek kaltinamajam. Dar daugiau, nei vienam modeliui neišeitų konkuruoti su liberaliu modeliu, demonstruojančiu tiesos nustatymo objektyviomis kaltinimo ir gynybos priemonėmis svarbą. Gynėjas ir kaltintojas demonstruoja tiesos nustatymo galimybes, išskeldami hipotetinius

klausimus ir juos paremdami turimais įrodymais. Šio modelio skiriamasis bruožas yra tas, kad dvi pusės, kovojančios viena prieš kitą siekia įrodyti savo tiesą, o jų tiesų visuma padeda priėti prie vienintelio teisingo sprendimo. Ši sistema atsiskleidžia testuojant dvi skirtingas vienodų faktų tiesos pozicijas, siekiant nuginčyti oponento iškeltą tiesos versiją. Teisėjo pozicija šiame modelyje yra siejama su nebylaus „šou“ stebėtojo vaidmeniu, kuris turi galimybę tik nustatyti kuomet jau viskas yra pasakyta ir remdamasis tik pristatytais įrodymais ir pozicijomis, nustatyti objektyvią tiesą byloje.

Vis dėlto, šiame baudžiamojo proceso modelyje išryškėja keletas minusų: nei viena iš šalių (nei kaltintojas, nei gynėjas neatskleidžia visos, jiems žinomos tiesos, kadangi siekia įrodyti savo tiesą); kiekvienos iš šalių savos tiesos įrodinėjimas, visada kelia pavojų, ne nustatyti objektyvią tiesą, o nuklysti nuo jos. Šioje sistemoje tik viena pusė, dažniausiai kaltintojas, turi nuostatą, įrodyti tiesą, tačiau gynėjo siekis yra tą tiesą nuginčyti. Be to, šio modelio taikymo sėkmė yra neretai priklausoma nuo šalių sąžiningumo, kompetencijos ir vienodų teisinių žinių bagažo, asmeninių šalių savybių ir panašiai. Nors iš vienos pusės yra deklaruojamas teisinės gynybos lygiateisiškumas, tačiau realybė yra dažnai kitokia, valstybės kaltintojai arba valstybės garantuojami „kaltinimo advokatai“ neretai turi kur kas didesnes galias nei gynybą atstovaujantys advokatai. Egzistuoja valstybės kaltintojų kontrolės sistema, kuri prižiūri ar tinkamai buvo surinkti ir teismui pateikti įrodymai.

Priešingai inkviziciniame modelyje egzistuoja objektyvus valstybinis kaltintojas, kuris yra suinteresuotas nustatyti byloje objektyvią tiesą, be to ši pareiga, įvertinus šalių pateiktus įrodymus ir paaiškinimus, yra suteikta teisėjui, kuris baudžiamosiose bylose turi būti objektyvus, ir pats siekti iširti visus su byla susijusius įrodymus. Vis dėlto, šiame žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių principų kėlimo virš viešojo intereso amžiuje, teisėjui neretai yra surišamos rankos ir jis pamažu netenka savo pirminių galių, todėl dažnai turi pasitenkinti tik šalių pateiktais įrodymais, negalėdamas išreikalauti naujų, reikalingų objektyviai tiesai nustatyti.

Aktyvaus teisėjo arba inkvizicinio modelio privalumas yra tas, kad teisėjas pats gali rinkti įrodymus, apklausti šalis, keisti kaltinimą ir panašiai. Be to, jam padeda valstybės kaltintojas (prokuroras), kurio pareiga yra rinkti įrodymus būtinus objektyviai tiesai byloje nustatyti. Kaip žinoma, baudžiamojo proceso tikslas yra nustatyti kaltą asmenį, atlikusį neteisėtus veiksmus ir jį nubausti teisės aktų nustatyta tvarka ir pagrindais. Šis tipas neleidžia nuklysti nuo objektyvios tiesos nustatymo, jei teisėjas ir prokuroras byloje, kaip to reikalauja teisės aktai yra nešališkas, t.y. objektyvus ir nepriklausomas.

Nesunku pastebėti, jog istoriškai susiformavę du baudžiamojo proceso tipai pamažu asimiliuojasi ir kai kuriose valstybėse įsigali šių dviejų modelių mišinys. Kaip pavyzdys galėtų būti Prancūzija, kurioje po revoliucijos, kuomet teisėjas savo galias privalo dalintis tarp valstybės kaltintojo (prokuroro), kuris bylą „atveda“ į teismą ir prisiekusiųjų, kurie priima galutinį sprendimą.

Be to į teisminį procesą buvo įtraukta ir gynyba, kuriai ne tik suteikta teisė gintis, bet ir pateikti įrodymus byloje.

Kitas pavyzdys būtų Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas, kuriame numatyta teisėjo teisė rinkti teisminėje stadijoje įrodymus, kad byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa, tačiau kodekse yra nustatyta įtariamojo ir (ar) kaltinamojo garantija tylėti, o liudytojai turi teisę neatsakyti į klausimus, į kuriuos atsakydami, jie liudytų prieš save. Teisės aktai taip pat numato plačias privilegijas advokatams, medikams ir šventikams, bei kitoms profesionalų grupėms ir numato griežtas taisykles persekiojimui, telefoninių pokalbių pasiklausymui ir kratai ir kitoms įsiveržimo į privatų gyvenimą sferoms. Šalims yra suteikta teisė rinkti įrodymus ir juos teikti teismui, o teismas turi juos priimti. Be to, šalims yra suteikta teisė uždavinėti viena kitai klausimus.

Vis dėlto, nors ir su tam tikromis išimtimis, iki šių dienų Vokietijos ir Prancūzijos baudžiamieji procesai yra paremti inkviziciniu modeliu. Tuo tarpu Italija ir Ispanija labiau priskiriamos toms šalims, kuriose vyrauja abiejų modelių asimiliacija, t.y. tarpinis modelis, tarp inkvizicinio ir liberalaus, kitaip dar vadinamas mišriu modeliu. Liberalaus ir inkvizicinio modelių skirtingumas yra paremtas to, ko siekiama pačiu procesu. Inkviziciniame modelyje, procesu yra siekiama tinkamai nustatyti kas atsitiko, nustatant faktus, kurie galėtų objektyviai padėti nuspręsti kas atsitiko konkrečioje situacijoje, sprendimas šiame modelyje priklauso nuo kaip įmanoma tiksliau nustatytų aplinkybių ir jomis paremtas. Liberaliam modelyje savo tiesą aiškina kiekviena iš šalių, ta tiesa turi padėti išspręsti kilusį ginčą. Šiame modelyje kiekviena šalis turi galimybę įrodyti savo tiesą, kadangi tiek kaltintojas, tiek gynyba turi vienodas teises pateikti įrodymus, ginčyti kitos šalies įrodymus ir panašiai.

Inkviziciniame modelyje kaltinimą dažniausiai formuluoja neutrali šalis (prokuroras ar valstybinis kaltintojas), kurio tikslas yra inicijuoti procesą, rinkti įrodymus ir suformuoti bei perduoti bylą teismui. Teisminiame procese kaltintojas ir gynybos advokatas atlieka tik pagalbinį vaidmenį, teisminiam procesui vadovauja – teisėjas. Šioje stadijoje teismas atlieka arbitro vaidmenį ir procese yra aktyvus, kai tuo tarpu prisiekusieji (jei tokie yra) tik padeda priimti galutinį sprendimą. Italijos teisminis procesas yra labiau panašus į liberalaus modelio formuojamą, kuomet teisminiame procese teisėjas yra neaktyvus, tačiau ikiteisminiame tyrime Italijos procesas yra analogiškas inkviziciniam, kur įrodymus renka valstybės kaltintojas. Valstybės kaltintojas, surinkęs įrodymus, pirmiausiai bylą perduoda ikiteisminio tyrimo teisėjui, kuris apsprendžia, ar yra pakankamai įrodymų ir ar byla jau gali būti perduota teismui.

Baudžiamajame procese Italijoje ir Ispanijoje yra išskiriamas ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas, kuris Vokietijoje yra prilyginamas valstybiniam kaltintojui formuoja kaltinimą, tačiau jo funkcijos daugumoje atvejų gali būti prilyginamos policinėms, kadangi jis pareiškia įtarimus, nustato nukentėjusiuosius, renka įrodymus, tam, kad byla vėliau būtų perduota teismui.

Tačiau, vis labiau siekiant apsaugoti asmens laisves ir apginti jo teises, valstybės kaltintojai ar prokurorai, kurių atliekami procesiniai veiksmai neretai sąlygoja asmens laisvių ar jo turto neliečiamybės apsaugos principų suvaržymą, prieš atlikdami tokius veiksmus kaip krata, asmeninių pokalbių pasiklausymas ir pan., privalo gauti teisėjo, t.y. daugumoje atvejų ikiteisminio tyrimo teisėjo, leidimą. Be to, teisėjui jis privalo įrodyti, kad tokie veiksmai yra būtini, siekiant nustatyti tiesą byloje. Tam tikrais atvejais, asmens teisių ribojimas ir netgi areštas yra leidžiami net ir negavus ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimo, tačiau tai galima tik tokiais atvejais, kai asmuo yra pagaunamas nusikaltimo darymo momentu ar iškart po jo padarymo. Tačiau ir tokiais atvejais, galima tik neilgo laikotarpio kardomoji priemonė, ar iškart po suėmimo privalo būti gautas ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimas. Tokia praktika stebima Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, Vokietijoje ir net Lietuvoje²⁵⁵.

Be to, Europos valstybės, kurios yra ratifikavusios Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvenciją²⁵⁶, privalo ne tik ja vadovautis, bet ir vykdyti Europos Žmogaus Teisių Teismo, kuris itin gina ir saugo asmens teises ir laisves, sprendimus. Europos žmogaus teisių teismo sprendimai neretai išryškina ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir policijos neteisėtus veiksmus. Tai iliustruoja keletas žemiau pateiktų Europos žmogaus teisių teismo sprendimų.

Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Kolevi v. Bulgaria* (2002), kurioje prokuroras, kuris vėliau buvo nužudytas, atskleidė ikiteisminio tyrimo neleistinus metodus ir bylų fabrikavimą Bulgarijos ikiteisminio tyrimo institucijose. Europos Žmogaus Teisių Teismas, tirdamas šią bylą pasisakė, kad be pagrįstų duomenų ar informacijose, nesilaikant procedūrinių reikalavimų, asmuo negali būti sulaikomas, negali būti ribojama jo teisė tylėti ir neliudyti prieš save. Bet kokie, ikiteisminio tyrimo institucijų veiksmai, net jei jais ir siekiama nustatyti objektyvią tiesą byloje, negali būti laikomi pateisinamais, jei jie atlikti nesilaikant teisės aktuose įtvirtintų taisyklių ir pažeidžiant asmens teises ir laisves.²⁵⁷

Davran v. Turkey - 18342/03 byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas pasisakė, kad asmuo negali būti laikomas nelaisvėje negavus kompetentingos institucijos leidimo arba jai nepranešus. Turkijos įstatymų leidėjas pats apsibrėžė baudžiamąjį procesą reglamentuojančias teisės normas ir laisvai galėjo pasirinkti bet kokią priimtina variantą, tačiau jei jau baudžiamąjį procesą reglamentuojančiuose įstatymuose numatyta, kad baudžiamąjį persekiojimą atliekančios institucijos asmeniui taikyti kardomąją priemonę ilgalaikį suėmimą (šiuo atveju ilgiau nei keturių mėnesių) gali taikyti tik gavę žemesnio teisėjo leidimą, tai jų pareiga buvo tik suėmus asmenį šį teisėją

²⁵⁵ *Criminal procedure: comparative aspects*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.highbeam.com/doc/1G2-3403000077.html>> [žiūrėta 2011-02-15].

²⁵⁶ Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija. Valstybės žinios, 1995-05-16, Nr. 40-987.

²⁵⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byla *Kolevi v. Bulgaria*. Information Note on the Court's case-law. No. 124 November 2009. P. 2.

informuoti, bei gauti jo leidimą. Toks asmens įkalinimas, kuomet yra suvaržomos jo konstitucinės teisės nesilaikant teisės aktų reikalavimų, laikytinas nepagrįstu ir neteisėtu.²⁵⁸

Rai and Evans v. the United Kingdom - 26258/07 and 26255/07 Decision 17.11.2009 [Section IV] taikių demonstrantų sulaikymą gausiomis policijos pajėgomis, Europos Žmogaus Teisių Teismas laikė perteklinėmis siekiant apginti visuomenės interesus. Policija, prieš imdamasi tam tikrų represinių veiksmy, tokių kaip asmenų sulaikymas, privalo pasverti ar jie yra tikrai reikalingi konkrečioje situacijoje.²⁵⁹

Taigi, Europos Žmogaus Teisių Teismas, priimdamas sprendimus, vadovaujasi principu, kad asmens teisės ir laisvės negali būti varžomos kitais nei teisės aktuose nustatytais pagrindais. Be to, tai privalo būti atliekama tik įsitikinus asmens kaltumu. Dar daugiau, teismas sako, kad negalima asmens prievarta versti duoti parodymus prieš save. Asmens teisių ir laisvių apsauga, kuri yra priešpastatoma visuomenės teisėms ir laisvėms, kuomet pirmenybė yra teikiama pirmajai, neatsižvelgiant į kitas sąlygas, yra išskirtinai būdinga liberaliam arba akuzatoriniam baudžiamojo proceso tipui. Tačiau ar visai atvejais tokia apsauga yra pateisina, kuomet virš valstybės teisės veikiantis teismas priima priešingus valstybės teisei ir bendriems principams sprendimus.

Taigi, atlikus baudžiamojo proceso tipų (modelių) analizę, išryškėjo pagrindiniai jų bruožai:

1. Inkviziciniam (autoritariniam) baudžiamojo proceso tipui (modeliui) būdingi bruožai:

- nusikaltimo sustabdymo funkcija turi būti svarbiausia baudžiamojo proceso funkcija, kadangi tvarka yra būtina visuomenės saugumui užtikrinti;
- baudžiamojo proceso institucijų tikslai turi balansuoti tarp nukentėjusiojo teisių gynimo ir įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugos;
- policijos galios turi būti išplėstos, suteikiant jai teisę persekioti, tirti, suimti, konfiskuoti ir net pripažinti kaltu;
- teisiniai formalumai, ribojantys policijos galias, privalo būti eliminuoti;
- pakankamai greitas baudžiamasis procesas;
- jeigu policija suima įtariamąjį, o prokuroras surašo kaltinimą, didelė tikimybė, kad asmuo bus nuteistas, kadangi ikiteisminio tyrimo pareigūnų surinkti įrodymai yra pakankamai patikimi;
- ikiteisminio tyrimo teisėjo vaidmuo procese yra formalus, dažniausiai apsiribojantis jau priimtų ikiteisminio tyrimo pareigūnų sprendimų patvirtinimu ir (ar) pratęsimu. Jam nėra suteiktos galios priimti savarankiškus sprendimus ir aktyviai dalyvauti ikiteisminio tyrimo procese;
- pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas yra nustatyti tiesą arba įrodyti faktinę kaltę, kad kaltinamasis būtų nubaustas.

²⁵⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byla *Davran v. Turkey*. Information Note on the Court's case-law. No. 124 November 2009. P. 7.

²⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byla *Rai and Evans v. the United Kingdom*. Information Note on the Court's case-law. No. 124 November 2009. P. 16.

2. Liberaliam baudžiamajam procesui būdingi bruožai:

- pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas yra užtikrinti teisingą procesą arba kartinį teisingumą, nešališkumą ir asmens teisių apsaugą;
- baudžiamasis procesas turi būti koncentruotas ne į nukentėjusiojo, o į įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugą;
- policijos teisės turi būti ribojamos, siekiant apsaugoti asmens teises ir laisves;
- baudžiamojo proceso institutai privalo laikytis taisyklių ir procedūrų, kad būtų tinkamai apsaugoti konstituciniai asmens ir turto apsaugos principai;
- baudžiamasis procesas turi būti panašus į „kliūčių ruožą“, kur procesinės apsaugos priemonės padeda apsaugoti nekaltą asmenį ir nuteisti kaltąjį;
- ikiteisminio tyrimo teisėjo veikla detalčiai reglamentuota, jam yra suteikta teisė kontroliuoti prokuroro priimtus veiksmus, taikyti kardomojo poveikio priemones, apklausti liudytojus, kurių apklausa teismo procese yra negalima;
- valstybinės institucijos neturi laikyti asmenį kaltu, vien remdamosi faktinėmis aplinkybėmis. Asmuo gali būti pripažintas kaltu tik remiantis procesinėmis priemonėmis, kurios nustato faktinę tiesą byloje.²⁶⁰

Kiti autoriai²⁶¹ teigia, kad inkvizicinis modelis yra paremtas kaltės prielaida, kadangi, jei asmuo yra sugautas nusikaltimo vietoje, jis bus teisiamas už tą nusikaltimą, kurį padaręs jis yra įtariamas. Pagrindinis inkvizicinio modelio siekis yra nusikaltimų kontrolė, kuri yra laikoma baudžiamojo proceso tikslu.

Priešingai liberalusis modelis pirmenybę atiduoda nekaltumo prezumpcijai. Asmeniui, kuris yra įtariamas padaręs nusikaltimą, jokiais būdais ar priemonėmis negali būti ribojamos jo prigimtinės teisės ir laisvės. Asmenys privalo būti laisvi, iki kol nebus pilnai įrodyta jų kaltė. Inkviziciniame modelyje policijai ir ikiteisminio tyrimo institucijoms yra suteikiamos plačios galios, tam tikrais atvejais jos gali apriboti asmens laisvę, jei jis yra pagautas nusikaltimo vietoje, priešingai liberalųjų modelį taikančiose valstybėse, policijos veiksmai, kuriais siekiama apsaugoti visuomenės interesus, yra vertinami gana skeptiškai. Jie yra ribojami taisyklėmis ir procedūromis tam, kad nekalti asmenys būtų tinkamai apsaugoti.

Kaip pavyzdį būtų galima paminėti DNR tyrimą, inkvizicinio modelio valstybėse, DNR tyrimą galima atlikti asmeniui, kuris yra įtariamas paaręs nusikaltimą, t.y. pirminėje sulaikymo ir ar įrodymų tyrimo stadijoje, priešingai liberalaus modelio šalyse, tokį tyrimą galima atlikti tik

²⁶⁰ *Which Model? Crime Control or Due Process.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.cliffsnotes.com/study_guide/Which-Model-Crime-Control-or-Due-Process.topicArticleId-10065.articleId-9911.html> [žiūrėta 2011-02-17].

²⁶¹ Krueger, P. What Are the Two Models of Criminal Justice? *What Are the Two Models of Criminal Justice?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.ehow.com/about_5371179_two-models-criminal-justice.html#ixzz1FuDrbXxg> [žiūrėta 2011-03-04].

surinkus pakankamai įrodymų, pagrindžiančių įtariamo asmens kaltę. Pagrindinis modelių skirtumas yra tas, kad inkvizicinio modelio pamatas yra faktinė kaltė, o liberalaus – teisinė kaltė.²⁶²

Vis dėlto, išanalizavus baudžiamojo proceso tipus ir jų taikymą atskirose valstybėse, kyla klausimas, ar asmenims, kurie yra įtariami (kaltinami) padarę nusikaltimą, daugumoje valstybių suteikiant vis platesnes teises ir jas pastatant prieš visuomenės interesus, nėra rizikuojama nutolti nuo pagrindinio baudžiamojo proceso tikslo, netinkamai nustatyti kaltus asmenis, kaltus asmenis paleisti, aptikus procesinių pažeidimų, leidžiant plisti liberalioms idėjoms, o kartu su jomis, ką patyrė JAV ir organizuotam nusikalstamumui, įsigalėti sunkiems nusikaltimams, visuomeninei nebaudžiamumo sampratai ir visuomenės nesaugumui. Kaip matyti, siekiant užtikrinti liberalų baudžiamąjį procesą, nukrypstama nuo tikslo nubausti kaltą asmenį, tačiau kaip tai padaryti nepažeidus jo teisių? Riba tarp asmens teisių apsaugos ir teisingo baudžiamojo proceso yra labai plona. Iš valstybių taikomos praktikos, kuri buvo analizuota darbe, peršasi išvada, kad geriau yra tuomet, kai valstybė teisės aktais įtvirtina griežtesnį baudžiamąjį procesą, griežtai nustatant ikiteisminio ir teismo bylos nagrinėjimo institucijų teises ir veiklos ribas, bet teismine praktika šiuos klausimus spręsti lanksčiau, nei taisyklių išvis nenumatyti ir leisti įsigalėti beribei asmens teisių ir laisvių apsaugai, kuri sukurs visuomenės nesaugumą. Juk tuomet kam bus reikalingas baudžiamasis procesas, jei nebus galima nubausti kalto asmens, o jį apkaltinus, paaiškės, kad buvo pažeistos procedūros ir jis privalės būti paleistas, net ir žinant, jog jis kaltas, vien dėl to, kad kažkas, kažką ne taip atliko. Svarbu objektyviai nustatyti faktines aplinkybes ir pritaikyti teisės aktuose įtvirtintą bausmę tikrai kaltam asmeniui, suteikiant jam teisę į gynybą, interesų apsaugą, bet neleidžiant tomis suteiktomis teisėmis piktnaudžiauti.

²⁶² *Ibid.*

IŠVADOS

1. Baudžiamasis procesas yra teisinių taisyklių ir instrumentų rinkinys, nukreiptas į nusikaltimo išaiškinimą ir teisingumo atstatymą, t.y. į tai, kad teisinėmis priemonėmis, griežtai laikantis procesinių reikalavimų, būtų nustatytas ir nubaustas asmuo (ar asmenys), padarę priešingą teisei veiką. Baudžiamasis procesas glaudžiai siejasi su kita viešosios teisės šaka – baudžiamąja teise, nes pirmoji nustato elgesio taisykles, o antroji apibrėžia būdus, kaip jos turi būti įgyvendintos. Tačiau ši sąsaja negali būti laikoma eliminuojančia jų skirtingumą, kadangi tai yra atskiros teisės šakos, kurios egzistuoja savarankiškai ir turi savo vietą valstybės teisinėje sistemoje.

2. Nors baudžiamojo proceso tikslai skirtingose valstybėse yra labai panašūs, kiekvienoje jų susiformavo ne vienodi baudžiamojo proceso taisyklių taikymo principai, o tai, grupuojant tam tikrus panašius elementus, leidžia išskirti baudžiamojo proceso tipus. Morfologinis skirstymas išskiria tris pagrindinius baudžiamojo proceso tipus: 1) klasikinį rungimosi procesą; 2) tiriamąjį (inkvizicinį) procesą; 3) mišrųjį procesą. Bendrosios teisės sistemai priskiriamose valstybėse, aptinkamas kitoks skirstymas į 2 tipus: 1) liberalųjį (akuzatorinį); 2) autoritarinį (dar kartais sutinkamas ir autokratinis šio tipo pavadinimas). Tačiau iš esmės, klasikinis rungimosi procesas yra prilyginamas liberaliajam arba akuzatoriniam (angl. *due process*), o tiriamasis (inkvizicinis) – autoritariniam (angl. *crime control*).

4. Rungtyniško (liberalaus) ir inkvizicinio (autoritarinio) modelių skirtingumas yra paremtas to, ko siekiama pačiu procesu. Inkviziciniame modelyje, procesu yra siekiama tinkamai nustatyti kas atsitiko, nustatant faktus, kurie galėtų objektyviai padėti nuspręsti kas atsitiko konkrečioje situacijoje, sprendimas šiame modelyje priklauso nuo kaip įmanoma tiksliau nustatytų aplinkybių ir jomis paremtas. Liberaliam modelyje savo tiesą aiškina kiekviena iš šalių, ta tiesa turi padėti išspręsti kilusį ginčą. Šiame modelyje kiekviena šalis turi galimybę įrodyti savo tiesą, kadangi tiek kaltintojas, tiek gynyba turi vienodas teises pateikti savo ir ginčyti kitos šalies įrodymus.

5. Inkviziciniam (autoritariniam) baudžiamojo proceso tipui (modeliui) būdingi bruožai: nusikaltimo sustabdymo funkcija turi būti svarbiausia baudžiamojo proceso funkcija, kadangi tvarka yra būtina visuomenės saugumui užtikrinti; baudžiamojo proceso institucijų tikslai turi balansuoti tarp nukentėjusiojo teisių gynimo ir įtariamąjo (kaltinamojo) teisių apsaugos; policijos galios turi būti išplėstos, suteikiant jai teisę persekioti, tirti, suimti, konfiskuoti ir net pripažinti kaltu; teisiniai formalumai, ribojantys policijos galias, privalo būti eliminuoti; pakankamai greitas baudžiamasis procesas; jeigu policija suima įtariamąjį, o prokuroras surašo kaltinimą, didelė tikimybė, kad asmuo bus nuteistas, kadangi ikiteisminio tyrimo pareigūnų surinkti įrodymai yra pakankamai patikimi; pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas yra nustatyti tiesą arba įrodyti faktinę kaltę, kad kaltinamasis būtų nubaustas.

6. Liberaliam baudžiamajam procesui būdingi bruožai: pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas yra užtikrinti teisingą procesą, teismo nešališkumą ir asmens teisių apsaugą; baudžiamasis procesas koncentruotas ne į nukentėjusiojo, o į įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugą; policijos teisės ribojamos, siekiant apsaugoti asmens teises ir laisves; baudžiamojo proceso institutai privalo laikyti taisyklių ir procedūrų, kad būtų tinkamai apsaugoti konstituciniai asmens ir turto apsaugos principai; valstybinės institucijos neturi laikyti asmenį kaltu, vien remdamosi faktinėmis aplinkybėmis. Asmuo gali būti pripažintas kaltu tik remiantis procesinėmis priemonėmis, kurios nustato faktinę tiesą byloje.

7. Anglijoje ir JAV, kurios yra priskiriamos bendrosios teisės sistemai (angl. *Common law*), yra ryškūs liberalaus modelio bruožai, priešingai inkvizicinis modelis labiau atspindi kontinentinės teisės sistemai priskiriamose šalyse, tokiose kaip Prancūzija, Rusijos Federacija, Vokietija ir Lietuva, taip pat su išimtimis teisminiame procese – Italija, Ispanija ir Belgija.

8. Pastaraisiais dešimtmečiais vis labiau akcentuojant asmens teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą, Italijoje, Ispanijoje ir net Prancūzijoje inkviziciniam tipui būdingus bruožus palaipsniui keičia liberaliam modeliui priskirtini bruožai. Priešingai, bendrosios teisės sistemos valstybėse, o ypač JAV, kuri buvo laikoma liberalaus modelio pavyzdžiu, siekiant kovoti prieš organizuotą nusikalstamumą ir prieš pasikėsinimus į valstybę, vis labiau įsigali autoritarinio arba inkvizicinio modelio bruožai. Taigi, tiek kontinentinėse, tiek bendrosios teisės sistemų valstybėse pamažu pradeda įsigalėti mišrus baudžiamojo proceso tipas, turintis tiek liberalaus, tiek inkvizicinio modelių bruožų.

9. Daugumoje Vakarų Europos valstybių veikiantis ikiteisminio tyrimo teisėjas, skirtingai nuo anksčiau egzistavusio tardymo teisėjo, pats savarankiškai savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo veiksmų neatlieka. Pagrindinės tokio teisėjo funkcijos yra, gavus atitinkamą prokuroro prašymą, spręsti klausimą dėl procesinių prievartos priemonių sankcionavimo bei užtikrinti įrodymus teismui nagrinėjimui. Taigi, egzistuojant institutui, kuris tarsi apjungia teisminę ir ikiteisminę proceso stadijas bei iš dalies kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmus, saugo įtariamųjų teises, iš esmės jo vaidmuo baudžiamajame procese ikiteisminio tyrimo stadijoje yra pasyvus, t.y. priešingas teisminei procese dalyvaujančio teisėjo. Būtent todėl stebimas liberalaus modelio egzistavimas inkviziciniam modeliui priskirtų valstybių baudžiamuosiuose procesuose.

10. Lietuvos kaip ir kitų Vakarų Europos valstybių ikiteisminio tyrimo teisėjo, veiklos ribos yra pakankamai siauros ir priklausomos nuo prokuroro ar kitų ikiteisminio tyrimo subjektų veiklos. Taigi, šis institutas nėra savarankiškas, jam teisės aktais nėra suteikta teisė vykdyti savarankiškas funkcijas, pačiam inicijuoti ir priimti sprendimus, padėti prokurorui įgyvendinti tam tikrus procesinius veiksmus, todėl jis gali būti laikomas tik deklaratyviu asmens teisių ir laisvių sergėtoju.

11. Lietuvos baudžiamojo procese istorijos apžvalga leidžia teigti, kad mūsų šalyje skirtingais laikotarpiais vyravo skirtingi baudžiamojo proceso tipai, pradedant rungtynišku ar liberaliu,

baigiant inkviziciniu ar autoritariniu. Šiandien Lietuvoje egzistuojantis inkvizicinis arba autoritarinis baudžiamasis procesas, pamažu įgauna rungtyniško (liberalaus) proceso apraiškų: nors teisėjas teisminiame procese yra aktyvus, tačiau proceso šalims yra suteikiama vienoda teisė teikti įrodymus, paaiškinimus; asmuo nuo pat sulaikymo momento turi teisę į gynėją; ikiteisminio tyrimo institucijų ir pareigūnų veiklos ribos detaliai reglamentuotos teisės aktuose.

12. Nykstant griežtam atskyrimui tarp valstybių, kurios anksčiau buvo priskiriamos vienam konkrečiam modeliui, kontinentinėse Europos valstybėse plintant liberalioms idėjoms, vis platesnes teises suteikiant įtariamam ir (ar) kaltinamam asmeniui ir jas pastatant prieš visuomenės interesus, rizikuojama nutolti nuo pagrindinio baudžiamojo proceso tikslo, netinkamai nustatyti kaltus asmenis, aptikus procesinių pažeidimų, kaltus asmenis paleisti, o kartu su jomis, ką patyrė JAV, ir organizuotam nusikalstamumui, įsigalėti sunkiems nusikaltimams, visuomeninei nebaudžiamumo sampratai ir visuomenės nesaugumui. Riba tarp asmens teisių apsaugos ir teisingo baudžiamojo proceso yra labai siaura. Atskirų valstybių baudžiamųjų procesų analizė leidžia teigti, kad kurio nors rungtyniško (liberalaus) ar inkvizicinio (autoritarinio) baudžiamojo proceso tipo negalima laikyti absoliučiai tinkamu ir idealiu, vis dėlto, siekiant apsaugoti asmenų teises ir laisves, neturi būti eliminuojami baudžiamojo proceso tikslai ir asmens interesai iškeliami virš visuomenės interesų, o baudžiamojo proceso subjektų, vykdančių teisingumą, teisės turi būti ribojamos tiek, kad tai nesudarytų pagrindo piktnaudžiauti jomis ar peržengti, teisės aktais detaliai reglamentuotas veiklos ribas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija. Valstybės žinios. 1995-05-16, Nr. 40-987.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. Valstybės žinios. 1990. Nr. 23-557.
5. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Valstybės žinios. 1992. Nr. 8-208.
6. Федеральный закон Российской Федерации от 7 февраля 2011 г. N 3-ФЗ "О полиции" [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.rg.ru/2011/02/07/police-dok.html>> [žiūrėta 2011-04-11].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas. Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 1999. Nr. 15-402.

Specialioji literatūra

1. Monografijos, vadovėliai, leidiniai:
 - 1.1. Allen, M. I. *Criminal law*. London. 1991.
 - 1.2. Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas: Monografija*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas. 2007.
 - 1.3. Andriulis, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia. 2002.
 - 1.4. Andriulis, V. *Gedimino diplomatijos dokumentai, kaip šaltinis teisės istorijai pažinti. Teisinių institucijų raida Lietuvoje XIV-XIX*. Vilnius: Mintis. 1985.
 - 1.5. Butler, W. E. *Soviet Law*. 16 ir 18 sections. London: Butterworths. 1983.
 - 1.6. Cole, G. Y. F., Frankowski, J., Gertz, M. G. *Major criminal justice systems A. Comparative survey*. Beverly Hills. London, New Dehli. 1987.
 - 1.7. Damaska, M. *Evidentiary barriers to conviction and two models of criminal procedure: a comparative study*. Pensilvania law review No.105. 1973.
 - 1.8. Driukas, A., et al. *Baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. T.1. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2003.
 - 1.9. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2005.
 - 1.10. Gonso, G., Grevi, V. *Profili de nuovo codice di procedūra penale*. Padoue. 1990.
 - 1.11. Chavario, M. *La riforma del processo penale, appunti sul nuoco codice*. Turin. 1990.
 - 1.12. Janulaitis, A. *Lietuvos visuomenės ir teisės istorija*. Lietuvos mokslo draugijos leidinys. Vilnius. 1916.
 - 1.13. Kadish, S., Schulhofer. *Criminal law and its procedures*. 5 leidimas. Boston, Toronto, London. 1989.
 - 1.14. Kavolis, V. *Carinės Rusijos 1864 m. baudžiamojo proceso įstatymas*. Vilnius 1939.
 - 1.15. Mockevičius, R. *Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas*. Antrasis leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2002.

- 1.16. Paoli, L., Fijnaut C. *Organised crime in Europe: concepts, patterns and control policies in the European Union and beyond*. Springer. Netherlands. 2004.
- 1.18. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamojo teisė*. Pirmoji knyga. Vilnius: Justicija. 2006.
- 1.19. Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Piligrimas. 2001.
- 1.20. Tanaka, H. *The Japanese legal system*. University of Tokyo Press. 7th edition. 1988.
- 1.21. Terril, R. *World criminal justice system. A survey*. Cincinnati. Ohio. 1984.
- 1.22. Utter, R. F. *State constitutional law, the United States Supreme Court and democratic accountability: is there a crocodile in the bathtub?*/Washington Law Review Association. 1989.

2. Publikacijos:

- 2.1. Ancelis, P. *Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos. Lyginamosios teisėtyros studija*. Daktaro Disertacija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija. Vilnius 1996.
- 2.2. Ancelis, P., Račkauskas, V. *Apie revoliucinę evoliuciją reformuojant šalies teisinę sistemą*. Vilnia: Sargyba. 1995-04-06 Nr. 12.
- 2.3. Bulotienė, A. *Rengiamojo tyrimo 1929 m. lapkričio 12 d. pakeitimo reikšmė*. Teisė. Nr. 30.
- 2.4. *Crim. 1er fevrier*. 1983. Bull. Crim. Nr. 43.
- 2.5. Gušauskienė, M. *Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas*. Vilnius: Jurisprudencija. 2004, T 57 (49).
- 2.6. Kukaitis, V. *Ikiteisminio tyrimo teisėjo padėtis užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamajame procese*. ISSN 1392-1274. Teisė. 2006. Nr. 60.
- 2.7. Leonas, P. *Kai kurie Lietuvos įstatymų santvarkos ir baudžiamosios teisenos trūkumai*. Teisė. 1936. Nr. 33 ir Nr. 34.
- 2.8. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai*. Vilnius: Jurisprudencija. 1998. T. 10 (2).

Teismų sprendimai

1. Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byla *Kolevi v. Bulgaria*. Information Note on the Court's case-law. No. 124 November 2009.
2. Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byla *Davran v. Turkey*. Information Note on the Court's case-law. No. 124 November 2009.
3. Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byla *Rai and Evans v. the United Kingdom*. Information Note on the Court's case-law. No. 124 November 2009.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis. Baudžiamosios bylos Nr. 2K-527/2010. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/183032> [žiūrėta 2011-04-10].
5. Lietuvos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2011 m. kovo 25 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1A-127/2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/197931>> [žiūrėta 2011-04-10].
6. Lietuvos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų 2011 m. vasario 15 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1N-25/2011. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/192005>> [žiūrėta 2011-02-27].
7. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. kovo 31 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1A-14-113/2011. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/198362>>.
8. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Miranda c. Arizona*, 348 US 436, 479 (1966). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1960-1969/1965/1965_759> [žiūrėta 2011-01-14].

9. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Miranda c. Arizona*, 348 US 436, 479 (1966). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1960-1969/1965/1965_759> [žiūrėta 2011-01-14].
10. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Arizona c. Mauro*, 107 S. Ct. 1931 (1987). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=case&court=us&vol=481&invol=520>> [žiūrėta 2011-01-24].
11. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Duckworth v. Eagan*, 55 L. W. 4942 (1989). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <[http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1988_88_317](http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1988/1988_88_317)> [žiūrėta 2011-01-18].
12. Jungtinių Amerikos valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Illinois v. Gates*, 462 US 213 (1983). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1982/1982_81_430> [žiūrėta 2011-01-04].
13. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Kolorado v. Connelly*, 107 S. Ct 515 (1986). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <[http://epo.wikitrans.net/Colorado v. Connelly?eng=Colorado+v.+Connelly](http://epo.wikitrans.net/Colorado_v._Connelly?eng=Colorado+v.+Connelly)> [žiūrėta 2011-01-18].
14. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Schall c. Martin*, 104 S. Ct 2095 (1987). [interaktyvus] Prieiga per internetą: <<http://www.writework.com/essay/schall-v-martin-brief-summary-important-points-juvenile-ca>> [žiūrėta 2011-01-18].
15. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *Schneckloth v. Bustamonte*, 412 US 218 (1973). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.4lawschool.com/criminal/bustamonte.htm>> [žiūrėta 2011-01-20].
16. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *State v. Johnson*, 68 NJ at 353, 346 (1975). [interaktyvus] Prieiga per internetą: <<http://www.ecasebriefs.com/blog/law/criminal-law/criminal-law-keyed-to-dressler/general-defenses-to-crimes/state-v-johnson/>> [žiūrėta 2011-01-15].
17. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla *US v. Salerno*, 107 S. Ct. 2095 (1987). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=case&court=us&vol=481&invol=739>> [žiūrėta 2011-02-21].
18. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803) 5 U.S. 137 (Cranch). [interaktyvus] Prieiga per internetą: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=5&invol=137>> [žiūrėta 2011-01-12].
19. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Strickland c. Washington*, 104 S Ct 2052, 1984 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.ecasebriefs.com/blog/law/criminal-procedure/criminal-procedure-keyed-to-saltzburg/the-right-to-counsel/strickland-v-washington-4/>>. [žiūrėta 2011-02-24].
20. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *Terry v. Ohio* 88 S.CT 1868 (1968). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.soc.umn.edu/~samaha/cases/terry%20v%20ohio.html>> [žiūrėta 2011-01-16].
21. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *US v. Montoya de Hernandez*. 473 U. S. 531 (1985). Prieiga internete: <http://supreme.justia.com/us/473/531/>. [Žiūrėta: 2011-01-23].
22. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Byla: *US v. Sokolow*. 109 S. Ct 1581 104 L ed. 2 d. 1; 57 USL W 4401. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.oyez.org/cases/1980-1989/1988/1988_87_1295> [žiūrėta 2011-01-14].

Elektroniniai dokumentai

1. *Criminal procedure: comparative aspects*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.highbeam.com/doc/1G2-3403000077.html>> [žiūrėta 2011-02-15].
2. Kuconis, V., Nekrošius, V. Teisėsaugos institucijos. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <[http://gymka.110mb.com/knygos/Referatai/TEISE/Teisesaugos%20Institucijos%20\(Kuconis,%20Nekrosius,%202001\).pdf](http://gymka.110mb.com/knygos/Referatai/TEISE/Teisesaugos%20Institucijos%20(Kuconis,%20Nekrosius,%202001).pdf)> [žiūrėta 2011-02-25].
3. Krueger, P. *What Are the Two Models of Criminal Justice? What Are the Two Models of Criminal Justice?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.ehow.com/about_5371179_two-models-criminal-justice.html#ixzz1FuDrbXxg> [žiūrėta 2011-03-04].
4. *Which Model? Crime Control or Due Process*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.cliffsnotes.com/study_guide/Which-Model-Crime-Control-or-Due-Process.topicArticleId-10065,articleId-9911.html> [žiūrėta 2011-02-17].

Baudžiamojo proceso tipai: samprata, panašumai ir skirtumai
Models of criminal process: conception, similarities and differences

SANTRAUKA

Darbo tikslas – analizuoti atskirų kontinentinės ir bendrosios teisės sistemų valstybių baudžiamuosius procesus, juos grupuojant ir priskiriant tam tikriems, iš anksto apibrėžtiems, baudžiamojo proceso tipams (modeliams).

Siekiant atskleisti pasirinktą tikslą, darbe:

1. analizuota baudžiamojo proceso sąvoka, išskirti jos tikslai, atskleistos jo sąsajos su baudžiamąja teise;

2. išskirti pagrindiniai baudžiamojo proceso tipai (modeliai);

3. nagrinėti atskirose senųjų Europos valstybių baudžiamuosiuose procesuose išryškėję baudžiamojo proceso tipų bruožai, įvertinti jų privalumai, trūkumai bei pritaikymo Lietuvos baudžiamajam procesui galimybės;

4. į baudžiamąjį procesą žvelgta per konkretaus subjekto – ikiteisminio tyrimo teisėjo – prizmę, apibrėžiant jam suteiktas teises ir nustatant jo veiklos ribas bei siekiant išsiaiškinti, kaip ikiteisminio tyrimo teisėjas veikia skirtingų tipų (modelių) baudžiamuosiuose procesuose;

5. analizuota Lietuvos baudžiamojo proceso raida nuo XIII amžiaus iki šių dienų; išskirti atskiram Lietuvos baudžiamojo proceso etapui taikytini baudžiamojo proceso tipai, nustatytos istorinės prielaidos, padėjusios susiformuoti šiandieniniam Lietuvos baudžiamajam procesui.

Darbe naudojami istorinis, analitinis, lyginamasis ir kiti metodai. Lyginamajam ir analitiniam metodams – skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi kiekvienas darbe analizuojamas klausimas bus lyginamas su pasirinktų valstybių tuos pačius teisinius santykius reglamentuojančiais teisės aktais, teismų praktika bei teisės doktrina.

Darbe į baudžiamojo proceso tipų formavimąsi atskirų valstybių teisinėse sistemose žvelgta ne tik per istorinę, bet ir per geografinę prizmę, o taip pat atsižvelgiant į vienų valstybių įtaką kitų valstybių teisės principų ir teisinės sistemos formavimuisi. Baudžiamojo proceso tipų išskyrimas siejamas su atskiromis teisinėmis sistemomis, jų kodifikavimu ir teisinių taisyklių formavimuisi. Atskirų proceso subjektų teisės ir pareigos, jų veiklos ribos aptartos remiantis teismų praktika formuojama tiek kontinentinės, tiek bendrosios teisės sistemos šalyse. Lietuvos baudžiamojo proceso formavimasis istoriniu aspektu, padėjo išskirti pagrindines priežastis, nulėmusias Lietuvos baudžiamojo proceso priskyrimui vienam ar kitam tipui.

Models of criminal process: conception, similarities and differences

SUMMARY

Research aim: to analyze criminal processes of different continental and common law systems countries, group them and attribute to pre-defined models of criminal process.

Trying to research the aim, main objectives were:

1. to analyze the concept of criminal process, to exclude its aims, to reveal its conjunction with criminal law;
2. to exclude models of criminal process;
3. to research lineaments of criminal process models in different old Europe countries criminal processes, to value their advantages, disadvantages and possibility to adapt them to Lithuanian criminal process;
4. trying to disclose an assimilation of liberal (due process) and authoritarian (crime control) criminal process models – preferred judges of pretrial research, which is reputed as human freedoms and rights protection guarantor – existence, duties and rights to act analysis;
5. to analyze Lithuanian criminal process evolution from XIII century to nowadays. To exclude to different period applicable criminal process model, to define assumptions supported to form modern-day Lithuanian criminal process.

Research methods: historical, analytical, synthesis and comparative methods, including systemising and generalizing, were used. Special attention was intended to comparative and analytical methods, because every in the research analyzed question was compared with the same juridical relation regulating legal acts, judicial practice and law doctrine of chosen countries.

Originality of research: Theme is analyzed in different law doctrine many of times, so introduce it newly is not easy. In this research originality shows in the way, that to different criminal process models is looked through historical and geographical prospective and from one countries influence to other countries criminal processes. Models of criminal processes detachments is associated with different legal systems, their codification and formation of legal rules. Rights and duties of different criminal process subjects, is disputed on the grounds of law practice, settled both continental and common law system countries. Formatting of Lithuanian criminal process in historical aspect helped to separate main reasons, determined Lithuanian criminal process to one or other model.